

Zuidelijk Afrika

Maatschappij Cultuur Reizen

NAJAAR 2005 JAARGANG 9 NR 3 € 5,50

- ▶ Che in Afrika
- ▶ De kitsch van Pieter-Dirk Uys

Ontmoet Moshekwa Langa

"In Amsterdam werd ik een serieus werkende artiest"

Vrede, regen en voorspoed

Aids zou gewoon een ziekte kunnen zijn. Maar dat is het niet. De zieken houden hun besmetting angstvallig geheim.

Rechter Edwin Cameron beschrijft de schaamte die hemzelf overviel.

Fotografe Gisele Wulfsohn portretteerde de schaamte onder dienstbodes.

Edwin Cameron en Gisele Wulfsohn

Het geheim van aids

24

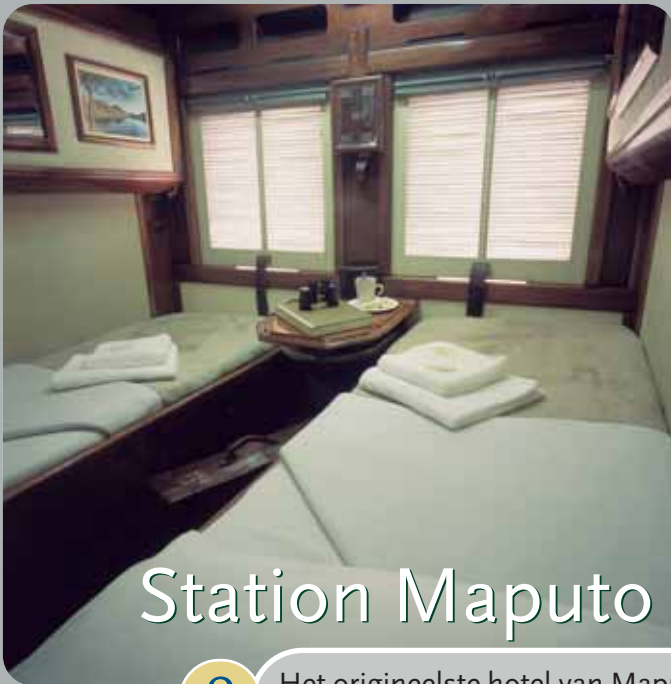

FOTO: HENK ROSSOUW

Station Maputo

8

Het origineelste hotel van Maputo is het spoorwegstation. Prima bereikbaar per trein. De treinwagon blijkt de perfecte uitvalsbasis voor het beleven van de Mozambikaanse hoofdstad.

Henk Rossouw

18

Ontmoet Moshekwa Langa, ongrijpbaar kunstenaar

Moshekwa Langa heeft wereldfaam, toch woont hij anoniem in de Amsterdamse Jordaan. De kunst van de Zuid-Afrikaan mist alle logica – precies dat verklaart zijn succes. Doris Grootenboer

FOTO: NICOL SEGERS

Che in Afrika

Veertig jaar geleden vocht 's wereld beroemdste revolutionair Che Guevara in de jungle van Congo. Pas sinds kort is er iets bekend over Che's verloren jaar in Afrika. De geschiedenis van een fiasco.

René Zwaap

De kitsch van Pieter-Dirk Uys

Echt te koop in Zuid-Afrika: asbakken in de vorm van Mandela's hoofd. Vroeger had je schemerlampen naar de beeltenis van Afrikaner voorman Hendrik Verwoerd. Cabaretier Pieter-Dirk Uys verzamelt deze antieke Boerekitsch. Waarlijk verschrikkelijk. Karen Rutter

FOTO: BROOKE FASANI

Omslag: Beeldend kunstenaar Moshekwa Langa.
Foto: Nicole Segers

Vrede, regen en voorspoed is de vertaling van het nationale motto van Lesotho: *Khotso, pula, nala*.

Zuidelijk Afrika

Verder in dit nummer

- 17 Zambia
Crisis in de Copperbelt
Klaartje Jaspers
- 22 Zuid-Afrika
Een Nederlands recept tegen aids
Peter van den Akker
- 32 Zuid-Afrika
Krugerpark terug naar oorspronkelijke bewoners
Ellen Hollemans
- 34 Angola
Nog steeds geweld in Cabinda
Bram Posthumus
- 35 Zuid-Afrika
"Kom op, Makwerekwere"
Alois Rwiyegeura
- 43 Swaziland
Dictatuur met vrouwenrechten
Bart Luijnk

Rubrieken

- 4 Het Portaal
- 36 De Swakopmund Observer
Heinrich Otjiwarongo
- 38 Profiel:
Basker Vashee, niet bitter en bedreefd
Bram Posthumus
- 39 Column:
Raar met geld
Prudence Mbewu
- 44 De Markt:
spelletjes, boeken, muziek, kunst, agenda, lezersaanbieding

Intussen in Johannesburg

Een doodenkele keer haalt Nederland hier de krant. Iets met drugs, een wethouder die naar de hoeren gaat, euthanasie. Dat soort onderwerpen. Met de vermoorde filmmaker brachten we het zelfs tot een beschouwing. Strekking: wat die man allemaal durfde te zeggen!

Nu brengt de ochtendkrant een stukje over Amsterdamse geveltjes aan een Amsterdamse gracht in een Amsterdams dorp in Turkije. In Turkije! Wat zal de lezer denken? Dat die mensen hun koffers en het vliegtuig pakken en hun vakantiegeld opmaken in een dorp dat er net zo uit ziet als waar ze vandaan komen? Wilt u nog steeds dat ik hier blijf volhouden dat Nederlanders wél goed bij hun hoofd zijn? Toch zouden de lezers van de Johannesburgse ochtendkrant ook weer niet zo verbaasd hoeven zijn. De Nederlanders in Zuid-Afrika doen al decennia niet anders. Ze zijn lid van de Nederlandse club en bezoeken de jaarlijkse avond met Indonesische rijsttafel of een uitvoering van de Nederlandse toneelvereniging. Ze lezen de Nederlandse Post, 'de gezelligste krant van Afrika!' Ze kopen brood bij de bakker in de Nederlandse molen. En zo gaat het maar door van de Biebelebonseberg. Wat ze niet doen, is zich aanpassen, een Afrikaanse taal spreken, kortom: inburgeren.

En bij elkaar op de koffie klagen ze over Nederland en hoe de buitenlanders daar in de watten worden gelegd. Elk besef dat ze hier zelf een minderheid zijn, ontbreekt. Geen Zuid-Afrikaan die zich er druk over maakt. Na Verwoerd hoeven ze hier geen Verdonk.

bart.luirink@niza.nl

FOTO: ANP/SPAARNESTAD FOTOGRAFIEF

Oktober 1973. Liesbeth den Uyl spreekt de manifestatie 'Dekens voor Mozambique' toe. De echtgenote van de minister-president getuigde van haar solidariteit met het land, dat toen voor zijn onafhankelijkheid streed. Op de achtergrond Jan Wolkers. De foto is te zien in het nieuwe boek *Brothers from the West*. Over de bijdrage die Nederlanders tussen 1962 en 1975 leverden aan de bevrijdingsstrijd van Mozambique. (72 pagina's, € 5, te bestellen bij NiZA, tel. 020-520 62 10)

Zelf aidsremmers maken

Mozambique – Mozambique hoopt met hulp van Brazilië zelf aidsremmers te gaan maken. De twee landen tekenden onlangs een akkoord om te bestuderen of de eigen productie rendabel is. Als dat zo blijkt te zijn, zal Brazilië helpen het geld voor de vereiste fabriek bijeen te brengen. Vorig jaar kregen zeventienduizend Mozambikanen aidsremmers. Dat kostte ruim 3,3 miljoen euro. Dit jaar verdubbelt het budget, maar er kunnen bijna drie keer zoveel mensen geholpen worden. Dat is te danken aan de druk van de Clinton Foundation op geneesmiddelenproducenten, die arme landen grotere kortingen hebben toegestaan. Het blijven echter druppels op een gloeiende plaat. In Mozambique raken dagelijks vijfthonderd mensen besmet; totaal zijn er nu 1,2 miljoen geïnfecteerden, ruim twaalf procent van de bevolking. (IPS)

Maagdentest verboden

Zuid-Afrika – Organisaties die ijveren voor de rechten van kinderen zijn

enthousiast over de beslissing van de Nationale Assemblee om de maagdentest te verbieden. De test beleefde in de afgelopen jaren een revival onder invloed van de aids-pandemie. De officiële Gendercommissie denkt dat het besluit zal helpen om jonge meisjes te beschermen tegen seksueel geweld. Niet zelden immers vallen ze ten prooi aan mannen die denken dat seksuele omgang met een maagden van het aidsvirus zal bevrijden. Bovendien worden deelnemers aan de test die toch zwanger zijn geraakt, soms verstoten door de gemeenschap. Traditionele leiders zien in het verbod een inbreuk op de eeuwenoude cultuur. Maar de Gendercommissie wijst op alternatieven, zoals *amaqhikazi*, oudere vrouwen die meisjes introduceren in het volwassen zijn en hoe ze voor zichzelf moeten zorgen.

Ratten bestrijden landmijnen

De Belgische organisatie Apopo gebruikt met succes buidelratten voor het onschadelijk maken van de landmijnen die in ruim zestig landen verborgen liggen. De beesten worden getraind in Tanzania en hebben inmiddels in Mozambique hun nut bewezen. Volgens de initiatiefnemers hebben ratten vele sterke punten: ze hebben een gevoelige neus, zijn gemakkelijk te temmen en trainen, zijn klein en goedkoop en passen zich snel aan. Bovendien houden ze van handelingen die zich steeds herhalen.

Met een lichaamsgewicht van één kilo zijn de ratten te licht om 'betrapte' landmijnen tot ontploffing te brengen. De beesten komen mijnen op het spoor doordat ze een chemische stof ruiken dat in de mijn zit. Aangetroffen landmijnen worden op een kaart aangetekend en later verwijderd. De opleiding van de rat duurt acht tot twaalf maanden en kost zo'n tweeduizend dollar; dat is een vijfde van wat de landmijntraining van een hond kost. In het Amerikaanse Montana wordt onderzoek verricht naar de mogelijkheid om bijen in te zetten tegen landmijnen.

FOTO: APOPO

Minder schendingen

Namibië – De mensenrechten-situatie in Namibië is in het afgelopen jaar aanzienlijk verbeterd. De National Society for Human Rights (NSHR) in Windhoek registreerde minder schendingen van burger- of politieke rechten. Ook het aantal discriminatiezaken en het misbruik van fundamentele vrijheden nam af. Tussen juli 2004 en juli 2005 werden 'slechts' vijf gevallen van marteling en twee van slaan door leerkrachten gemeld. Met de sociale rechten is het minder goed gesteld. Volgens de NSHR leeft driekwart van de plattelandsbevolking in armoede, afgesloten van het recht op onderwijs, werk en goede gezondheidszorg.

Journalisten uitgezet

Botswana – Het Botswaanse ministerie van Binnenlandse Zaken heeft

begin augustus de werkvergunning van twee Zimbabwaanse journalisten met onmiddellijke ingang ingetrokken. Volgens het ministerie dient hun aanwezigheid niet langer de belangen van Botswana. Rodrick Mukumbira, die werkzaam was bij *The Ngami Times* in Maun, een stad in het noorden van het land, heeft Namibië inmiddels verlaten. Zijn hoofdredacteur Norman Chandler snapt niets van de beslissing, omdat de krant "nooit iets negatiefs over de regering had gepubliceerd." Charles Chirinda, die werkte als correspondent voor de officiële Botswaanse televisie, is ►

Mandela als klerhanger...

Wole Soyinka vindt Nelson Mandela "een soort klerhanger, waarop een jasje meer geen verschil maakt." Volgens de Nigeriaanse schrijver en Nobelprijswinnaar moet er een grens worden gesteld aan de mate van banaliteit waaraan Mandela wordt blootgesteld. Voorbeelden: het metershoge standbeeld van de ANC-leider op Sandton Square, een winkelcentrum in Johannesburg. Soyinka vindt het beeld "zielloos en angstaanjagend". Ook Mandela's theevisie aan Betsie Verwoerd, de inmiddels overleden weduwe van apartheidsarchitect Verwoerd, vond Soyinka niet erg stijlvol. "En met Big Brother Africa zou hij zich al helemaal niet moeten inlaten"; een verwijzing naar het roemruchte televisieprogramma. Mandela's ontmoeting met de Spice Girls was voor Soyinka de druppel die de emmer deed overlopen. "Mandela noemde dat een van de grootste momenten in zijn leven. Ik zie Mandela als een leider van Afrika. Van mij mogen ze hem president van de wereld maken. Maar minister van cultuur? Nooit!" Soyinka sprak deze woorden tijdens zijn rede in Pretoria ter ere van Mandela's 87ste verjaardag. Voor de rest was de schrijver vol lof over de oude baas.

...en als stripboek

Het levensverhaal van Mandela wordt in een serie stripboeken 'vertaald'. De tekenaars Pitshou Mampa en Sivuyile Matwa hebben inmiddels de eerste schetsen geproduceerd voor de eerste aflevering, die in grote oplage gratis onder de Zuid-Afrikaanse schooljeugd zal worden verspreid. Het verhaal start in Mvezo in de provincie Oostkaap, de geboorteplaats van Mandela. De serie is een initiatief van de Nelson Mandela Foundation.

95 Stichting van de Unie van Zuid-Afrika, het einde van de Engelse overheersing van het land.
jaar geleden:

"Het probleem van onze jeugd is dat ze geen idee heeft van de strijd die wij voor onze onafhankelijkheid voerden. Dat besepte Mao ook. Daarom deed hij de strijd nog eens over in de Culturele Revolutie."

Robert Mugabe in *New African*, juni 2005.

45 Congo werd
onafhankelijk
van België.
jaar geleden:

Nieuwe ambassadeur Zuid-Afrika in Nederland

Hlengiwe Mkhize (52), voormalig lid van de Zuid-Afrikaanse Commissie voor Waarheid en Verzoening, is de nieuwe ambassadeur van Zuid-Afrika in Nederland. Zij is de opvolgster van Priscilla Jana. Binnen de Waarheidscommissie was zij in de jaren negentig voorzitter van de commissie die de belangen van de slachtoffers behartigde. Zij had de hand in vele van de uiteindelijke voorstellen gericht op compensatie voor het aangedane leed. De nieuwe ambassadeur groeide op in de strijd tegen de apartheid. Begin jaren zeventig volgde zij middelbaar onderwijs op de Morris Isaacson High School in Soweto, centrum van het scholierenprotest. Op de Universiteit van Zululand haalde zij de mastergraad in psychologie. In 1982 vestigde zij zich in de Verenigde Staten. Daar raakte ze betrokken bij acties tegen de apartheid. In 1989 keerde ze terug naar Zuid-Afrika. Mkhize is niet onverdeeld gelukkig met het werk van

de Waarheidscommissie. In een gesprek met het Zuid-Afrikaanse *City Press* spreekt ze over "tegenstrijdigheden"; de commissie zou zich sterker hebben laten leiden door het verlangen naar verzoening dan door gerechtigheid voor de slachtoffers. Mkhize wijt dit aan "dominantie van de geestelijkheid"

binnen de commissie.

De nieuwe ambassadeur was als psycholoog werkzaam bij Kumbekeni, een centrum voor slachtoffers van geweld tegen kinderen nabij Johannesburg. Geruime tijd verzette ze zich tegen een diplomatieke functie. Thenjiwe Mtintso, een medebestuurder van de ANC Vrouwenliga en ambassadeur in Cuba, wist haar uiteindelijk over te halen. Mkhize wil zich inzetten voor een actievere rol van Nederland bij vredesoperaties in Afrika. Haar echtgenoot Pat en twee van de vier kinderen, Nomthi (26) en Zindzi (24) blijven in Zuid-Afrika wonen. Sizwe en Fezi, de twee jongste kinderen, vergezellen Mkhize op haar missie.

nog steeds in het land. Het station weigert commentaar. In februari van dit jaar wees Botswana de Australische wetenschapper Kenneth Good uit nadat hij kritiek had geleverd op president Festus Mogae en zijn beoogde opvolger Ian Khama.

Mapfumo juicht als Mugabe sterft

Zimbabwe – De Zimbabweanse zanger Thomas Mapfumo was op zaterdag 2 juli een van de vele artiesten tijdens Live8. Hij trad op in Cornwall, op het kleinste van de tien concerten wereldwijd, tijdens een concert van alleen Afrikaanse artiesten.

De zestigjarige Mapfumo, die ooit liederen zong tegen het blanke minderheidsbewind in Rhodesië en rebelleider Robert Mugabe steunde, spaarde daar zijn voormalige strijdmakker niet. "Dictators zijn mensen zonder hart, die over lijken gaan", riep hij tussen twee nummers door, verwijzend naar de bejaarde Mugabe. "Als zo iemand sterft, juicht iedereen." Concerten in Zimbabwe, waar hij nog altijd zeer populair is, geeft hij niet meer, vertelde Mapfumo, die tegenwoordig in de Verenigde Staten woont. "Vorig jaar kerst wilde ik weer naar Harare gaan en daar optreden, wat ik tot 2003 elk jaar had gedaan. Maar mijn vrienden raadden het af: het was te onveilig, zeiden ze." Mapfumo roept op tot een gewapende revolutie in zijn land. "Weet je, we hebben onszelf ook veel te verwijten", zei hij na afloop van het concert in Cornwall. "De mensen in Zimbabwe komen niet in opstand. Ze zijn bang. Maar als je jezelf wilt bevrijden, moet je niet bang te zijn om te sterven. Wij musici zijn simpele entertainers, maar ook wij moeten kijken hoe de mensen leven. Wij kunnen tegen onrecht vechten via onze teksten. Je moet niet bang zijn de waarheid te vertellen." (Marnix de Bruyne)

FOTO: COLINDA VAN DEN TOL-VISSER

Vorig jaar overleed dominee Beyers Naudé. De gemeente Culemborg heeft onlangs een straat naar deze Zuid-Afrikaanse vrijheidsstrijder vernoemd. Op de rug gezien Priscilla Jana, toen nog Zuid-Afrika's ambassadeur in Nederland.

Winnie eist domeinnaam op

Zuid-Afrika – Winnie Madikizela-Mandela eist de domeinnaam www.winniemandela.com terug. De naam is enkele jaren terug geregistreerd door Ernst Botma, een inwoner van Pretoria. Madikizela-Mandela wil te zijner tijd delen van een geautoriseerde biografie op haar website publiceren. “Ook zal de site worden gebruikt als communicatiemiddel met de vele schrijvers van brieven die

uMama dagelijks uit de gehele wereld ontvangt”, aldus Leslie Sedibe, de advocaat van Madikizela-Mandela. Volgens de advocaat is Botma een ‘kraker’. Madikizela-Mandela zelf vindt dat haar naam “misbruikt” wordt, een “verschrikkelijke belediging”. Botma zelf heeft nog niet gereageerd. Wie inlogt op zijn site, krijgt niet meer dan de tekst *Under Construction*.

40 jaar geleden: *Che Guevara probeert tevergeefs in Congo de revolutie te ontketenen.*

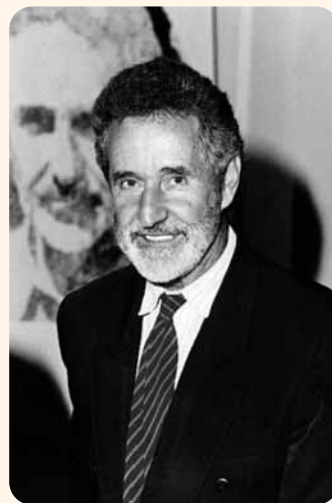
FOTO: SAM NZIMA

Hector Pieterse nu modemerik

Steve Biko en Che Guevara gingen hem voor, maar nu is ook Hector Pieterse, in 1976 het eerste slachtoffer van het politiegeweld tegen de scholieren van Soweto, een modelabel geworden. Volgens initiatiefnemer Zuza Mbatha verbeeldt het logo – een print van Sam Nzima’s wereldberoemde foto plus de tekst ‘16 juni 1976’ – de *spirit* van de Zuid-Afrikaanse jeugd. “Het kostte wel even moeite om Hector’s moeder achter het initiatief te krijgen”, geeft Mbatha toe. “Maar na zeven maanden gaf ze toestemming om haar zoons naam en foto te gebruiken.”

Breytenbach boos op Amnesty

De Zuid-Afrikaanse schrijver Breyten Breytenbach (66), die jarenlang vastzat in Zuid-Afrika wegens zijn acties tegen de apartheid, is boos op Amnesty International. Het was onterecht dat de organisatie hem nooit als gewetensgevangene beschouwde, vertelt hij in een interview met *Amnesty’s Wordt Vervolgd*. “Ik heb me daar erg aan gestoord. Het excuus was dat mijn daden in potentie gewelddadig waren. Maar dat is belachelijk: ik ben nooit bij geweld betrokken geweest. Ik vind dat je niet iemand moet beoordelen op daden die niet hebben plaatsgemaakt.”

“Wie zich wel voor me hebben ingezet, waren het Rode Kruis, de schrijversorganisatie Pen en enkele steuncomités, zoals die in Nederland waar onder anderen Adriaan van Dis in zat. En regeringen. Twee maanden geleden hoorde ik dat de toenmalige president van Senegal, Léopold Senghor, kort na mijn arrestatie brieven over mij schreef naar de Zuid-Afrikaanse president Botha en dat hij de Franse president Giscard d’Estaing benaderde met de vraag zich voor me in te zetten. Een Zwitser die de

relatie tussen Zuid-Afrika en West-Afrika onderzoekt, vertelde me dat. Ik vond het fantastisch, vooral omdat Senghor dat nooit heeft gezegd. Hij heeft nooit geprobeerd ermee te scoren.” “Persoonlijk denk ik dat Amnesty afzijdig bleef door de lobby van mensen binnen het ANC in Londen. Sommige leiders binnen het ANC, zoals de toenmalige leider Oliver Tambo, wilden een beweging scheppen die kon doordringen in de blanke bastions in Zuid-Afrika – de universiteiten, de vak-

bonden. Individuen binnen het ANC benaderden ons om dit te doen, het was niet ons idee. Maar een ‘blanke verzetsgroep’ was onaanvaardbaar voor de communisten in het ANC. Sommige voorstanders van dit plan zijn later uit de partij gezet. Amnesty moet hebben opgepikt dat het ANC me niet zag als een van ‘hun’ gevangenen. Mij steunen werd daardoor moeilijker. Maar goed, dat is speculatie.” Overigens heeft Amnesty ook altijd geweigerd zich in te zetten voor de vrijlating van Nelson Mandela, omdat deze had opgeroepen tot gewapend verzet tegen het blanke minderheidsregime. (Marnix de Bruyne)

OVERLEDEN

Op 22 juni overleed *Joof van Keulen* (61). Als medewerker van Pax Christi was Van Keulen in de jaren tachtig sterk betrokken bij de anti-apartheidsbeweging. In de laatste jaren van zijn leven was hij verbonden aan FNV Mondiaal.

Op 18 juli bezweek *Basker Vashee* in het Amsterdamse Vondelpark aan een hartaanval. Een profiel van de Zimbabweaan staat op pagina 38-39.

Het station van Maputo is ontworpen door Gustave Eiffel.

STATION MAPUTO

HENK ROSSOUW

Ik ben een reiziger die in staat is in zijn eigen straat een hotelkamer af te huren. Gewoon om de lol van het bij elkaar pakken van mijn leven in een kleine tas. Wat kan er dan aangener zijn dan naar Maputo te reizen in een bewegende hotelkamer. Het bezoek per Shongololo Express aan de Mozambikaanse hoofdstad biedt vier dagen en twaalfhonderd kilometer lang een treinwagon als vervoermiddel én onderkomen. Op het Parkstation van Johannesburg stap ik in. Mijn slaapcoupé is van binnen betimmerd met gepolitoerd teak, ik kan er rechtop staan en mijn armen helemaal uitstrekken. Met mijn iets meer dan 1 meter 80 pas ik precies in het bed. Eersteklasreizigers zullen wel tafels en pluchen fauteuils in hun coupé hebben, maar mijn holletje past perfect, als een eierschaal om mijn ziel. Aan boord lig ik languit in bed en met het coupéraam als omlijsting zie ik de wereld aan mij voorbij trekken.

De wagon is in 1951 gebouwd in het Engelse Sheffield; over de koperen hendels glanst dan ook het patina van duizenden reizen

Het origineelste hotel van Maputo is z'n spoorstation. Prima bereikbaar per trein.

De treinwagon blijkt een perfecte uitvalsbasis voor het beleven van de Mozambikaanse hoofdstad. Slenter over de warmbloedige avenues, bewonder de Art Deco-architectuur. En doe nog veel meer.

letters RR staan nog steeds in het raam gegraveerd. Om duidelijk te maken dat ik mijn eigen baas ben, spuug ik in een waskom in de hoek. Alsjeblieft! En toch is die waskom, een gelukkig huwelijk tussen een fonteintje en een melkkan, mijn favoriet in deze hut. Haal de stop eruit, scharnier het wasbakje rechtop en het water stroomt eruit, op de rails onder de wagon.

De trein vertrekt 's avonds en rijdt 's nachts door. Na het diner lig ik plat op mijn rug te luisteren naar het geluid van de wielen die over de rails

voortsnelen: een stalen wiegenlied. De reis langs deze route over de hoogvlakte van de Witwatersrand en door het Lebombo-gebergte richting oceaan was niet altijd zo comfortabel. Treinen rijden er sinds 1895. Toen had Paul Kruger, leider van de Afrikaner Boeren, genoeg spoorlijn laten aanleggen om in de grensplaats Ressano Garcia, op de rand van de hoogvlakte, zijn Portugese bondgenoten te kunnen ontmoeten. In 1838 trok voortrekker Louis Trichardt van het hoogveld naar wat toen een lome ivoorhandelspost aan de oceaan was. Een bronzen monument in Maputo herdenkt deze mislukte poging van de Boeren om een eigen verbinding naar zee te vinden. Te laat besefte Trichardt dat alleen een door stoomkracht voortgedreven ossenwagen de tseetseevlieg zou kunnen trotseren; toen hadden de meeste van zijn ossen al het leven gelaten.

Als ik 's morgens het rolgordijn optrek, staat de trein aan de rand van een dal. Ik kan Mozambikaanse vrouwen de was zien doen in de Nkomati-rivier onder ons. De trein is dicht langs de zuidgrens van het Krugerpark gegaan en gestopt in Ressano Garcia. We staan op het punt 775 meter af te dalen naar de kust. Hier heeft de eerste president van onafhankelijk Mozambique, Samora Machel, in 1984 aan boord van een treinwagon onderhandeld over beëindiging van de Zuid-Afrikaanse steun aan de Mozambikaanse verzetsbeweging Renamo. Boezemt een trein zoveel meer vertrouwen in? Hoe dan ook, niet ver hier vandaan, in de bergen die de trein nu achter zich laat, is in 1986 Machel's vliegtuig neergestort.

Terwijl de trein voortpuft door de kustvlakte, passeren we een paar boerderijen uit de koloniale tijd, blootgesteld aan weer en wind hebben hun daken het allang begeven. Zij liggen er vergeten bij, zoals je standbeelden kunt tegenkomen van een burgemeester van wie niemand de naam nog weet. Op bijna elk station langs de route staan verlaten treinwagens, sommige zo oud dat er

voor de mijne. Draai aan zo'n hendel en in het plafond gaat een luikje open om lucht binnen te laten. In de coupé hangen afbeeldingen van stoomtreinen, maar dat is niet het enige anachronisme. 'Verzoeken niet te spuwen', zegt de in Victoriaans-Engels gestelde lijst voorschriften aan de wand, een overblijfsel van de hoogtijdagen van de wagon: die van de Rhodesian Railways. De

Eduardo Mondlane Avenue,
een van de wijdse boulevards
die Maputo doorsnijden.

De twee plezierigste dingen om te doen: rondlopen en in cafés zitten

bomen groeien door hun verroeste bodemplaten en door de vensters waar de ruiten uit zijn.

De trein arriveert rond het middaguur op Estação Maputo. Het twee verdiepingen hoge station, een eeuw geleden gebouwd, is witgeverfd en heeft balkons met traliewerk; een rij ritselende palmen bewaakt de toegangstrap. De geschiedenis van de vriendschapsbanden met de Sovjet-Unie staat nog op de muren geschreven. Naast een inmiddels vervagende rode ster staat het Russische woord *lokomotiv*. Naast ons ligt een blauwe werkmansoverall op de rails te drogen in de zon. Kinderen spelen in de lege wagons, en een groep oude mannen heeft de ijzeren banken op het perron bij elkaar geschoven, zodat zij in de kring kunnen zitten lachen.

Mama's in lange capulana's

Het middelpunt van Estação Maputo is een hoge bronzen koepel, in 1910 ontworpen door Gustave Eiffel, de beroemde Franse architect. De koepel is door de tand des tijds groen uitgeslagen. "Ze zouden die een keertje moeten schoonmaken", moppert een Amerikaanse reisgenote. Een gids troost de toeriste, zonder op te merken dat het plafond geschilderd is in een bijpassende kleur groen. "Africa time", zegt de gids. "Daarom krijgen zij nooit een hartaanval."

Zij, wie zijn dat precies, 'zij'? De beste manier om daar achter te komen, is over de boulevards van Maputo te slenteren. "Pas op dat je niet wordt overvallen", roept de gids mij waarschuwend na, als ik aan het begin van de Avenida 24 de Julho uit de bus stap, in mijn eentje. Voorzichtigheid loont in iedere stad, maar de vele jaren dat ik al in Maputo kom, heb ik nooit anders dan beleefde mensen meegemaakt, zelfs 's avonds laat. In een straat waar inderdaad wel eens toeristen zijn overvallen, stuitte ik tijdens een eerdere reis zelfs op een aangename verrassing. Een politieman hield mij 's avonds een keer staande. Eerst was ik gealarmeerd,

agent in Johannesburg voor te stellen die mij vertelt dat iets mag. Laat staan dat hij mij zou bezweren dat mij niets kan overkomen.

Jammer voor de gids, maar 'zij' zijn overal: goed gekapte vrouwen met de benen over elkaar geslagen op een caféterras, jongens die flesjes nagellak verkopen, volmaakt op kleur geordend op planken van een meter lang met gaatjes erin, kinderen die schoolboeken meezeulen, mama's in lange capulana's (wikkelrokken) die hun heupen laten wiegen als een schip op de golven. De mensen zijn nieuwsgierig en vriendelijk. Enkele matrone-achtige stofverkoopsters slaan hun armen om mijn schouders heen om een foto van mijn vrouw beter te kunnen bekijken – want in deze stad, waar weinigen Engels spreken, wordt veel gepraat met aanrakingen.

De twee plezierigste dingen om te doen in Maputo zijn: rondlopen en in cafés zitten. Ik kom al jaren bij Cristal, een café op de Avenida 24 de Julho. Neem een dubbele espresso met melk, strek je benen onder je tafeltje, draai naar de straat en ga kijken, kijken, kijken. Maputo is een eldorado voor de oorbellenfetisjist. Ik zag een keer een vrouw met een verschoten capulana en een versleten hoofddoek, maar met de meest delicate, handgemaakte oorbellen in de vorm van roodogige gouden vissen. Zelfs de goedkope oorbellen in de uitstallingen van de straathandelaren zijn ongewoon fraai en kleurig. Na een tijdje ben ik moe van de passerende batikverkoopsters, die vanuit alle windhoeken proberen m'n blik te vangen met hun koopwaar, en ga naar binnen om te lunchen. Cristal heeft een eigen bakkerij naast het café. Anders dan de rechthoekige slappe broden die je vaak in Afrika ziet, als treurige culinaire erfenis van het Engelse kolonialisme, zijn de broden in Maputo langwerpig, knapperig en dik, perfect voor het opnemen van saus.

Letters types uit de vorige eeuw

Mijn favoriete straat, de Avenida Patrice Lumumba, loopt langs het lage klif in het noordwesten van Maputo alvorens af te dalen naar het centrum en de zee, en voert vrijwel rechtstreeks terug naar het station. Ik hou van deze straat. Hoe vaak heb ik er al niet stilgestaan en gefantaseerd dat ik er woonde, me vergapend aan het traliewerk van een rijtjeshuis of een ver uitstekend Art Deco-balkon van een flatgebouw, turquoise met een witte lijn langs de bovenrand. Langs de avenue zie je oude vrouwen met ontkruld haar en krulspelden en oude mannen die in de deuropening zitten te schaken.

Wandelend door de straten krijg ik pijn in mijn nek van het naar boven kijken. Het beste deel van de stedelijke architectuur bevindt zich dicht bij de hemel dan bij het plaveisel: een balkon met zijwanden als een paar vleugels, een abstracte muurschildering in de kleur van de zee over de hele zijwand van een enorm flatgebouw, de Art Deco-gevel van een jazzclub. Meest van al ben ik verrukt van de opschriften in deze stad, in letters types uit de jaren twintig van de vorige eeuw. Op bijna elk gebouw staat een prachtig klinkend woord, geschilderd zoals op de Bilheteira-bioscoop of felgekleurde plastic letters zoals op Alinha Portuguesa.

Naast het Praça da Independência (Plein van de Onafhankelijkheid) ontdek ik tot mijn vreugde een spiraalvormige trap die leidt naar de top de befaamde Catedral de Nossa Senhora de Conceição. Ik stap de glinsterendwitte kathedraal binnen en begin aan de ►

want de politie van Maputo heeft een verschrikkelijke reputatie, vooral vanwege het op de bon slingeren van bezoekers die geen paspoort bij zich hebben. "Meneer", zei de agent, "vroeger was de straat waar u nu loopt gevaarlijk. Maar tegenwoordig" – en hij wees op de agenten op alle straathoeken – "kan u hier niets gebeuren. U mag doorlopen." U mag doorlopen! Ik probeerde mij een

De zee is vlakbij
het station.

Het is alsof dit allemaal mijn hotelkamer is.

klim van 413 traptreden, rond en rond en rond. Halverwege bereik ik een rond dak. Een volgende spiraaltrap leidt naar de klokkentoren, maar de toegangsdeur is op slot. Ik geef er een forse ruk aan, het hart klopt in m'n keel omdat ik weet dat ik de regels breek. De deur springt open en ik ren de trap op. Het tikken van het uurwerk zet me aan tot grote haast. Het is bijna vier uur en ik ben doodsbenauwd dat de klokken ooverdovend het hele uur zullen slaan. Ik klim en klim tot boven de klok, waar de stad zich onder me ontvouwt. Een smalle ladder leidt verder de spits in, die is versierd met kleine vierkantjes gebrandschilderd glas. Vanaf de straat beneden lijkt het glas zwart, omdat er geen lichtbron in de spits is. De enige manier om het wonder te aanschouwen van middaglicht dat door het gekleurde glas schijnt, is van binnenuit, terwijl je zit op een roestige ladder die eigenlijk verboden terrein is.

Vlakbij de kathedraal staat het Casa do Ferro, een door Gustave Eiffel ontworpen huis van twee verdiepingen dat geheel gemaakt is van samengeklonken rechthoekige platen staal. Dit ijzeren huis uit het begin van de twintigste eeuw getuigt van de opbloei die de slaperige handelspost met de naam Lourenço Marques overviel na de voltooiing van de spoorlijn uit Johannesburg. Van de ene dag op de andere werd Lourenço Marques voor Witwatersrand de meest nabijge haven, en in omgekeerde richting het grootste reservoir van zwarte arbeidskrachten voor de goudmijnen. Tegenover het huis houdt een groep wegwerkers een lange pauze, zittend in de schaduw van het standbeeld van Samora Machel, de held van de arbeiders; hun stofmaskers hebben zij naar boven geschoven en allemaal eten zij uit dezelfde blauwe trommeltjes. Herinneringen aan het socialistische verleden van Maputo zijn voor wie weet waar te kijken overal te vinden. Overal in de stad bezingen muurschilderingen de helden van de bevrijdingstrijd tegen de Portugezen. Het Museum van de Revolutie bezit voorwerpen als de eerste auto van Samora Machel.

Een dhow, traditionele vissersboot

Beste nachtclub

Als ik terugkom bij de trein schemert het al. Het donkere hout van het rijtuig gloeit oranje op. Vanuit mijn coupé raam kan ik de achterkant van de stad bekijken. Toegegeven, dit is niet het overweldigende uitzicht over zee waarvan je vanuit sommige hotelkamers kunt genieten, maar ik vind dit geen troosteloze

aanblik. Dit is ook de werkelijkheid: de afbladderende gebouwen die langzaam roze kleuren, de onbebouwde stukjes grond, de opvallende oranje Art Deco-torens op het klif en de verlaten treinen waarin bomen groeien. Het brengt in herinnering dat de burgeroorlog in Mozambique nog maar in 1992 ten einde kwam. De stad verandert per jaar, steeds meer gebouwen worden gerenoveerd en er komen steeds meer bezoekers, maar het hart blijft onveranderd.

Het heeft z'n voordelen om in de trein te slapen. Het nachtleven is om de hoek. Zodra je het stationsplein oversteekt, kom je in een wijk met nauwe hobbelige straatjes, veel ouder dan het Art Deco-gedeelte van de stad. Daar vind je in een steegje, op minder dan een minuut lopen, de beste nachtclub van Maputo, Mambo's. Overdag moeilijk te vinden: slechts herkenbaar aan een tweetal plastic rode pepers boven de ingang van een geel huis tussen een juwelier en een brillenwinkel. Maar 's nachts hangen er enorme lappen rode stof voor de steeg, als gordijnen, en stroomt er salsa-muziek uit de ingang. De stad komt na middernacht pas echt tot leven; kom dus niet te vroeg. En vergeet je waaierende rok met diep uitgesneden topje niet, of je strakke broek en leren schoenen met een hak. Voor wie niet van salsa houdt, is er ook bossanova, rumba en elektronische funk. De overvolle dansvloer bevindt zich in een binnenplaats en het voelt alsof je van onder water naar de hemel kijkt.

Een ander voordeel van slapen in het station is dat de veerpont vlakbij is. Voor weinig geld koop je een geel kaartje voor de overtocht naar het schiereiland Catembe. De wind waait zachtjes door de pijnbomen op het strand van Catembe en klinkt zoetmelancholiek. Dit is het strand waarheen de plaatselijke bevolking trekt, met gitaren en picknickmanden. Overal zijn er families aan het vissen met hun sleepnetten, gebruik makend van het doottij. Ik ga in het zand zitten om te kijken; een zwerfhond nestelt zich aan mijn voeten alsof ik hier op mijn eigen stoep zit. Bij het vallen van de avond daalt een zeldzaam tevreden gevoel op mij neer. Het is alsof dit allemaal mijn hotelkamer is: de naar huis terugkerende vissersfamilies, hun stemmen die geleidelijk over de duinen verdwijnen, de skyline van Maputo aan de overkant van de baai waar de lichten aangaan, de eindeloze horizon van de Indische Oceaan. Ik kan hier in het zand zomaar mijn tas uitpakken en nooit meer weggaan •

Praktische informatie

De Shongololo Express biedt korte uitstapjes naar bestemmingen als Maputo, Durban, de Drakensbergen, Namaqualand en de Westkaap. Langere reizen voeren naar bestemmingen als de Namib-woestijn, het Krugerpark en de Victoria-watervallen.

Vertrekpunt is meestal Johannesburg of Kaapstad. Aan boord van de luxe trein

zijn Mercedes Sprinter-busjes, om rondritten te maken en plaatsen te bezoeken waar de trein niet kan komen.

De vierdaagse trip vanuit Johannesburg naar Maputo kost minimaal 5000 rand (630 euro) per persoon. Deze trein rijdt slechts een enkele maal per jaar. Voor meer informatie: info@shongololo.com of www.shongololo.com.

De geschiedenis van een

RENÉ ZWAAP

Veertig jaar geleden vocht 's werelds beroemdste revolutionair Che Guevara in de jungle van Congo. Pas sinds kort is er iets bekend over Che's 'verloren jaar' in Afrika. Revolutie in Afrika bleek een stap te ver.

“Dit is het verhaal van een fiasco”, zo begint Ernesto ‘Che’ Guevara zijn relaas over zijn verblijf in Congo. Hij schreef het eind 1965 in Dar es Salaam in Tanzania, net terug uit Congo. Lang bleef het manuscript een staatsgeheim van de Cubaanse regering. Pas medio jaren negentig kregen twee Cubaanse journalisten, Froilán Escobar en Félix Guerra, plus de Mexicaanse schrijver Paco Taibo het manuscript in te zien, en dan nog in het diepste geheim, dankzij een Deep Throat van de Cubaanse regering. Ze gebruikten de informatie voor hun boek over Che's Afrikaanse avontuur. Gezegd werd dat de Cubaanse president Fidel Castro publicatie van Che's Congo-dagboek wilde voorkomen vanwege de weinig vleiende woorden die daarin worden gewijd aan de Congolese partners van de Cubanen, in het bijzonder Laurent Kabila. De vorige president van Congo wordt in het dagboek van Che afgeschilderd als een salonrevolutionair met een voorliefde voor whisky en vrouwen. In ieder geval gaf de Cubaanse regering de Afrikaanse notities van Guevara pas vrij nadat Kabila in 2001 was vermoord.

Che's Afrikaanse notities zijn veertig jaar na dato nog altijd meeslepende lectuur. Che's verblijf in Congo was de opmaat tot het grote offensief dat Fidel Castro later zou inzetten in Afrika – met name in Angola en Mozambique. Op die

periode van socialistische experimenten en bloedige burgeroorlogen wordt tegenwoordig met gemengde gevoelens teruggekeken, maar in ieder geval waren ze van grote betekenis voor het Afrika van nu.

Che's notities kenmerken zich door een zekere tragikomische ondertoon. Vanaf de eerste pagina's wordt duidelijk dat zijn missie onder een ongelukkig gesternte is geboren. Che toont zich oprecht geïnteresseerd in de Afrikaanse cultuur – hoewel het bijgeloof van de lokale religies hem voortdurend parten speelden. Ook is hij oprecht begaan met het lot van de lokale bevolking, anders dan zijn tegenstanders in dit conflict: Belgische, Britse en Zuid-Afrikaanse huurlingen, die er geen been in zien dorpelingen te gijzelen en voor zich uit te drijven als menselijk schild tegen hinderlagen en landmijnen.

Verdwenen

We schrijven eind maart 1965. De bevlogene revolutionair Ernesto ‘Che’ Guevara – inspirerend voorbeeld voor vele strijders tegen onrecht – is plotseling uit zijn woonplaats Havana verdwenen. De speculaties lopen meteen hoog op. Che is vermoord door de CIA en zijn lijk ligt onder een casino in Las Vegas, weten diverse kranten in Latijns Amerika. *Paris Match* lanceert de theorie dat Guevara op last van kameraad Castro is omgebracht. *Newsweek* meldt dat Che zelfmoord heeft gepleegd, nadat hij alle geheimen van Cuba voor tien miljoen dollar aan de Verenigde Staten zou hebben verkocht. Er doet een memorandum genaamd ‘R’ de ronde, waarin staat dat Che krankzinnig geworden is vanwege de enorme cultus rond zijn persoonlijkheid en ergens in een verafgelegen

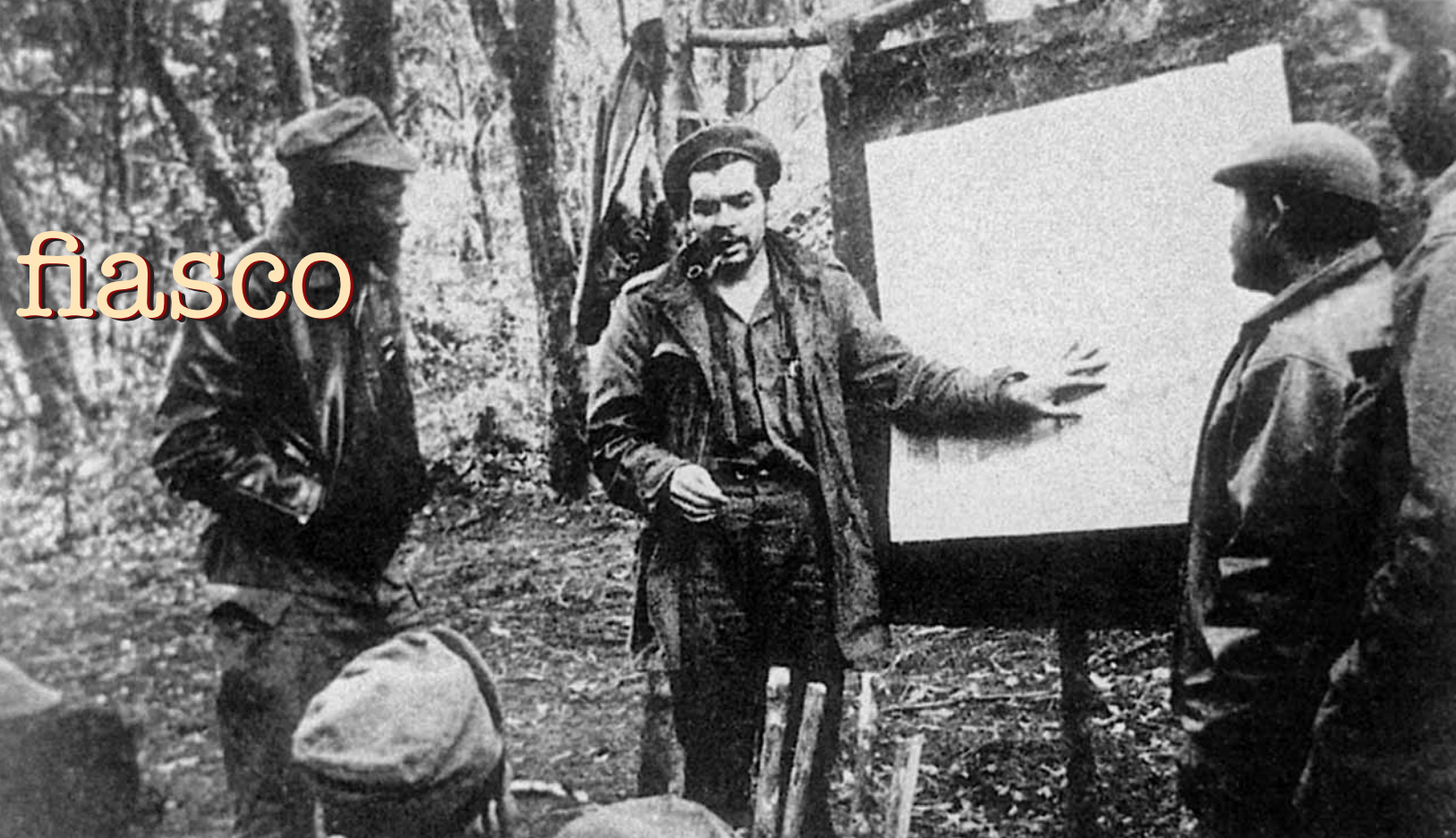
eenpersoonskliniek wordt verpleegd. Om de verwarring nog groter te maken, laten de Cubaanse bioscoopjournaals een film zien waarin Che als minister van Industrie en Landbouw eigenhandig deelneemt aan de suikerriet-oogsten op Oost-Cuba. Als een Amerikaanse verslaggever in Havana aan Castro vraagt waar diens gewezen *comandante* in de strijd tegen de Cubaanse dictator Batista zich bevindt, verklaart deze: “Jullie hebben toch U2's, neem een foto.” Op de vraag wanneer dan de verblijfplaats van Che bekend zal worden gemaakt, antwoordt Fidel: “Wanneer *el comandante* dat wenst.”

Che's Afrikaanse notities zijn veertig jaar na dato nog altijd meeslepende lectuur

Che Guevara bevindt zich op dat moment met ongeveer 120 getrouwen in de jungle van Oost-Congo, het voormalige wingewest van de Belgische koning Leopold II, in wat tegenwoordig de Democratische Republiek Congo heet. Belgisch Congo is in 1960 onafhankelijk geworden en onmiddellijk daarop in een bloedige burgeroorlog terecht gekomen. Aanleiding voor de oorlog is de door de Belgen en Amerikanen gestimuleerde proclamatie van de provincie Katanga als onafhankelijk land. Katanga is een olie- en diamantrijk gebied, vandaar de westerse interesse. Patrick Lumumba, de eerste minister-

fiasco

ALLE FOTOS: TENZI/ANDERS VERMELD. UIT: WILLIAM GALVEZ, CHE IN AFRICA, OCEAN PRESS, MELBOURNE/HOBOKEN, 1999.

president van onafhankelijk Congo, accepteert de *alleingang* van Katanga niet. De links-georiënteerde leider wordt in 1961 ontvoerd en vermoord in een gezamenlijke operatie van de CIA, Belgische huurlingen en de troepen van generaal Mobutu, die op zijn beurt ook weer droomt van oppermacht. Zo begint een bloedig conflict tussen de door de VS gesteunde huurlingen onder leiding van de beruchte kolonel 'Mad Mike' Hoare en de *Simba's* (leeuwen in het Swahili), de sympathisanten van wijlen Lumumba. In 1964 komt het in de stad Stanleyville tot een bloedbad, nadat troepen van 'Mad Mike' de aanval openen op de *Simba's*, die 1200 westerlingen – overwegend Amerikanen en Belgen – tot gijzelaar hebben gemaakt. Het bloedbad van Stanleyville leidt tot grote onrust bij de lokale bevolking. Uit het naburige Rwanda voegen zich tal van strijders bij de *Simba's*. Che is ervan overtuigd dat de *Simba's* het kunnen winnen in Congo en dat vanuit dit land vervolgens de grote Afrikaanse revolutie kan beginnen. Daarbij kunnen de Portugese koloniën (met name Angola, Mozambique en Guinee-Buissau) onafhankelijk worden en ook de apartheidstaten Rhodesië en Zuid-Afrika ten val komen. Hij pleit er bij Fidel Castro met

succes voor dat Cuba de *Simba's* ondersteunt. Eerder heeft Cuba 'adviseurs' geleverd aan de Algerijnse verzetsleider Ben Bella in de strijd tegen de Franse bezetter. Ook in Guinee-Buissau zijn tegen die tijd al Cubanen actief.

Een beslissende strijd

Che is al een tijd gefixeerd op Afrika. Eind 1964 was hij voor het eerst op het continent. In Algerije zocht hij president Ben Bella op, met wie hij een innige vriendschap ontwikkelt. Daarna bereist hij in ijltempo grote delen van het continent om banden aan te knopen met de leiders van de onafhankelijkheidsbewegingen in Guinee-Buissau en Angola, respectievelijk Amílcar Cabral en Agostinho Neto. In het net onafhankelijk geworden Tanzania ontmoet hij president Nyere, die zijn plannen enthousiast ondersteunt en hulp toezegt. Ook spreekt Che Winnie Mandela, echtgenote van de gearresteerde ANC-leider Nelson Mandela. Che is ervan overtuigd dat Afrika op de drempel staat van een beslissende strijd. Een strijd waar hij eigenhandig aan wil deelnemen. Che is moe van het eindeloze vergaderen waartoe hij als minister van Industrie in Cuba verplicht is. Hij is een man van actie. Onderhuids leven

ook politieke meningsverschillen met Fidel. Che is aanzienlijk minder onder de indruk van de Sovjet-Unie dan kameraad Fidel. "Het kapitalisme laat mensen verhongeren, maar het communisme naar Oost-Europees model gaat ten koste van de vrijheid", constateert hij. Zodoende neemt hij op 36-jarige leeftijd afscheid van Fidel Castro. Hij doet afstand van zijn Cubaanse nationaliteit (hem als geboren Argentijn verleend vanwege zijn verdiensten in de strijd tegen dictator Batista) en schrijft kameraad Fidel een afscheidsbrief. De brief wordt vooralsnog geheim gehouden. Zelfs zijn familie wordt niet ingelicht over de missie. Op 1 april 1965 vertrekt Che uit Cuba. Volgens zijn paspoort heet hij Ramon Benítez, landbouwexpert van beroep. Zijn gladgeschoren gezicht, dikker gemaakt met protheses, gaat verborgen achter een dikke hoornen bril. Hij wordt vergezeld door twee Cubaanse militairen, die eveneens onder valse namen reizen. Het zijn zijn beide Cubanen van Afrikaanse afkomst. Kabila, de Congolese partner van Fidel Castro, had uitdrukkelijk om zwarte vrijwilligers gevraagd, omdat die nu eenmaal minder zouden opvallen in Afrika. In de weken die volgden kwamen meer groepjes Cubanen aan. ▶

De teleurstellingen volgen elkaar in snel tempo op, op persoonlijk én op militair gebied

In de Tanzaniaanse hoofdstad Dar es Salaam heeft Che zijn eerste ontmoetingen met de troepen van Kabila. Hij is niet onder de indruk. De strijders verblijven in chique hotels en genieten volop van hun bestaan als 'beroepsrevolutionair'. In een brief aan Castro maakt Che geen geheim van zijn teleurstelling. "Whisky en vrouwen zijn niet inbegrepen in de onkosten die de bevriende regeringen willen betalen, en dat loopt nogal op, als je goede kwaliteit wil. Die leiders vertikken het om het lot van hun lijdende volk te delen. Ze komen er hooguit als toeristen op doorreis." Ook Kabila valt hem tegen: "Kabila is een natuurlijke leider, maar hij toont zich alleen geïnteresseerd in politieke twisten en alles wijst erop dat ook hij verslaafd is aan drank en vrouwen."

Onkwetsbaar voor kogels

Eind april vertrekt Che op een gammele boot over het Tangajika-meer naar Congo. In het bergachtige, dichtbegroeide gebied aan de andere kant van het meer ontmoet hij zijn Afrikaanse medestrijders. De communicatie verloopt moeizaam. Che spreekt Frans, maar de Congolezen niet of nauwelijks. Che werpt zich snel op een studie van het Swahili, maar die taal blijkt moeilijker te leren dan hij verwacht. Als de eerste schermutselingen beginnen in het dichtbegroeide woud, wordt Che al snel duidelijk dat hij weinig van zijn nieuwe partners heeft te verwachten. De Congolezen weigeren spullen te sjouwen en protesteren: "Ik ben toch geen Cubaan?" Che ergert zich aan het gebrek aan discipline en is hevig verontwaardigd als een van de Congolese officieren bij de inspectie van de troepen aantreedt met een

motorhelm bedekt met luipaardvel. Als hij bij Kabila – die zelf veilig in Tanzania verblijft – per brief zijn beklag doet over de geringe moraal onder de troepen, laat deze weten: "Kameraad, jij bent een revolutionair en je moet alle moeilijkheden die je daar hebt maar doorstaan." Groot probleem vormt een lokaal gebruik genaamd *dawa*. Dat is een Afrikaans ritueel, waarbij de strijders worden ingesmeerd met een mengsel van kruiden en sappen uit bomen. Deze *dawa* maakt hen volgens hun diepste overtuiging onkwetsbaar voor kogels. Als een strijder toch omkomt in de strijd, is er iets misgegaan bij het ritueel. Bijkomende complicatie is dat de *dawa* niet werkt tegen schoten vanuit vijandelijke vliegtuigen. Zodra er een vliegtuig overvliegt, zetten Che's Afrikaanse soldaten het dan ook op een lopen. Aanvankelijk geeft Che – die zich buiten de uren van de strijd ook opwerpt als leraar van de Congolezen – zich veel moeite om het geloof in de *dawa* te bestrijden. Zodra hij merkt dat dit niets uitricht, past hij zich aan en bemoeit hij zich eigenhandig met het ritueel. Degene die de *dawa* kan geven, is een medicijnman, een *muganga*. Volgens de Congolezen is Che – die gediplomeerd arts is en ook als zodanig werkt in de jungle – ook een *muganga*. Dat wordt dan ook snel zijn bijnaam. De teleurstellingen volgen elkaar in snel tempo op, op persoonlijk én op militair gebied. De Cubanen en hun Congolese partners – voor zover die al niet waren gevlucht – raken steeds meer omsingeld door hun tegenstanders. Che ontvangt het overlijdensbericht van zijn moeder in Argentinië. Hij bungelt tussen leven en dood tijdens een malaria-aanval. In Havana maakt Fidel Castro de afscheidsbrief van Che bekend, de brief waarin Che afstand deed van zijn Cubaanse staatsburgerschap. Per wereldontvanger dringt dit nieuws ook door tot de

Congolese jungle. Naar eigen zeggen was Fidel gedwongen tot openbaarmaking van de brief door de geruchten in de wereldpers dat hij Che zou hebben laten vermoorden. Voor Che is het echter een morele genadeklap. "Vanaf het moment dat mijn brief bekend werd gemaakt, bekeken mijn medestrijders me met andere ogen. Plotseling was ik niet meer een van hen", schrijft hij later aan Castro. Hij noemt het als een van de belangrijkste oorzaken van het mislukken van zijn Afrikaanse missie. In november 1965, na zes maanden van vergeefse guerrillastrijd, zoeken Che en zijn Cubaanse strijders een veilig heenkomen in Tanzania. De CIA is inmiddels op de hoogte van zijn verblijf in Congo. Langer blijven zou gelijk staan aan zelfmoord. In Dar es Salaam schrijft Che zijn herinneringen aan Congo op ("Nooit heb ik meer liefde gevoeld dan daar") en ontmoet hij zijn Cubaanse echtgenote Aleida voor de laatste maal. Zijn trots verbiedt het hem terug te keren naar Cuba, zeker nu zijn afscheidsbrief aan Castro bekend is gemaakt.

Crisis in de Copperbelt

Wie het nieuwe onderzoeksrapport over de Zambiaanse mijnindustrie leest, slaat de schrik om het lijf. De privatisering van de staatskopermijnen heeft in de provincie Copperbelt een humanitaire crisis ontketend. Mijnwerkers verloren hun baan, scholen en gezondheidscentra werden afgestoten. Verwaarlozing van veiligheidsvoorzieningen leidde tot dodelijke ongelukken, de Kafue-rivier is verzilt. Families vallen uiteen, kinderen slapen op straat en jonge meisjes verkopen hun lichaam. Tegelijk maken de nieuwe mijneigenaren enorme winsten, zo meldt het rapport.

In 2004 was ruim de helft van de werknemers die de kopermijnen in 1991 nog telden, ontslagen. Er bleven er bijna 30.000 over, van wie ruim 11.000 op contractbasis. Emmanuel Mali, werkzaam bij Katholieke Centrum voor Rechtvaardigheid, Ontwikkeling en Vrede (CCJDP) in Lusaka, een van de opdrachtgevers voor het onderzoek, vertelt dat de ontslagen mijnwerkers in grote problemen kwamen. “Ze kregen hun ontslagpremies in stukjes en beetjes; sommigen vechten er nu nog voor. Zij probeerden te overleven door stukjes land te bewerken, maar hadden geen mest of hulpmiddelen. Ze zochten vergeefs werk elders, of schraaptten de eindjes bij elkaar door kleine waren te verkopen.”

Eind jaren negentig werd het noodlijdende staatsmijnbedrijf ZCCM in stukjes opgedeeld en verkocht aan diverse buitenlandse bedrijven, op voorwaarde dat zij er flink in zouden investeren. “Hoewel de financiële overeenkomsten bekend zijn”, legt Mali uit, “hebben we tot op heden geen inzicht kunnen krijgen in de ontwikkelingsovereenkomsten waarin de maatschappelijke belangen zijn vastgelegd.” De bedrijven weigeren inzage in de relevante stukken. “Het probleem is”, weet Mali, “dat er bij de verkoop een hoop vergissingen gemaakt zijn. Zo ging men ervan uit dat de bedrijven aanvankelijk weinig winst zouden maken, terwijl ze juist magnifieke winsten maken. Op basis van die prognoses gaf de regering ze destijds voordelige belastingtarieven, hoeven ze geen importheffingen te betalen en kregen ze zes jaar de tijd om sociale voorzieningen te treffen.”

De auteurs van het rapport vinden het een schande dat de bedrijven een deel van ZCCM's uitgebreide stelsel van ziekenhuizen, scholen, klinieken en recreatievoorzieningen afstootten. “Terwijl ZCCM voorzag in zorg van de kribbe tot het graf (...), zijn de nieuwe geprivatiseerde mijnen meer geïnteresseerd in winst dan in het welzijn van hun werknemers, hun families en de gemeenschap in het geheel”, concluderen zij. Ook veel voormalig ZCCM-medewerkers zijn verontwaardigd. Het rapport meldt hoe een groep bewoners huizen van het mijnbouwbedrijf kocht, en vervolgens rellen schopte toen zij voor water en elektriciteit moesten betalen. Als voormalige medewerkers waren zij gewend dat hiervoor slechts een symbolisch bedrag van hun loon werd ingehouden. [Klaartje Jaspers]

Het onderzoeksrapport *Corporate social responsibilities in the extractive industry in Zambia* door J. Lungu en C. Mulenga (mei 2005) is te downloaden op www.niza.nl

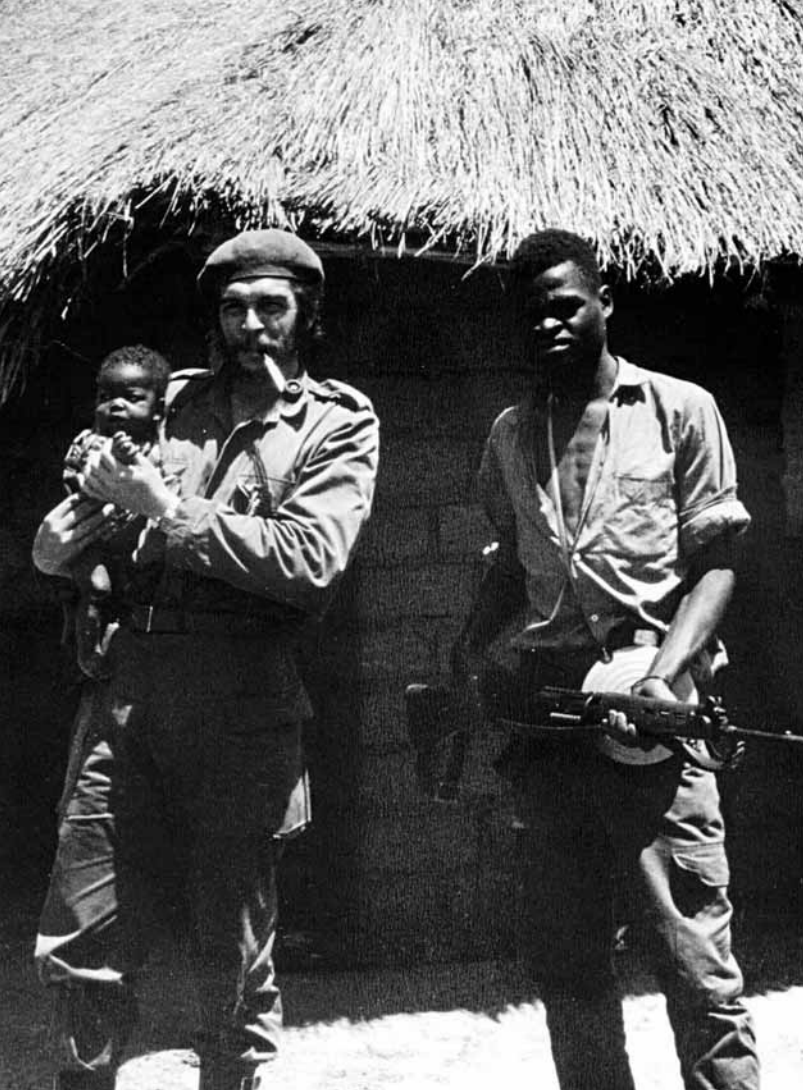

FOTO: PHOTO ARCHIVE / AP PHOTO

Zo begint hij aan zijn laatste missie, die hem naar Bolivia zal voeren. Zestien Cubaanse strijders uit zijn Congo-tijd vergezellen hem en zullen er net als hij binnen twee jaar de dood vinden. In Afrika zou Che echter nooit worden vergeten. In de woorden van Nelson Mandela, in een brief aan Fidel Castro ter gelegenheid van Che's plechtige herbegravenis in Cuba, oktober 1997: “De daden van Che Guevara op ons continent waren van zulk formaat dat gevangenis noch censuur hen voor ons kon verbergen. Het leven van Che is een inspiratie voor iedereen die houdt van de vrijheid. We zullen zijn herinnering altijd blijven koesteren.” ●

Het relaas van Che Guevara over zijn verblijf in Congo is in het Nederlands verschenen onder de titel *De Afrikaanse droom – De revolutionaire dagboeken van Che Guevara uit de Kongo*. Van Gennep, Amsterdam, 2001. 320 p., € 19,90. ISBN 90 5515 298 6.

Dagresten uit het onbewoonde

DORIS GROOTENBOER FOTO'S NICOLE SEGERS

Zijn werk is niet te plaatsen, hij wil blijven variëren en weigert vaste patronen te volgen. Hij maakt getourmenteerde figuren uit wier mond zwarte vegen komen. Figuren met een zware last op hun hoofd. Fictieve, zeer gedetailleerde landkaarten. Documentaire video's over wachten, eindeloos wachten. Vrolijke, cynische collages. En dat is maar een deel van het zeer veelzijdige werk van Moshekwa Langa (30). Hij is zeker niet het stereotype van de zwarte, arme kunstenaar die met zijn werk politieke statements maakt, ook al komen racisme en onderdrukking er in tot uitdrukking. Volgens de Zuid-Afrikaanse curator Colin Richards ontbreekt in zijn werk alle logica. Het zweeft heen en weer tussen 'perfidie oplichterij en eerlijke onschuld'. Precies die 'provocatie aan de kunstwereld' is de verklaring voor zijn succes. Sinds 1997 woont hij in Amsterdam. Werken in Nederland vindt hij stimule-

Met tentoonstellingen in New York, Berlijn en Rome heeft Moshekwa Langa internationaal razendsnel naam gemaakt. Het werk van de kosmopolitische Zuid-Afrikaanse kunstenaar ontstaat in een klein atelier in Amsterdam. Die stad is zijn thuis, al voelt hij zich er onveiliger dan in Johannesburg.

rend, maar het is ook moeilijk en eenzaam. "Er is hier geen centrum waar kunstenaars debatteren of ideeën uitwisselen. In Zuid-Afrika heb je dat veel meer,

daar is de discussie gretiger. Hier is het meer knokken, leven en laten leven. Dat vereenzaamt, het debiliseert. Ik voel wel de neiging om verder te trekken, maar ik realiseer me toch dat mijn leven zich hier afspeelt. Ik krijg zelfs Ikea-dromen over mijn inrichting", zegt Langa spottend, rondkijkend in zijn kleine, kale woninkje.

In commentaren ligt altijd de nadruk op het feit dat hij uit Zuid-Afrika komt. Al is de kritiek positief, toch wordt zijn werk anders beoordeeld dan dat van een autochtoon. Men beschuldigt hem ervan dat hij te veel op zijn Afrikaans-zijn leunt, of men vindt juist dat hij te weinig met zijn achtergrond doet. Langa, geïrriteerd: "Er wordt op een bepaalde manier naar Afrikaanse kunst gekeken. Je moet altijd weer iets van je roots laten zien. Ik ben daar overheen. De geschiedenis van Europa was sinds m'n tiende een deel van mijn opvoeding. Mijn onderwijzers kwamen niet alleen uit Zuid-Afrika, maar ook uit Rusland, Engeland en Amerika. Ik las veel Amerikaanse tijdschriften en Engelse boeken. Ik las Hans en Grietje, maar ook Anansi, de spin uit Nigeria [in Nederlandse kinderboeken leeft de spin in Indonesië, DG]. Mijn opvoeding was kosmopolitisch. Daardoor ben ik een niet-authentieke mix. Mijn opvoeding was een mengvorm van culturen, niet specifiek Afrikaans."

Plekken die niet bestaan

Langa vertelt in zijn atelier geïnspireerd over ideeën. Zijn werk is een balans tussen intuïtie en reflectie, maar hij zal nooit iets herscheppen dat al bestaat – al grijpt hij vaak terug op het verleden. Dromen en mythologieën fascineren hem. "Het gaat om intuïtie", licht de Zuid-Afrikaan toe. "Collages van dagelijkse elementen die niets met elkaar te maken hebben. Dagresten uit het onbewoonde. Ik werk met incongruente, disharmoniserende beelden. Kaarten van plekken die niet

You are the other person here, 2005. Acryl, potlood en transparante lak op papier, 64 x 50 cm.

Moretele [tall tree], 2005. Acryl, potlood en transparante lak op papier, 64 x 50 cm.

Index [Memory Map], 2004.
Acryl en Oost-Indische inkt op papier, 140 x 100 cm.

echter niet beperken. Hij gebruikte veel technieken door elkaar, hij ontrafelde zijn biografie en maakte er deels fictie van. “In Amsterdam werd ik een serieus werkende artiest, ik was zo opgewonden over alles wat ik hier zag, het was mijn renaissance, ik kreeg opdrachten. Soms had ik heimwee. Vanuit de trein zag ik de tulpenvelden en dan hertekende ik kaarten van de thuislanden [quasi-onafhankelijke gebieden voor zwarten in apartheid-Zuid-Afrika, DG]. Ik maakte schetsen van mijn jeugdlandschappen en mengde ze met wat ik vanuit de trein zag. Op sommige zette ik de Afrikaanse namen”, vertelt hij. Zo zette hij wijnflessen op de landschappen en dat werden gebergtes. Draden vormden rivieren, speelgoedautootjes markeerden wegen.

Mijn onzichtbaarheid

Sindsdien veranderde de politieke lading van de eerdere landschappen. Nu creëert hij meer kinderlandschappen. “Dat is mijn weigering om te bezwijken voor de druk om almaar politieke statements te maken. Ik maakte wel werk dat de sociale en politieke situatie weerspiegelde, als ik daar de noodzaak toe voelde. Soms deed ik dat ook als het deel uitmaakte van een verhaal waarin ik geïnteresseerd was. Maar niets op commando. Ik wil steeds veranderen. Ik maakte een enorme nieuwe kaart, alleen ter plekke te construeren. Deze was meer poëtisch dan politiek, alsof het door een kind gemaakt is, maar dan wel vanuit een zekere kennis.” Zo definieert hij zichzelf, zegt hij, tegen de heersende mode in. “Mijn werk is wat ik maak, niet wat een theorie dicteert. Mijn werk komt uit mijn hart. Maar ik houd van het theater van het dagelijkse leven, meer nog dan van kunst, al klinkt dat paradoxaal.” Dat Langa’s werk kwaliteit heeft, blijkt wel uit de vele exposities die hij wereldwijd krijgt. Inmiddels was zijn werk te zien in Chicago, Berlijn, Cincinnati, New York, Brazilië, Japan en Australië. Momenteel werkt hij aan een expositie

bestaan. Mijn werk is zeker niet verhalend bedoeld.”

Hij was als kind al creatief, vertelt Langa. “Ik improviseerde, verzon verhalen en tekende bij gebrek aan papier op deuren en plastic zakken. Op mijn veertiende ging ik naar de Waldorf School in Mooiplaas, bij Pretoria, die tamelijk onconventioneel was. Een zeer vrije opvoeding, touching, feeling, geen strak regime, je maakte je eigen oefenboeken. Toch vonden zij mij daar te wild, te ongecontroleerd.” In die tijd was hij gefascineerd

door de Duitse expressionisten, zoals het Duitse kunstenaarscollectief Die Blaue Reiter. “Ik wilde kunsthistoricus worden, praten met kunstenaars. Als puber schreef ik zelfs mijn eigen biografie, heel ambitieus allemaal. Toen ik besepte dat ik zelf kunstenaar wilde worden, vloog ik naar Amsterdam en kwam op de Rijksakademie terecht, die zelfs in Johannesburg leerlingen wierf.”

Langa vond dat er ook op de Rijksakademie voor Beeldende Kunsten een zekere rigiditeit heerste. Hij wilde zichzelf

“Ik zie de mensen wel, maar ik kan ze niet horen, niet echt zien. Helemaal vertrouwd wordt Amsterdam nooit”

voor het Museum van Hedendaagse Kunst in Rome. Hij heeft een vaste galerie in Haarlem, Galerie Tanya Rumpff. Sinds 1999 kan hij van zijn werk leven. Zowel privé-verzamelaars als bedrijven, bijvoorbeeld KPN en ABN Amro, kopen werk van hem aan.

In zijn jeugd was Langa weg van het werk van Mondriaan, Francis Bacon, Kirchner, Gauguin en Andy Warhol. Hij vond er elementen in die hij kon gebruiken. Andere favorieten zijn Adrian Piper en de Namibische kunstenaar John Mufangejo (met name diens prent *I was once loneliness*). Veel van zijn figuren zijn seksloos. “Ze zijn ontseksualiseerd omdat geslachtsdelen te veel de aandacht trekken. Het gaat om mensen. Ik ben niet geïnteresseerd in sekse-karakteristieken. Neutraliseer je die, dan krijg je meer aandacht voor het geheel.”

Langa gebruikt veel tekst; hij maakt kunst van taal. “Iemand op school schonk me *Ulysses* van James Joyce, ik raakte er helemaal opgewonden van. Joyce’ werk is een wirwar van beelden, prozaïsch en poëtisch. Dat gaf me het idee dat je niet op één manier hoeft te werken, dat er vrijere vormen zijn, dat je alles kunt mixen. Ik wilde het visuele equivalent van wat ik las maken, en daarom gebruik ik altijd veel tekst in mijn werk”, legt hij uit. Paradoxaal genoeg schildert hij mensen die geen kans krijgen om te praten. Een

statement tegen onderdrukking? Langa: “Nee, die vegen betekenen de onmogelijkheid om te spreken, het geblokkeerd zijn. Ik diep mijn persoonlijke situatie uit, mijn onzichtbaarheid. De mond is van de woorden afgesneden. Zo maakte ik ook een groot doek met allemaal ogen. Ik voel me hier bekeken, ik voel me tegelijkertijd transparant, ik voel vervreemding hier in Amsterdam. Omgekeerd, ik zie de mensen wel, maar ik kan ze niet horen, niet echt zien. Helemaal vertrouwd wordt Amsterdam nooit.”

[Langa's atelier op de Amsterdamse wallen.](#)

Vreemd

In Amsterdam voelt Langa zich onveiliger dan in Zuid-Afrika. Ook is hij zich hier meer bewust van zijn zwart-zijn. “Als kind woonde ik in een dorp, geïsoleerd. Ik zag alleen blanken als ik naar de stad ging. Wij noemden hen *makgowa*. Ze vormden een indirecte bedreiging. Dat deed me pijn. In de stad merkte ik pas goed wat apartheid was, ik mocht niet overal komen. Na school leek onze realiteit kunstmatig. Men zei dat in Nederland de cultuur opener zou zijn. Maar hoe langer ik hier woon, hoe meer racisme ik ervaar. Ik merk dat mensen bang voor ▶

Langa in zijn atelier.

me zijn. Als ik ergens eten afhaal, word ik afgesnauwd. De politie achtervolgde me een keer tot helemaal binnen, wilde mijn sleutels zien, omdat er in de buurt een beroving had plaatsgevonden. Soms achtervolgen mensen me midden in de nacht, of roepen studenten uit het nabije studentenhuis – toch mensen uit een goed milieu zou je denken – lelijke dingen naar me. En zo waren er wel vaker situaties, waarbij de politie betrokken was terwijl er niets aan de hand was. Je realiseert je dat je vanwege je kleur altijd verdacht bent, daar moet je mee leren leven. Maar niemand heeft het erover, omdat niemand dat gelooft”, zegt Langa. Hij leeft overigens in grote onzekerheid, omdat hij nog steeds niet weet of hij als vreemdeling wel in Nederland mag blijven. “Het schijnt niet genoeg te zijn dat ik internationaal bekend ben en hier probeer te overleven. Ik kan elke dag opgepakt worden, maar ik blijf gewoon naar buiten gaan om niet gek te worden.”

Hij is zich altijd bewust geweest van zijn huidskleur. “Maar in Nederland voelt het meer van: wie ben jij? Wat doe jij hier bij ons? Ik besef tegenwoordig veel meer dat ik een zwarte tussen blanken ben, in plaats van iemand tussen anderen. Het maakt me weinig uit dat ik in de Jordaan woon, een typisch Nederlandse plek. Het is voor mij van veel meer belang me veilig te voelen, kunstenaar of niet. Ik ben Moshekwa. Daar gaat het om!” “Ik ben nu een dubbele vreemde. In Zuid-Afrika kent men mij als kunstenaar, ik word er herkend in restaurants. Vreemd, want hier leid ik een heel rustig en anoniem leventje. Daar ben ik niet anoniem. Toch ben ik daar ook een vreemde geworden, omdat ik er niet meer woon. Maar teruggaan? Waar naartoe eigenlijk? Ik hoop dat wel een keer te doen, maar mijn huis staat hier, ik ben gelukkig in deze kamer, voel me er thuis. Nee, nee hoor, my home is this room!” •

Een Nederlands recept tegen aids:

Knoflook

PETER VAN DEN AKKER

Drie jaar geleden deed de Zuid-Afrikaanse minister van Gezondheid de wereld versteld staan van haar medicijn tegen aids: knoflook, olijfolie en citroenen. De opzienbarende receptuur blijkt afkomstig van twee Nederlandse vrouwen, Tine van der Maas en haar moeder Nelly.

“Ja, dat heeft zij van ons”, zegt Tine van der Maas. “In 2002 hebben wij met haar contact gelegd en toen heeft ze ons naar wat patiënten gestuurd. Wij hebben haar laten zien hoe onze patiënten in het zogenaamde Lazarus-programma letterlijk uit de dood opstonden. Sindsdien praat ze dus over citroenen, knoflook en olijfolie.” Het Lazarus-programma ontleent zijn naam aan de gelijknamige bijbelse figuur die ooit door Jezus uit de dood werd opgewekt. Tine en Nelly steken bij hun behandeling van opgegeven aidspatiënten Jezus dus naar de kroon. Sinds eind jaren zestig wonen ze in Zuid-Afrika.

Met de sympathie van de minister van Gezondheid Manto Thsabalala-Msimang reizen Tine (51) en Nelly van der Maas (69) stad en land af met voorlichting over wat zij beschouwen als de enige en afdoende aanpak van de aidsproblematiek. Sinds 1989 legt verpleegkundige Tine zich samen met haar moeder toe op de behandeling van aidspatiënten en daar is hun wonderreceptuur uit tevoorschijn gekomen. Aanvankelijk werkten zij vanuit Kaapstad, maar inmiddels wonen moeder en dochter in Bloemfontein, omdat het land van daaruit gemakkelijker te bereizen valt.

“Het scheelt ook in de reiskosten”, zegt Tine. Want vooralsnog betalen Tine en Nelly al hun promotieactiviteiten uit eigen zak. Nelly: “Sinds jaren hebben wij geweten dat mensen die aids hebben niet dood hoeven te gaan. Met gewoon voedsel krijgen wij ze allemaal weer gezond. Maar we vechten eigenlijk tegen de hele wereld. We weten dat het werkt; daarom zijn wij zo ‘hardkoppig’. Het is al zo vaak bewezen dat dokters het soms bij het verkeerde eind hebben.”

Uit de klauwen gered

In Johannesburg presenteerden Tine en Nelly voor een gehoor van vijfenvijftig traditionele genezers hun recent gemaakte documentaire *Power to the People*, een 48-minuten durend videoverslag over hun spectaculaire aidsbehandeling. Kreetjes van ontroering gaan door de zaal bij het zien van de wonderwerken van Tine en Nelly. De alcoholiste in het laatste stadium van aids die na 38 dagen weer vrolijk haar stoepje aanveegt. Het meisje dat aan aidsremmende medicijnen dreigde te bezwijken, maar gelukkig dankzij Tine en Nelly uit de klauwen van de westerse geneeskunde werd gered.

en citroenen

RAYMOND PRESTON/SUNDAY TIMES

De brouwseltjes van Tine en Nelly bestaan uit onder andere citroensap, water en olijfolie. Ze zijn er niet alleen heilig van overtuigd dat ze het probate middel zijn om reumatiek, tbc, epilepsie en nog een hele reeks andere aandoeningen – allemaal niet meer dan symptomen van aids – de kop in te drukken. Moeder en dochter trekken met hun receptuur ook ten strijde tegen de westerse geneeskunde. Dat gaat tijdens die voorlichtingsbijeenkomst voor de landelijke Organisatie van Traditionele Genezers (THO) van dik hout zaagt men planken. Over de aidsremmer AZT vertelt Tine een angstaanjagend verhaal. “Puur vergif”, zo houdt zij haar gehoor voor. “Er staat niet voor niks in zes talen ‘vergif’ op de verpakking, plus zo’n waarschuwend etiketje met een doodshoofdje en twee gekruiste beenderen eronder. Maar die informatie houden de dokters die AZT verstrekken mooi voor de patiënten verborgen.” Hier en daar klinkt misprijzend tonggeklak onder de aanwezigen over zoveel doortraptheid.

Het enthousiaste onthaal van Tine en Nelly van der Maas bij de traditionele genezers heeft alles te maken met het gegeven dat hun voedingsadviezen naadloos aansluiten bij de praktijk van traditionele genezers. Ook zij geloven in het zuiveren van het lichaam om ziekten te overwinnen. Tine en Nelly hebben het over het ‘ontgiften’ van het lichaam, dat vol zit met rotzooi als gevolg van slecht eten met alle gevolgen van dien. Daarvoor zijn westers getrainde dokters volgens aidsdissidenten als Tine en Nelly, horende doof en ziende blind.

Het verwijt dat zij als kwakzalvers van het zuiverste water de strijd tegen aids een enorm slechte dienst bewijzen en dat het heilzame effect van hun receptuur nog allerminst onomstotelijk

is bewezen – Tine en Nelly werpen het met een zelfverzekerde lach van zich af. Volgens Nelly halen westers getrainde dokters hun neus op voor zoiets simpels als citroenen en olijfolie. “Het is allemaal te eenvoudig voor onze dokters”, zegt Nelly minzaam. Met de minister van Gezondheid als bekeerling hoeven Tine en Nelly zich over alle verwijten waarschijnlijk ook niet veel zorgen te maken.

Moeder en dochter Van der Maas zijn overigens niet de enigen die met aidsdissidente opvattingen de boer op gaan. Tijdens de workshop van traditionele genezers in Johannesburg stond er ook een bijdrage van de bekende aidsdissident dr. David Rasnick op de agenda. Rasnick maakte ooit deel uit van het omstreden aidspanel dat destijds door president Thabo Mbeki werd ingesteld teneinde ‘de waarheid’ omtrent aids te achterhalen. Dat was vijf jaar geleden, toen in Zuid-Afrika de aidscontroverse rondom Mbeki’s recalcitrante opvattingen een hoogtepunt bereikte met de bewering van Rasnick dat condoomgebruik onzin was, omdat aids geen seksueel overdraagbare ziekte zou zijn.

Een schande

De Nederlandse arts Hugo Tempelman is een van de vele dokters in Zuid-Afrika die zich juist inspinnen om met de verstrekking van aidsremmende middelen een dam op te werpen tegen de verdere verspreiding van aids. Hij is onthutst en kwaad over het ‘gewauwel’ van Tine en Nelly. Tempelman: “Ik vind dat deze dames ongeleide projectielen zijn, die met hun gewauwel verschrikkelijke schade aanrichten. Dat dit soort vrouwen de gelegenheid krijgt om buiten de gevestigde orde om verwarring te stichten. Dat zij toegang krijgen tot ziekenhuizen en tot de top van het ministerie van Gezondheid; ik vind het eigenlijk een schande.”

Tempelman’s verontwaardiging betreft niet de redenering van moeder en dochter Van der Maas dat goede voeding wezenlijk is bij de behandeling van aidspatiënten. “Nogal logisch”, zegt hij, “dat voeding en een uitterende ziekte als hiv-aids alles met elkaar te maken hebben. Ik kan geen aidsremmers geven aan een volwassen patiënt die nog maar 38 kilo weegt en volkomen uitgeput en uitgeteerd op bed ligt.” In zijn medische kliniek in de provincie Mpumalanga heeft Tempelman zo’n vijfhonderd patiënten onder behandeling, die op de combinatie van een goed dieet en aidsremmende medicatie buitengewoon goed reageren.

“Wat ik zo jammer vind”, zegt Tempelman, “is die gekke halsstarrigheid van de dames Van der Maas om te blijven suggereren dat uitsluitend met een dieet het aidsprobleem kan worden opgelost, en dat aidsremmende medicijnen niks anders dan giftige troep zijn. Ik vind het belachelijk manipulatief en het is echt verschrikkelijk wat zij aanrichten. Zij zetten mensen met hun opvattingen enorm op het verkeerde been.” ●

Tine van der Maas met haar patiënt Criselda Kananda, een radio-presentatrice die hiv-positief is. Van der Maas’ dieet heeft haar gered, denkt Kamanda.

Het geheim van aids

Aids zou gewoon een ziekte kunnen zijn. Maar dat is het niet. Vele getroffen Zuid-Afrikanen houden hun besmetting angstvallig geheim. Rechter Edwin Cameron beschrijft in zijn autobiografisch boek *Witness to Aids* de schaamte die hem overviel. Hieronder een fragment. Fotografe Gisele Wulfsohn registreerde in haar foto-essay *At Home with HIV* de schaamte onder dienstbodes. Op de volgende pagina's een selectie.

TEKST: EDWIN CAMERON

Het lijkt een onbetekenend voorval, maar ik denk er al lang over na. Op een middag in maart 1993 – ik was in Londen op een door de regering betaalde oriëntatieris – hadden mijn gastheren van het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken een ontmoeting geregeld met een Britse schrijver en aidsactivist, wiens werk ik bijzonder bewonderde. (...) Gezeten onder de zwaar betraliede ramen van de koffiekamer van de National Gallery, uitkijkend over Trafalgar Square, zaten mijn metgezel en ik al gauw op één lijn. Ik was weliswaar op bezoek als 'anti-apartheidsadvocaat', maar ik kende zijn subtiele doch scherpe afwijzing van de traditionele reacties op homoseksualiteit en op aids. Hij op zijn beurt bleek te kunnen meevoelen met de problemen die ik aan mijn hoofd had – hoe de verontrustend snelle toename van hiv-infecties thuis een halt toe te roepen en tegelijk een basis te leggen voor een verstandig aidsbeleid van onze aanstaande democratische regering.

Ons gesprek ging alle kanten op en ik merkte dat mijn metgezel sprak met een persoonlijke hartstocht die ik niet alleen bewonderde, maar waarin ik ook veel van mezelf herkende. De goede verstandhouding was echter ineens verdwenen, toen hij even pauzeerde en veelbetekenend zei: "Natuurlijk hoeft betrokkenheid nog niet te betekenen dat je zelf hiv-positief bent. Ikzelf ben bijvoorbeeld hiv-negatief." Ik stond direct voor een raadsel. De bekentenis leek zo onlogisch, kwam zo uit de lucht vallen. Er trok ineens een koude ademtocht over ons samenzijn, alsof iemand een brok ijs had laat vallen. Wat hij zei, nam ik uiteraard voetstoots voor waar aan, maar ik voelde de

FOTO'S: GISELE WULFSOHN

verbijstering in mij opkomen. Als hij hiv-negatief was, waarom moest hij dat dan zo sterk benadrukken? Zo'n weldenkende activist moest zich toch zeker niet inlaten met zulke verdeeldheid zaaiende, zichzelf vrijpleitende etiketten? Ons gesprek stokte. Hij betaalde de rekening en even later scheidden zich onze wegen op de treden van het museum, in de kilte van de schemering. Terug in Zuid-Afrika schreef ik hem een bedankje. Ik besloot de nadrukkelijke manier waarop hij zichzelf had neergezet niet te negeren. Daarom stelde ik een vraag. Waarom had hij gezegd dat hij hiv-negatief was, vroeg ik, terwijl het in de strijd voor rechtvaardigheid toch zeker niets uitmaakt of iemand positief of negatief is? Een antwoord heb ik nooit gekregen.

Een paar maanden liep ik hem weer tegen het lijf op een bijeenkomst in Berlijn. Daar kreeg ik een soort van antwoord. Hij zag er verschrikkelijk uit, verwilderd, afgetobd. Hij was ernstig gespannen of vreselijk ziek – of, dacht ik, allebei. Van een gemeenschappelijke vriend hoorde ik het later: hij leed aan aids. (...) Dat hij hiv-positief was, wist hij vrijwel zeker al tijdens onze ontmoeting in de National Gallery.

Waarom kon hij mij dat toen niet zeggen? Of beter gezegd, waarom had deze genuanceerde, betrokken persoon het gevoel dat hij, zonder ernaar gevraagd te zijn, moest beweren dat hij hiv-negatief was? Misschien was hij bang dat ik hem zou aanwrijven dat hij te persoonlijk bij het aids-vraagstuk betrokken was. Misschien speelde de gereserveerdheid die hij zich als inwoner van Zuid-Engeland had aangemeten hem parten en voelde hij zich ongemakkelijk

Ik nam geen van de hen in vertrouwen. Ik kon geen risico nemen.

bij zo'n intensief gesprek. Misschien benijdde hij mij om de afstand waarmee hij dacht dat ik als advocaat naar de zaken kon kijken.

Of voelde hij zich gewoon angstig en eenzaam, bang dat ik hem – wat in die jaren maar al te gebruikelijk was – in het hokje zou duwen van de uit eigenbelang handelende, boze, zelf aan aids lijdende activisten die over niet al te lange tijd het loodje zouden leggen? Misschien was hij al ziek. Misschien voelde hij hoe de toesluitende dood vrat aan zijn wil, zijn energie, zijn moed, zijn leven. Misschien dacht hij net als iedereen dat je de dood kunt uitstellen door hem te ontkennen.

Was het hem gevraagd, dan zou mijn metgezel misschien op deze vragen wel antwoord hebben gegeven. Maar eerlijk gezegd had ik die vragen eigenlijk aan mijzelf moeten stellen. Want even veelzeggend aan onze ontmoeting die middag was dat ik evengoed mijn mond hield – over het feit dat ik zelf hiv had. Want ook ik wist dat op dat moment.

Edwin Cameron (52) is rechter bij het Zuid-Afrikaanse Hooggerechtshof van Appèl. Tevens is hij homo- en aids-activist en strijdt hij voor toegang tot aids-medicijnen voor iedereen. Hij is de enige overheidsdienaar in Zuid-Afrika die openlijk erkend heeft aan aids te lijden. In de jaren tachtig was hij mensenrechtenadvocaat; hij verdedigde toen onder anderen de terdoodveroordeelde Sharpeville Six. Hij was nauw betrokken bij het opnemen in de Zuid-Afrikaanse grondwet van het verbod op discriminatie van homo's en lesbo's.

Ik wist het al meer dan zes jaar, vanaf die vrijdagmiddag in december 1986 dat ik druk bezig was op het Mensenrechtencentrum van de Universiteit van Witwatersrand en een telefoontje kreeg van mijn arts (...). Zonder inleiding deelde hij me mee, terwijl ik geheel onvoorbereid was en er ook niet om had gevraagd of er toestemming voor had gegeven, dat hij mijn bloed had laten testen. Uitslag: hiv-positief.

Ik kijk nog eens in mijn agenda met werkafspraken voor die vrijdag 19 december 1986. De rechtbank lag stil. Ik noteerde bij die dag het adres van een intieme vriend die kort daarvoor was terugverhuisd naar Kaapstad. Om 12.15 uur staat er een lunchafspraak met een subsidiegever in een nabijgelegen lunchroom. En er staat dat ik om 16.00 uur twee vrienden voor een buitenlands familiebezoek naar het vliegveld zou brengen. Het telefoontje van de dokter kwam vlak na drieën. Daardoor kwam ik te laat bij mijn vrienden. Niet omdat we zo lang gesproken hebben, helemaal niet. Mijn arts leek wat verlegen met de situatie – hij sprak plechtig, alsof hij niet goed wist wat te zeggen. Maar toen hij had neergelegd, was ik te overrompeld om nog te bewegen, ik wist niet wat ik met mijn eigen ellende aan moest. Uiteindelijk sleurde ik mijzelf aan mijn haren omhoog. Mijn eerste verplichting in een nieuwe, onherroepelijk veranderde wereld. Mijn vrienden en ik hadden grote moeite om het vliegveld te bereiken; het vrijdagmiddagverkeer werd gegeseld door een verschrikkelijk onweer. Vraag niet hoe, maar zij hebben hun vliegtuig gehaald en ik mijn huis. (...)

Het was een dubbele schok. Het was een de slag om te

horen dat ik was geïnfecteerd, maar ik voelde vooral een overweldigend verlies – ik zou m'n leven verliezen. Ik was drieëndertig, werkte aan mijn carrière. In veel opzichten – eerder wat betreft mijn persoonlijke ontwikkeling dan chronologisch – was mijn leven nog maar net begonnen. Aids was niet te genezen. De uiteindelijke effecten waren even verschrikkelijk als onbehandelbaar. (...) Ik wist zeker dat ik binnenkort ziek zou worden. De dood zou mij zeker binnen een of twee jaar inhalen. Maar ook afgezien van deze dramatische voorgevoelens betekende aids een snel, plotseling en schokkend levenseinde. Want in december 1986 kwam het voor mij op hetzelfde neer als tegenwoordig nog steeds voor tientallen miljoenen Afrikanen – wie aids heeft gaat dood. (...)

Er is geen twijfel aan dat destijds – maar nu nog steeds – veel mensen meenden dat lijdens aan aids en hiv deze gemene besmetting over zichzelf hebben afgeroepen. Het pijnlijke is dat te veel lijdens zelf ook zo denken. Als ik terugkijk op hoe ondoenlijk ik het vond om er met mijn collega-mensenrechtenadvocaten over te praten, zie ik overduidelijk mijn innerlijke barrières. Op hetzelfde moment dat ik in de rechtbank, in commissies en op openbare podia streed tegen het onrecht dat mensen met aids werd aangedaan, worstelde ik op een ongrijpbaar, ondoordringbaar niveau met een overweldigend gevoel van schaamte. Ik probeerde eroverheen te komen, maar op een niet te beschrijven manier had ik het gevoel dat je aan mijn besmetting kon aflezen dat ik mij schandelijk en oneervol had gedragen, en zo niet alleen de dood over mijzelf had afgeroepen, maar mijzelf ook te schande had gemaakt.

Mijn collega's waren – allicht – allen begaan met rechtvaardigheid, eerlijkheid en non-discriminatie. Maar ik nam geen van hen in vertrouwen. Ik kon geen risico nemen. Noch kon ik mijzelf toestaan troost te zoeken bij cliënten, die toch lotgenoten waren. Als wij met cliënten aidsprocessen tegen de overheid aan het beramen waren, ging het er uiterst kameraadschappelijk en zelfs vriendschappelijk aan toe. Maar vertellen dat ik hiv had kon ik evenmin als hen in vertrouwen meedelen dat ik een van hun kinderen of huisdier had gemolesteerd. Zo diep, zo sterk, zo weezinwekkend kwam mij mijn toestand voor. (...) Twaalf maanden nadat ik aan alle verschijnselen van aids begon te lijden, had ik in een schokkende terminale fase moeten zijn beland, met herhaalde, steeds zwaardere infecties die het vlees van mijn botten zouden vreten en de energie uit mijn lijf. Maar nee, ik was fit, voelde me prima en energiek. Ik nam nog steeds proteaseremmers – verreweg het krachtigste nieuwe medicijn. Hoewel de ►

Gisele Wulfohn is een freelance fotografe uit Johannesburg en gespecialiseerd in portretwerk, opvoedings-, gezondheids- en genderkwesties. Ze was in de

jaren tachtig lid van het befaamde fotocollectief Afrapix, dat sociale documentaires maakte rond de anti-apartheidsstrijd. Haar foto-documentaire *Thuis met HIV* richt

zich op de relatie tussen zwarte dienstmeisjes die hiv-positief zijn en hun rijke blanke werkgeefsters. Sommige vrouwen verbergen de besmetting voor hun *madam*, uit

angst voor ontslag. Sommigen verbergen de ziekte voor hun eigen familie, maar vertellen het hun werkgeefster en krijgen veel steun van hen.

Sibongile. Ze wilde niet met haar gezicht in beeld. Ook wilde ze niet op de foto vlakbij het huis waar ze werkt, uit angst dat haar werkgeefster de buurt zou herkennen.

Wendy Orr met zoonje Robert en dienstbode Lindi. Lindi vroeg haar gezicht buiten beeld te houden. Ze is bang dat haar familie zal lezen dat ze besmet is met hiv.

neurologische bijeffecten (de niet te harden aangezichts-
pijn en gevoelige tanden) en de misselijkheid allang voor-
bij waren, bleven de ingrijpende effecten op de maag
doorgaan. Na elke dosis (twee maal daags zes gekoelde
capsules) wentelden mijn ingewanden zich in een kramp.
Maar dat het medicijn enorm hielp, samen met nog twee
andere, was onmiskenbaar. (...)

Naarmate nieuwe medicijnen ter beschikking komen, zal
het stigma van ongeneeslijkheid beslist verdwijnen. (...) Naarmate de ziekte bij meer en meer mensen wordt vast-
gesteld en zij daarover gaan vertellen, verdwijnt ook het
stigma van het zwijgen. Maar wat overblijft, is moeilijker
te overwinnen. Het moeilijkste, hardnekkigste stigma is
het misvormende schaamtegevoel, dat bij sommigen
met hiv en aids van binnenuit komt. Die schaamte spant
samen met het van buitenaf opgelegde stigma, weerstaat
pogingen de ziekte rationeel tegemoet te treden, houdt
mensen met aids of hiv in een onvrijwillig, zelfopgelegd
isolement, werpt een sluier van bezoedeling en stilzwijgen
over de ziekte.

Waar komt deze schaamte vandaan? Ik weet het niet. Ik
heb niet speciaal verstand van gedragswetenschappen,
psychologie of de menselijke ziel, en kan op zoek naar een
notie van wat er werkelijk speelt alleen terecht binnenin
mijzelf. Ik zou zo denken – dit is overigens geen nieuwe of
enorm verhelderende ontdekking – dat het te maken heeft
met hiv en seks. Een hiv-infectie wordt via seksueel contact
overgebracht. Misschien brengen andere seksueel over-
draagbare ziekten net zulke gevoelens mee. Dat weet ik
niet, want de ironie wil dat ik nooit een andere dan hiv heb
gehad. Daarheen heeft het lot mij gevoerd.

Waarom leidt seks tot schaamte? Misschien is het de
gêne dat iets in de openbaarheid komt waarvan je dacht
dat het geheel in de intieme privé-sfeer lag. Toegeven dat
je een seksueel overdraagbare aandoening hebt, is mis-
schien net zoiets als op heterdaad betrappt worden bij een
intieme seksuele handeling, met alle verlegenheid – en
schaamte – van dien. Zwangerschap komt ook van seks.
Misschien ondervonden vrouwen met een buitenechtelijk
kind in de donkerder dagen van seksuele onderdrukking
net zo'n gevoel van schaamte. Maar zwanger zijn is een
toestand, geen infectie. Zwangerschap, zelfs ongewens-
te, zelfs onwettig geachte, houdt hoop in, een belofte van
leven, de mogelijkheid van groei en volheid. Een hiv-infectie
heeft niets van dit alles.

Bij mij leek de innerlijke schaamte beslist voor een deel
voort te komen uit het feit dat mijn hiv het gevolg was
van seks. In mijn geval anale seks met een man. Toen
mijn arts mij die vrijdagmiddag in 1986 vertelde dat ik hiv

had, was ik net uit de kast gekomen. In mijn praktijk, in
mijn maatschappelijke en politieke optreden was ik er
altijd volkomen open over, ik was een trotse homo. En
toch kwam mijn gevoel van schaamte voort uit dat feit dat
mijn virus was overgebracht via homoseksueel contact.
Of dat dacht ik tenminste.

Maar dat klopte niet. Naarmate de epidemie Afrika in haar
greep kreeg en zich verbreidde, werd duidelijk dat ik niet
alleen stond. Voor miljoenen heteroseksuele Afrikanen
met aids of hiv ligt de zaak niet anders. Zij schamen zich
even intens. Zelfs vrouwen die vertellen als maagd te zijn
getrouwd en de huwelijksrouw nooit te hebben geschon-
den, zeggen deze schaamte te voelen en merken hoe
moeilijk het is over hun hiv te praten.

Misschien is daarom het innerlijke stigma puur met het
seksuele verbonden – niet met homo- of heteroseksualiteit.
Misschien hebben wij ergens diep van binnen het gevoel
dat anderen aan een seksueel overdraagbare aandoening
kunnen zien dat wij 'op heterdaad zijn betrappt'. De infectie
laat een merkteken achter, een smet, een afdruk, verwijzend
naar een moment dat zo privé is, zo intiem, zo gewijd,
waarbij wij zozeer emotioneel en geestelijk niet op onze
hoede zijn – het moment van de seksuele eenwording –
dat het feit dat dit zich uit in een ziekte en zo aan de
blikken van de wereld wordt blootgesteld, ons ten diepste
in verlegenheid brengt en dus vervult met schaamte.
Misschien vinden wij onszelf schuldig aan een zondige
seksuele besmetting. We zijn getekend door onreinheid
of schennis der eerbaarheid en voelen ons moreel min-
derwaardig. Sommige godsdienstige moraalridders sto-
ken dat gevoel graag op. Zij vergeten dat aids een ziekte
is. Wij allemaal vergeten dat.

Het blijven pijnlijke speculaties. En ik blijf met deze vragen
worstelen. Dat geldt waarschijnlijk voor iedere Zuid-
Afrikaan die met deze vreselijke, angstige epidemie te
maken heeft. In eigen huis heb ik gemerkt waartoe het
stigma en de schaamte kunnen leiden. Mijn tuin werd
twee keer in de week gedaan door een zachtmoedige,
glimlachende man van midden dertig. 'Gladwell', zoals ik
hem zal noemen, was dol op de bloemen, de hoekjes, en
de twee poezen en de twee eenden met wie we onze tuin
delen. De dochtertjes van mijn huishoudster, Diana en
Paulina Kekana – ik deel mijn huis en tuin met hen –
volgden Gladwell altijd op zijn ronde door de tuin, als hij
maandags en donderdags het onkruid kwam wieden, de
planten verzorgen en het gras maaien. Hij werkte al meer
dan acht jaar bij mij. Ik dacht dat ik hem inmiddels goed
kende.

Eind 2000 zag ik hoe zijn gezondheid achteruitging.
Bezorgd vroeg ik ernaar. Ben je naar de dokter geweest?

“Ja”, zei hij, “ik ben naar het ziekenhuis geweest. De dokter heeft mij pillen gegeven.” “Maar heeft hij ook gezegd wat er met je aan de hand is?” “Ja, hij zegt dat het tbc is.” Dat zou best waar kunnen zijn. En dat was het ook, een paar maanden lang. Tot duidelijk werd dat de ‘pillen’ die Gladwell zei te slikken, niet werkten. Gladwell zag er moe uit en hij werd smaller. Ik besloot het onderwerp hiv aan te snijden. Dat was lang nadat ik openlijk had verteld dat ik hiv-positief was, en Gladwell wist – dat had hij zelf kunnen zien – dat de medicijnen mij het leven hadden gered. Ik beschikte, meer dan de meeste anderen in dit land, over contacten en toegang tot medicijnen voor hem, als hij wilde. Ook dat wist hij.

Op een dag nam ik hem apart.

“Mag ik eens vragen: heb je je wel eens laten testen op hiv?”

“Jawel.”

“Mag ik vragen wat de dokter heeft gezegd?”

“Er was niks te zien.”

“Weet je dat zeker?”

“Ja.”

“Je weet dat ik je kan helpen, Gladwell.”

“Ja, dat weet ik. Er was niks te zien.”

“Maar je lijkt niet beter te worden. Neem je je tbc-pillen wel?”

“Jazeker.”

“Waarom werken ze niet?”

“De dokter zegt dat ik ze nog een paar maanden moet slikken. Dan zal er niks meer te zien zijn.”

Ik bleef sceptisch. Maar ik kon toch niet terzijde schuiven wat hijzelf zei? Zackie [mijn vriend Zackie Achmat, aids-activist], die als hij in Johannesburg is mijn huis gebruikt, stelde Gladwell dezelfde vragen. Hij bood aan Gladwell mee te nemen voor een hiv-test. Hij herhaalde het aanbod dat hij aan medicijnen kon komen. Gladwell sloeg het aanbod af. Terwijl hij steeds verder vermagerde, moest ik voor een half jaar naar Bloemfontein, waar het Hof van Appèl elk jaar een aantal maanden zitting houdt. Toen ik eind mei 2001 thuiskwam, vertelde Sophie mij dat Gladwell naar zijn familie was gegaan in Zimbabwe. Eind juni kwam het bericht dat Gladwell niet zou terugkomen. Hij was overleden, vijf weken nadat hij voor het laatst mijn tuin had gedaan.

Was Gladwell overleden aan aids? Waarschijnlijk wel.

Zeker weten zullen wij het nooit. Gladwell wilde niet dat wij het te weten kwamen. Toch, als ik terugkijk zie ik de zaken helderder. Ik zie dat ik Gladwell in de steek heb gelaten. In principe ben ik er sterk voor de eigen beslissingen van mensen te respecteren. Dat principe is echter misplaatst bij dat kerosinevuur, gevoed door angst en stigma

en verlies van het gevoel van recht op leven, waardoor Gladwells leven werd verteerd. Ik dacht dat ik hem hulp bood, en dus de keus om te blijven leven, maar voor zijn eigen idee had Gladwell geen keus. Het aan aids klevende stigma liet hem geen keus. Net als de mensen boven in de Twin Towers die het schrikbeeld van een doodsprong van de honderdste verdieping ‘verkozen’ boven het schrikbeeld te worden verteerd door de kerosinevlammen, ‘koos’ Gladwell ervoor onze hulp te weigeren. Hij ‘koos’ ervoor naar Zimbabwe terug te keren om daar te sterven, liever dan ons te laten helpen zijn aids te bevechten.

Gladwell ging dood aan het stigma en aan de angst. Overspoeld door angst en onzekerheid maakte hij zichzelf ontoegankelijk voor hulp. Hij vreesde het stigma. En wat nog rampzaliger was, ik denk dat hij zich ook schaamde. Toch had ik meer kunnen doen om hem te bereiken. Ik had meer moeten doen om hem te bereiken. Terugkijkend weet ik precies wat ik had moeten doen. Mijn geweten spelt het meedogenloos voor mij uit. Ik had een afspraak moeten maken met dokter Johnson – op een maandag of een donderdag. Ik had Gladwell moeten opwachten en hem van de afspraak vertellen. Ik had hem moeten vertellen dat ik over tien minuten naar dokter Johnson ging. Ik had moeten zeggen dat hij niet mee hoefde, maar dat ik wel ging en dat ik wilde dat hij meeging – naast mij in de auto. Ik had de deur moeten openhouden en hem moeten uitnodigen in te stappen. Ik had hem moeten zeggen dat mijn dokter hem zou onderzoeken en, zo nodig, behandelen als het aids was. En dat ik hem zou helpen met zijn angst en zijn eenzaamheid als het inderdaad aids was. Dat had ik allemaal moeten doen. Ik heb het niet gedaan. Gladwell is door mij even hard in de steek gelaten als door het stigma en de chaos in zijn vaderland en in zuidelijk Afrika. Gladwell blijft bij me, hij is in mijn gedachten, in mijn mijmeringen. Hij blijft bij me, meer dan me aange-naam is.

Als ik terugdenk aan de National Gallery, zie ik nu iets duidelijker waarom mijn metgezel en ik zwiingend uit elkaar gingen, terwijl wij met elkaar hadden kunnen delen dat wij allebei hiv hadden. Niet andermans stigma legde ons het stilzwijgen op. Ons eigen stigma deed dat. Wij hadden nog niet geaccepteerd dat aids een ziekte is. Misschien accepteren wij dat nog steeds geen van allen ●

Fragmenten uit: Edwin Cameron, *Witness to Aids*. Met een voorwoord van Nelson Mandela. Tafelberg Publishers Limited, Kaapstad, 2005. 240 p., 125 rand (ongeveer € 15,50). ISBN 0 624 04199 9.

FOTOS: GISELE WULFSOHN/SOUTH/THE BIGGER PICTURE

Mpho. Ze wilde niet met haar gezicht op de foto. Mpho is bang dat haar nieuwe werkgeefster ontdekt dat ze hiv-positief is en haar zal ontslaan, net zoals de vorige deed.

Thandi met haar madam Lisa Carson. Thandi wilde niet met haar gezicht op de foto. Ze is bang dat haar familie ontdekt dat ze hiv-positief is.

Oorspronkelijke bewoners nu mede-eigenaar Krugerpark

Terug naar de natuur

ELLEN HOLLEMANS

Het is een wonderlijk gezicht. Rijdend door de donkere, zinderend hete Afrikaanse nacht doemen er lichtjes op in de verte. De rit door de provincie Limpopo in het noordoosten van Zuid-Afrika is lang. Ezels, koeien, dronken bestuurders en taxibusjes belemmeren de snelheid. De nacht hult de nederzettingen onderweg in het zwart. Zo niet twee dorpen van de Makuleke-gemeenschap. Deze beschikken over een zeldzame luxe op het Afrikaanse platteland: straatlantaarns. Daarnaast is er stroom in ieder huishouden. De Makuleke genieten privileges die andere gemeenschappen in de regio moeten ontberen. Scholen, klinieken, opleidingsprogramma's voor de jeugd, auto's en een cultureel centrum inclusief Bed & Breakfast voor twaalf personen. Het geld voor deze voorzieningen wordt verdiend met de exploitatie van een stuk land in het Krugerpark, Zuid-Afrika's grootste en bekendste wildpark. Sinds 1998 is de gemeenschap – tegenwoordig

Toen het befaamde Krugerpark in Zuid-Afrika ontstond, moesten de oorspronkelijke bewoners plaatsmaken voor de natuur. De Makuleke claimden onlangs teruggave van het land van hun voorouders.

Met succes.

twaalfduizend zielen groot – officieel eigenaar van het noordelijkste puntje van het Krugerpark. Toen werd erkend dat dit gebied hun oorspronkelijke stamland is. De gemeenschap besloot om niet terug te keren naar de grond van hun voorouders, maar het natuurpark in stand te houden en de vruchten te plukken. Een voorbeeldige symbiose tussen armoedebestrijding en natuurbehoud.

De Makuleke woonden van oudsher in het noordelijkste gedeelte van het Krugerpark, ook wel de Pafuri-driehoek genoemd. Tot dat de apartheidsregering, onder leiding van president Vorster, besloot dat Kruger geen plek was voor mensen. In augustus 1969 kwamen de vrachtwagens en de mannen met geweren; de drieduizend leden van de Makuleke-stam werden 'verplaatst' en op een droog, dor stuk land buiten het Krugerpark gedumpt. Het nieuwe woongebied, Ntlhavebi, is veel minder rijk aan natuurlijke voedselbronnen dan het oude. Het is tegenwoordig een van de armste gebieden van Zuid-Afrika, er zijn geen rivieren om in te vissen of het land van water te voorzien, er is geen werkgelegenheid. "In het oude land zouden mijn voeten nooit zo vies geworden zijn van het stof", zegt de 75-jarige Josephine Maluleke. Ze zit op een rieten mat tussen drie ronde hutten. Haar gezicht wordt getekend door zwarte tatoeages, een modeverschijnsel van vroeger. "Ik mis de bomen

FOTOS: MAGGI BARNARD/THE NAMIBIAN

De Makuleke-gemeenschap exploiteert het land van de voorouders.

en hun vruchten, de vis en het olifantenvlees.” Josephine was 39 jaar toen de stam moest verhuizen en praat niet graag over die dag. “Ze gooiden al onze spullen op een hoop en schreeuwden dat we in de vrachtwagen moesten klimmen. Maar wij bleven op de grond zitten. Later kwamen ze met meer mannen en dwongen ons.” “Die gedwongen verhuizing kwam na een lange periode van ellende”, blikt Lamson Maluleke terug. Hij is lid van het bestuursorgaan dat over de ontwikkeling van het stamland in Kruger beslist. “In 1926 viel het besluit dat het Krugerpark zou worden uitgebreid tot aan de grens met Mozambique en Zimbabwe. Ons land werd een natuurgebied en wij werden illegale bewoners. Veeteelt en jagen werden verboden. Regelmatig kwam het leger op bezoek, met name rond etenstijd. Als ze vlees aantreffen in de pot, dan werden de vrouw en haar man opgepakt. In 1939 hebben ze alle geiten in het gebied doodgeschoten”, zegt Lamson. Vlak na de eerste democratische verkiezingen van 1994 diende het huidige stamhoofd, Hosi (‘stamhoofd’) Makuleke, een claim voor teruggave van het land in bij het departement voor Landzaken in Pretoria. Een blanke journalist speelde hierbij een beslissende rol. “Deze journalist kwam onderzoeken of we ooit waren gecompenseerd voor de gedwongen verhuizing. We waren in het begin erg wantrouwig, want we hadden een hekel aan blanken. Maar hij bleef hier maar rondhangen en uiteindelijk hebben we naar zijn verhaal geluisterd. Hij wees ons op de mogelijkheid om een landclaim in te dienen.” Sinds de afschaffing van de apartheid is

teruggave van onteigend land aan de oorspronkelijke eigenaren een prioriteit van de regering. In de praktijk verloopt de teruggave erg traag.

Geen bedreiging voor de natuur

De claim van de Makuleke was bijzonder. De stam eiste immers een stuk land op dat onderdeel is van een beschermd natuurgebied. In de uiteindelijke schikking zouden gerechtigheid en natuurbescherming hand in hand moeten gaan. Dat gebeurde ook. In 1998 werd het verdrag getekend waarmee de Makuleke weer eigenaar van de Pafuri-driehoek werden. In dit verdrag is vastgelegd dat het land onderdeel blijft van het Krugerpark. In naam dus van de Makuleke, in werkelijkheid het terrein van olifanten en baobabbomen. De Makuleke mogen het land alleen ontwikkelen op een manier die geen bedreiging vormt voor de natuur. Landbouw, houtkap en delven van grondstoffen zijn taboe. Op een verantwoorde manier jagen en ontwikkelen van toerisme zijn toegestaan. Om te controleren dat natuurbescherming en ontwikkeling hand in hand gaan, werd er een gezamenlijk bestuur opgericht, het Joint Management Board. Dit bestuur bestaat uit drie leden van de Makuleke-gemeenschap en drie leden van Sanparks (South Africa National Parks), het orgaan dat alle nationale parken in Zuid-Afrika beheert en bestuurt. “Aan deze schikking gingen hectische stamvergaderingen vooraf. De meeste ouderlingen wilden terug naar het land. De jongeren zagen werkgelegenheid en geld en wilden blijven waar we nu wonen”, zegt Lamson.

De meest controversiële kant van de schikking is dat het wettelijk mogelijk werd om op beschermd wild te jagen. Terwijl het Krugerpark een natuurpark is waar alle vormen van jacht verboden zijn. Na de schikking viel die bescherming weg voor het wild in de Pafuri-driehoek. “In het eerste jaar besloot het gezamenlijke bestuur dat er twee olifanten en twee buffels mochten worden afgeschoten”, vertelt Lamson. “Wij hebben die jachtvergunningen verkocht voor bijna een half miljoen rand.” In totaal hebben de Makuleke bijna zes miljoen rand verdiend met jagen. “Er wordt altijd veel geld geboden voor onze vergunningen, omdat iedereen op Krugerwild wil jagen.”

Dit stuit in Zuid-Afrika op veel verzet van natuurbeschermers en -activisten. “Maar wij doen niets illegaals”, zegt Lamson. “Jagen in Kruger is verboden, maar het land is van de Makuleke en geen onderdeel van Kruger. Daarnaast jagen we op een verantwoorde manier. Na wetenschappelijk onderzoek wordt bepaald hoeveel beesten er mogen worden afgeschoten. Er wordt maar drie weken per jaar gejaagd en er gaan altijd gidsen van Sanparks mee.” De gidsen van Sanparks die in de Pafuri-driehoek werken en verantwoordelijk zijn voor natuurbescherming, zijn allen afkomstig uit de Makuleke-gemeenschap.

Alles zelf doen

We nemen een kijkje in het Makulekegebied binnen het Krugerpark. Na drie uren rijden slaat Lamson rechtsaf een zandweg in. Aan het eind ervan staat The Outpost, een zeer luxe hotel met twaalf ►

Het is wettelijk mogelijk geworden om op beschermd wild te jagen

ONZEKERE TOEKOMST KRUGERPARK

Maar liefst een kwart van het Krugerpark wordt geclaimd door de oorspronkelijke bewoners. “Uit eigen onderzoek blijkt dat er 37 claims gelegd zijn op land in het Krugerpark”, zegt Fiona Macleod, journalist bij het Zuid-Afrikaanse opinieblad *Mail & Guardian*. “Onder andere het hoofdkantoor in Skukuza en de belangrijke toeristische trekpleisters Pretoriuskop en Letaba zijn geclaimd.” De claims komen van stammen en individuen die voor of tijdens de apartheid gedwongen werden te verhuizen uit het Krugerpark. Het geclaimde gebied (zie kaartje) zou ongeveer 27 miljard euro waard zijn. “Deze cijfers zijn eigenlijk nergens te verifiëren, wij hebben ze samengesteld uit onze eigen bronnen. Sanparks [be-

heerder van alle nationale parken in Zuid-Afrika, red.] en de Commissie voor Landclaims kunnen of willen geen exacte informatie geven”, zegt de journaliste. De claims worden nog onderzocht en uiteindelijk moet een gespecialiseerd gerechtshof bepalen of ze terecht zijn. De grote vraag is wat er gaat gebeuren met gehonoreerde landclaims. De stammen hebben uiteenlopende wensen. “De een wil weer ploegen op het land van zijn voorouders, de ander wil een smak geld ter compensatie of een Makuleke-achtige schikking en zeggenschap over de ontwikkelingen in het park. En er zijn stammen die een deel van de winst van Kruger opeisen”, zegt Macleod. “De Zuid-Afrikaanse regering

streeft naar samenwerking tussen de gemeenschappen en de organisaties die de beschermde gebieden beheren. Dat blijkt uit een memo die in 2004 is verstuurd.” Sanparks is tegenstander van dit regeringsbeleid. Hoewel de parkbeheerder enthousiast over de Makuleke-aanpak, is het onmogelijk om alle claims te schikken volgens dat model. “Je kunt een nationaal park niet omtoveren tot een pretpark en dat is wel wat veel stammen voor ogen hebben”, zegt Wanda Mkutshulwa, woordvoester van Sanparks tegen de *Mail & Guardian*. “Er blijft dan te weinig geld over voor natuurbescherming en uiteindelijk gaat Kruger failliet.”

Nog steeds geweld in Cabinda

Afwisselend heet Cabinda het Koewit van Afrika of de laatste vergeten Afrikaanse oorlog. Terwijl in de rest van Angola vrede heerst, blijft het in de noordelijke enclave onrustig. In mei en juli waren er gevechten tussen leger en opstandelingen en er zou een groot regeringsoffensief in de maak zijn. Ondertussen gaat de oliewinning door. In juli meldde ChevronTexaco een grote vondst voor de kust, een veld dat 38.000 vaten per dag zal leveren.

De leider van het Front voor de Bevrijding van de Enclave Cabinda (FLEC), Antonio Bento Bembe, werd 24 juli op verzoek van de FBI in Den Haag gearresteerd. Hij wordt beschuldigd van betrokkenheid bij de ontvoering van een Amerikaanse oliemedewerker, Brent Swann, vijftien jaar geleden. Portugese advocaten proberen zijn uitlevering aan de Verenigde Staten tegen te houden. Op FLEC-gezinde websites wordt naar hartelust gespeculeerd over Angolese betrokkenheid bij de arrestatie. Er zijn momenteel zo'n 30.000 Angolese soldaten in Cabinda gestationeerd ter bestrijding van de guerrilla's, grotendeels verenigd in het FLEC. Hun aantal ligt tussen 600 en 2000. Het FLEC wilde eerst volledige onafhankelijkheid voor Cabinda, maar strijdt nu vooral meer geld voor de provincie. Bembe was in Den Haag om onderhandelingen voor te bereiden. Het geweld heeft ruim 25.000 mensen binnen Cabinda van huis verdreven. Nog eens ruim 4700 zijn gevlucht naar de buurlanden, vooral naar de Democratische Republiek Congo. Erg veel animo om terug te gaan is er niet. In augustus 2005 keerden welgeteld 52 mensen terug; de eerste groep in ruim twee jaar. Vreemd is dat niet: de infrastructuur is weg, er zijn op grote schaal landmijnen gebruikt en de 300.000 inwoners vinden een armetierig bestaan in de land- en bosbouw. Bovendien is het Angolese leger berucht om zijn gewelddadige optreden. Mensenrechtenorganisaties melden moorden, verdwijningen en verkrachtingen; misdaden waartegen niemand optreedt. De guerrilla's gaan wat dat betreft evenmin vrijuit. Olie is de hoofdoorzaak van deze voortdurende *low-intensity* oorlog. Het werd in 1966 voor de kust van Cabinda ontdekt en wordt sindsdien vooral geëxploiteerd door Amerikaanse en Franse bedrijven, tegenwoordig onder straffe leiding van het Angolese staatsbedrijf Sonangol. Het aandeel van Cabinda in de dagelijkse productie van ongeveer een miljoen vaten is minimaal zestig procent. Voor deze enorme bijdrage, ongeveer vier miljard dollar per jaar, ontvangt de provincie van de centrale regering in Luanda een zogenaamde bonus van slechts 35 miljoen dollar. Onbekend is hoeveel geld van de reguliere staatsbegroting precies voor Cabinda is gereserveerd. Een officieel persbericht van 2 juni 2004 repte van een plan om heel Cabinda te ontwikkelen – voor 370 miljoen dollar. [Bram Posthumus]

“Het geld moet vooral naar de jeugd gaan”

kamers. Voor 3500 rand (ongeveer 450 euro) per kamer kan de rijke toerist hier genieten. De kamers zijn open ruimtes, die slechts door stoffen doeken van de buitenwereld zijn gescheiden. De inrichting is minimaal maar chique, het uitzicht over de Luvuvu-vallei is overweldigend. Liggend in bad of op een ligbed kan de toerist zien hoe de olifanten verkoeling komen zoeken in de rivier. Baobabbomen en de geelgroene *fevertrees* vormen samen met de rode aarde een prachtig palet. Dit hotel is gebouwd met toestemming van de Makuleke; tien procent van de opbrengst gaat naar de gemeenschap. “Al het personeel is afkomstig uit de Makuleke-gemeenschap”, vertelt William Scrooby, manager van The Outpost. “Deze jongens en meisjes worden hier opgeleid en lopen stage in andere hotels. Over 28 jaar dragen wij het hotel over aan de Makuleke en moeten ze alles zelf doen.”

De kamers waar de werknemers wonen, vormen een schril contrast met de luxe van het hotel. Klein en benauwd, twee bedden, één raam, geen ventilator of douche. Toch is assistent-chef Ndobe Tinyiko tevreden. “Voordat The Outpost werd gebouwd, was er geen werk voor de jonge mensen in de gemeenschap. Mijn ouders zijn overleden en ik ben de kostwinner in de familie. Dat ik hier kan werken en een toekomst kan opbouwen, heeft mijn leven veranderd”, zegt hij. Margareth Dekka, hoofd huishouding, voegt toe: “Het is fantastisch dat we op het land van onze voorouders leven. Ik ben erg blij met de ontwikkelingen in het dorp, we hebben stroom en er is een kraan op elke straathoek. Maar ik denk soms dat er nog wel meer kan gebeuren, het culturele centrum en de Bed & Breakfast worden bijvoorbeeld nauwelijks gebruikt.”

Een paleis

De gemeenschap van Makuleke heeft besloten het stamhoofd te eren voor zijn leiderschap: hij kreeg een paleis ter waarde van een miljoen rand. Het enorme huis met twee verdiepingen is volledig ingericht en voorzien van luxe als dvd-speler en afwasmachine. Ook zijn wagen met vierwielaandrijving is betaald uit het ontwikkelingsfonds en zijn zoon studeert rechten op kosten van de gemeenschap. “Ik weet dat het een duur huis is,

maar ik kan een cadeau van de gemeenschap toch moeilijk weigeren”, antwoordt het stamhoofd op de vraag waarom hij zulke luxe aanvaardt, terwijl er nog steeds armoede is onder zijn volk. “De beslissing om een paleis te bouwen is op democratische wijze genomen”, verzekert Lamson. Hij legt uit dat er een democratisch systeem is opgezet om over de besteding van het geld te besluiten. De gemeenschap dient voorstellen in op stamvergaderingen en een commissie van gekozen afgevaardigden neemt de beslissingen. Dat Hosi Makuleke voorzitter van die commissie is, maakt de procedure in de ogen van Lamson niet minder democratisch.

Martin Misimeki, lid van de jeugdraad van Makuleke, is niettemin ontevreden over de besteding van de gelden. “Ik zeg niet dat het verkeerd is dat er een paleis is gebouwd voor het stamhoofd, maar ik zeg dat de aandacht en het geld vooral naar de jeugd moet gaan”, zegt hij. “Ik begrijp niet waarom er niet meer wordt gedaan aan de armoede in het dorp.” Hij vertelt dat op donderdagavond de enige kroeg in het dorp gevuld is met tieners. Ze drinken bier en dansen. “Niet iedereen komt hier om zich te vermaken. De helft van de meisjes verkoopt hier haar lichaam om wat extra geld te verdienen voor de familie. Er zouden gezonde alternatieven ontwikkeld moeten worden voor de jeugd. Sportclubs en dansgroepjes bijvoorbeeld, zodat ze niet in de kroeg rondhangen en zich onverantwoordelijk gedragen. Je kunt aids niet alleen bestrijden met condooms.”

Ondanks dergelijke kritische noten is de manier waarop de Makuleke hun land in het wildpark beheren en het geld gebruiken voor ontwikkeling een voorbeeld voor heel zuidelijk Afrika. De filosofie erachter is dat gemeenschappen zich alleen inzetten voor natuurbehoud als ze kunnen delen in de winst. “Alleen als een gemeenschap kan profiteren van de natuur, zal ze ophouden met bijvoorbeeld stropen en houtsprokkelen”, zegt Wanda Mkutshulwa, woordvoester van Sanparks. Landteruggave moet samengaan met natuurbescherming. “Als we niet tot een dergelijk compromis kunnen komen, betekent dat waarschijnlijk het einde van het Krugerpark als een nationaal park en een internationaal icoon.” ●

“Kom op, Makwerekwere”

ALOIS RWIYEGURA

Ik hoorde de term ‘makwerekwere’ voor het eerst aan het ontbijt, op het zonnige terras van het Time Square Café in Johannesburg. De wijken Yeoville, Berea en Hillbrow zijn tegenwoordig makwerekwereland en dit café is makwerekwereland in een notendop. Een man aan het tafeltje naast mij keek naar me en zei, met een brede glimlach: “Goedemorgen, Makwerekwere.” Ik beantwoordde deze hartelijke groet en zei dat ik Alois heet en dat ik geen Makwerekwere ken. Hij reageerde niet, maar bleef rustig zitten, in afwachting. Zijn vriend Makwerekwere moest zeker nog komen.

Rond tien uur begonnen de mensen toe te stromen rond de tafeltjes van Time Square. Bijna alle nationaliteiten van het Afrikaanse continent zijn er vertegenwoordigd. Algerijnen, die zich opsplitsen in een Berber- en een Arabische tafel als er Kabyle gesproken moet worden. Ethiopiërs met een Oromo-tafel, gescheiden van het Amhara- en het Tigrinya-tafeltje. Congolezen als de levendigste groep, gehuld in de meest modieuze kledij. Gelukkig zijn de grenzen van deze onzichtbare territoria poreus. Er wordt als de gewoonste zaak van de wereld samengewoond. Dat maakt Time Square Café een uiterst aantrekkelijk oord.

Ik vergat de man die mij had gegroet. Maar die zat nog steeds op dezelfde plaats, rustig nippend aan zijn bier, wachtend op de komst van Makwerekwere. Ik had er natuurlijk niks mee te maken, maar ik werd een beetje boos dat Makwerekwere zijn vriend zo liet wachten.

Pas later die dag kwam ik erachter wat makwerekwere betekent: buitenlander. Ik zat ’s avonds met een vriend uit Kameroen te praten en ik zei dat namen soms zo grappig kunnen klinken. “Je zal toch Makwerekwere heten. Een kerel bij Time Square dacht dat ik zijn vriend Makwerekwere was.” In plaats van in lachen uit te barsten, keek hij me verbaasd aan en verbaasde op zijn beurt mij met het antwoord: “Eerlijk gezegd, dat ben je ook, makwerekwere! Jij, ik, alle buitenlanders... Nou ja, alle zwarte buitenlanders.”

Dus ik was Makwerekwere! “De volgende keer dat je dat woord hoort, kun je maar beter direct wegwezen”, waarschuwde mijn vriend.

Ze kwamen niet meer bij van het lachen

De volgende keer dat iemand mij aansprak met mijn nieuwe naam, wilde ik graag weglopen – maar daar kreeg ik de kans niet toe. De dikzak voor mij richtte een pistool op me en riep dat ik dichterbij moest komen: “Kom op, makwerekwere, hier!” Toen vroeg hij of ik een mobieltje bij me had en of hij dat kon krijgen. Het mobieltje en het geld in mijn broekzak wisselden van eigenaar. De man wist mijn volgzzaamheid wel te waarderen

en stuurde me weg. Op naar het dichtstbijzijnde politiebureau, in Hillbrow, om de diefstal aan te geven.

De eerste agent die mij aansprak vroeg of ik Zuid-Afrikaan was. Ik zei, “Nee, ik ben makwerekwere.” Hij barstte uit in luid lachen en riep een paar collega’s erbij, die de hint kregen om dezelfde vraag nog eens te stellen. Zij kregen hetzelfde antwoord en kwamen niet meer bij van het lachen. Zij raakten in zo’n goed humeur, dat ik binnen de kortste keren mijn papier voor de verzekering op zak had.

Buiten kwam een jolig “tot ziens, makwerekwere” mij als een echo achterna. Dat hoorde een agent die voor de deur stond. Hij kwam op mij af en vroeg naar mijn papieren. Die waren in orde, hij gaf ze terug en zei: “Heb je iets kouds te drinken voor me?” De prijs voor mijn makwerekwereschap lag niet hoog. Er zaten nog een paar muntjes in mijn zak, genoeg om iets te drinken te halen. Ik betaalde en ging er snel vandoor.

Een heel goede Zuid-Afrikaanse vriend van mij, Georgie, vindt het heerlijk mij om dit soort verhalen uit te lachen en te pesten. Hij was het die me de ongunstige bijklank van het woord makwerekwere uitlegde en me liet snappen waarom het hele bureau mij had uitgelachen. Georgie is pas een paar jaar terug in Zuid-Afrika; daarvoor leefde hij in ballingschap. Hij is weg van ‘vin rouge’ en camembert, rookt uitsluitend Gauloise, mist het Quartier Latin verschrikkelijk en houdt zich verre van het lokale voedsel.

Op een ochtend ging de telefoon. Een lachende Georgie aan de andere kant van de lijn. “Goedemorgen, Makwerekwere”, zei hij. Waarop ik hem vroeg wie van ons het meest makwerekwere is. Na een korte stilte zei hij: “Ik denk dat wij allebei makwerekwere zijn. Maar”, ging hij verder, “jou kost het geld, mij niet.” Maar dat laatste is niet helemaal waar. Want ondanks zijn uitstekende kwalificaties kan hij geen baan vinden. Het is een enorm maatschappelijk gezwel, dat makwerekwere, en jeuken doet het beslist •

Alois Rwiyegeura
komt uit Burundi en
woont inmiddels tien
jaar in Zuid-Afrika.

De Swakopmund Observer

speciale editie ter gelegenheid van
NIZA's Levend Jaarboek 2005

over media en het vrije woord

Waarde Lezer,

In de beeldvorming over Afrika in het Westen valt op hoe weinig die te maken heeft met ons, de mensen van Swakopmund, met onze belevingswereld en onze dagelijkse werkelijkheid. Zo zien wij ons de ene keer verbeeld als bedelende armoezaaiers, en dan weer als stevige Afrikaanse mama's, doorgaans met een bos takken op ons hoofd, die de onmetelijke kracht van dit continent demonstrenen. In advertenties, brochures en koffietafelboeken (een verwijzing naar onnutte tafeltjes waarop de westerling boeken legt die hij niet inkijskt) illustreren onze poses de steeds wisselende marketingstrategieën van de liefdadigheidsmarkt of een zojuist verworven artistiek inzicht. De ene dag gaan wij dood, de andere dag hebben wij het eeuwige leven. Zo lijken wij willoze slachtoffers, decorstukken aan de voet van onze prachtige wandelende duinen. Say Cheese! De beschreven beeldvorming is niet zonder effect. Met een rugzak gevuld met goede bedoelingen meiden zich hier met regelmaat vreemdelingen op zoek naar een bestemming, een (goed) doel om voor te leven. Dat deze zoektocht soms noodlottige gevolgen kan hebben, bewijst het verhaal van Anne-Ruth de Groot. Hoozeer het schuldgevoel knaagt als een woestijnrat bewijst de getuigenis van Klaas van Riebeeck. In deze speciale editie de verhalen van deze medelinders, neergestreden uit de jage landen. Over hun verdriet, hun pijn en de boodschappen die zij in tongen aan ons overbrengen.

Heinrich Otjiwarongo,
swakop@hotmail.com

Namibië:

Nederlandse weldoenster op zwart zaad

Anne-Ruth de Groot (52) is bankroet en volledig afhankelijk van het Leger des Heils. De Nederlandse, die zich in 1981 in Swakopmund vestigde, heeft al haar bezittingen weggegeven. "Mijn motto is: eerlijk delen. Maar nu heb ik zelf niets meer."

ben en dat hun magen er dus niet aan gewend zijn."

"Ik heb geen moment geaarzeld toen iemand verlangend naar mijn auto keek. Ik dacht: dit land is veel te groot voor één auto – weg ermee!" De Groot deed haar creditcard erbij. "Zo'n karretje vreet benzine, toch?" Inmiddels hebben ook de televisie en de video, de gourmetpan en de garderobe hun weg gevonden naar de minderbedeelden van Swakopmund en omstreken.

Volgens Karl Otjiwarongo, socioloog aan de Universiteit van Windhoek, is De Groot's gedrag "weliswaar sympathiek, maar toch niet doelmatig." Otjiwarongo: "Het biedt geen structurele

oplossing voor onze armoedeprbleematiek. Zo'n huis helpt de zes daklozen even aan een onderkomen, maar als het geld van de creditcard op is, komt de duurzaamheid in gevaar. Als we op deze manier wereldwijd de milleniumdoelen willen halen, moeten enkele miljarden mensen meedoen." Volgens de socioloog zijn er grofweg drie soorten blanken: de schrapers, bijvoorbeeld landbezitters, de goedgeboers zoals mevrouw De Groot, en de ontwikkelingswerkers. (Carina Otjiwarongo)

Voor informatie over het Steunfonds Anne-Ruth de Groot: g.otjiwarongo@desert.na

Op de vraag of ze niet iets te ver is gegaan met haar vrijgevigheid, zegt de sterk vermagerde De Groot: "Je hebt geen controle over jezelf. Ik ben in 1981 naar Namibië gekomen met maar één doel: helpen. Sindsdien sta ik 's morgens op met de vraag: Wie ga ik vandaag een plezier doen? Aanvankelijk kostte me dat een paar dollar per dag, maar dat vond ik niet bevredigend. Nadat ik eerst mijn broodrooster en vervolgens zes zakken drop had weggegeven, voelde ik me al een stuk beter."

Dat ze die gevulde zakken later op straat terugvond, stelde haar aanvankelijk teleur. "Maar toen realiseerde ik me dat de koloniale bezetters drop altijd aan de mensen onthouden heb-

Afgelopen week schonk De Groot haar bescheiden woning (zie foto) aan zes verkopers van de Swakopmundse Daklozenkrant. "Ze stonden om me heen en vroegen me of ik een exemplaar van de krant wilde kopen. Ik had nog net twee dollar. Toen zei een van de verkopers dat ze geen dak boven hun hoofd hadden. Schokkend! Ik haalde mijn huissleutels tevoorschijn en gaf ze aan de verkoper. Er staat weinig in het huis want ik heb alles weggegeven, maar geniet ervan, zei ik tegen hem", aldus De Groot. De verkopers drukten haar alle exemplaren van de Daklozenkrant in de handen en trokken huiswaarts. Sindsdien staat de Nederlandse met de krant bij de poort van de Turnvater Jahn Sportverenig.

Met special ontworpen tenten gaan Nederlandse ontwikkelingswerkers in Swakopmund de woningnood te lijf.

ILLUSTRATIE: BRETT MURRAY

Pijnlijke ontdekking

“Ik stam af van Jan van Riebeeck!”

Een knagend schuldgevoel dat nooit weggaat. Zo verwoordde Klaas van Riebeeck de pijn die hij voelt sinds hij ontdekte dat hij afstamt van Jan van Riebeeck. Tijdens een dienst afgelopen zondag in de evangelische Gemeenschap Kirche getuigde Klaas van zijn onderzoek.

“Zo’n achternaam zet je natuurlijk aan het denken. Vervolgens heb ik mij gewend tot het Genealogisch Instituut in Nederland, mijn geboorteland. Na drie dagen stond vast dat ik een directe

afstameling ben van deze schurk, deze ploert, deze...” Van Riebeeck stikt bijna in zijn woorden.
 “Eerst dacht ik: wat kan ik eraan doen, is het mijn schuld? Nu weet ik: ja, het was mijn schuld! De rooftochten die die plundersaars ondernamen, de knechting van miljoenen Afrikanen, de eeuwenlange overheersing, de uitroeiing van de Herero’s, de verkachting van Swapo-vrouwen, de invoering van de apartheid, de verbanning van Nelson Mandela... Ik neem er de volle verant-

woordelijkheid voor, want het was mijn bedbedovergrootvader in het kwadraat, een schoft tot in de zevende graad, die dit op zijn, en dus genetisch gezien op mijn, geweten, heeft.” Dan, dreigend: “Ik zou die haag van bittere amandelen, die hij in zijn cynische veroveringsdrift bij Kaapstad heeft opgetrokken, het liefst platbranden. Maar dan loop ik weg voor waar ik in alle opzichten aan heb meegewerkt. In voorouderlijke zin dan”, aldus Van Riebeeck. (August Otiwarongo)

Verklarende woordenlijst

Wie werkt met buitenlandse donoren, moet wel eerst hun tongen leren begrijpen. Het gemeentebestuur van Swakopmund heeft ten behoeve van de maatschappelijke organisaties in Swakopmund een handzame lijst samengesteld met de meest voorkomende ‘donorismen’ die zij gebruiken.

Millennium Development Goals – Halveer de armoede voor 2015 (wordt waarschijnlijk tot 2015 opgeschoven)

Good governance – Transparant en democratisch bestuur. Denk aan: Italië, Limburg.

Donordriven – 4x4 aangestuurd door een ontwikkelingswerker

Ownership – Altijd noemen in projectaanvraag. Vaak verkeerd gebruik door autodieven als in het voorbeeld: “Your car is under new ownership”

Charimarkt – Is geen markt, maar een optelsom

Partnership – Relatie, doorgaans zonder seks

Advocacy – Goedbedoelde desinformatie

Gender – Woord dat veel gebruikt wordt tijdens de laatste anderhalf uur van een conferentie, vaak in combinatie met disabled. Nooit binnen gehoorsafstand van de tea lady

Monitoring and Evaluation (M & E) – Heette ooit Indicators, zie editie 1995 van deze lijst

MFO, TMF – Bij het ter perse gaan van deze editie was de betekenis van deze afkortingen nog niet vastgesteld

Derde Geld-stroom (Third Money Stream) – Bevindt zich tussen Gobabis en Okahandja

NO USE IN PROOF
SEMI VETW
Rated Best in Town since Booking

CREDIT CARD FACILITIES
DANCING ALL NIGHT LONG.

Live Bands: Wed - Fri
 Old Years Rave
 Pool Competition
 Dice Competition
DRESS CODE - SMART CASUAL

PRIVATE PARTIES

Restaurant:
 Mon - Sat
 11h00 - 14h00
 18h00 - 23h35
 Sundays Closed

Pub:
 Time: Mon - Thurs 11h00 - 14h00
 18h00 - Till Late
 Fri - Sat 11h00 - Till Late
 Sundays Closed

Public Notices: I met a Sunday we're here!!
Tel: +264 64 464064

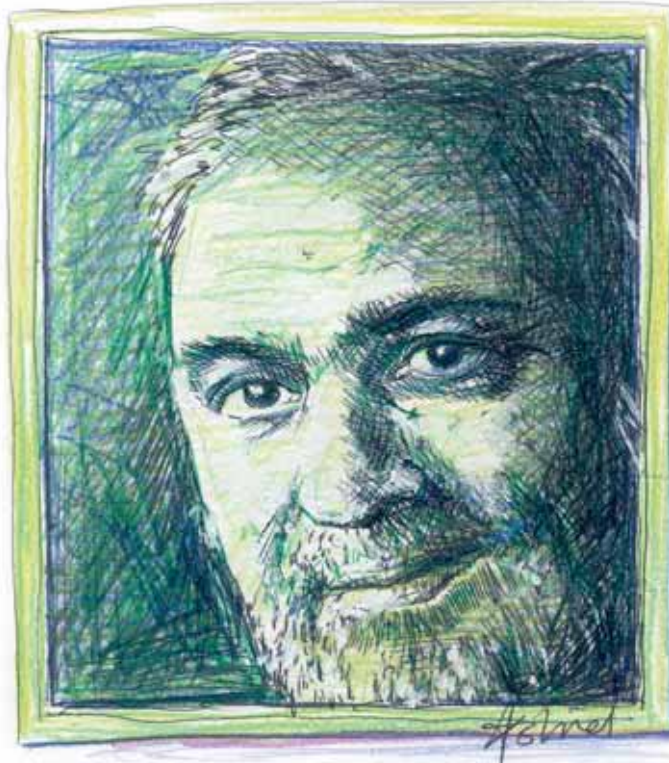
Basker Vashee (1944-2005)

Niet bitter en bedroefd

De Oost-Duitse zanger Wolf Biermann schreef ooit een lied waarin hij zijn luisteraars opriep niet te worden als de tijd en de plaats waar ze moesten leven: bang, bitter en bedroefd. Basker Vashee kende de tekst vermoedelijk niet en toch had het zijn lijflied kunnen zijn. Hij werd geboren in 1944 in Salisbury, Rhodesië. De meest rabiate periode van het apartheidregime aldaar moest nog beginnen, voordat er mede dankzij Vashee's inspanningen een einde aan kwam. Hij was actief in de studentenbeweging en steunde de bevrijdingsbeweging Zapu. Het net aangetreden regime van Ian Smith arresteerde hem in 1965. Omdat hij van Indiase afkomst was, kon niemand hem volgens dat krankzinnige systeem gezelschap houden in de gevangenis. Het werd dus eenzame opsluiting, drie jaar lang, een tijd waarin hij ook gemarteld is door Rhodesische agenten.

Het wakkerde zijn activisme verder aan. Nadat Rhodesië hem in een vliegtuig stopte en naar Londen verbande, kreeg hij het naar eigen zeggen "buitengewoon druk". Basker is altijd de kampioen van het understatement geweest; als zelfs hij zegt dat hij toen "extremely busy" was, dan kun je je afvragen of hij in die jaren nog wel eens in zijn bed kroop. Hij studeerde aan de London School of Economics en later de Universiteit van Sussex, en hij leidde de onderzoeksclub Counter Information Services, die de gangen van multinationals naging, een populaire bezigheid in die dagen. En natuurlijk werkte hij aan de vervulling van zijn wens om de man die hem drie jaar lang had opgesloten uit zijn ambtswoning te jagen.

Zijn werk als vertegenwoordiger van de Zapu, geleid door de latere vice-president Joshua Nkomo, bracht hem naar Zambia. De hoofdstad Lusaka was knooppunt van vele onafhankelijkheidsbewegingen en natuurlijk ook van de concurrentie uit Rhodesië: de Zapu van Robert Mugabe. Zanu en Zapu hadden 'trainingskampen' in Zambia, een tamelijk grandioze term voor plekken in de bush waar jongelui in de openlucht leefden. Bij het mijnstadje Solwezi lag ook zo'n kamp. Vashee bezocht het tijdens

BRAM POSTHUMUS

Op 16 juli stierf onverwacht Basker Vashee, de alom gerespecteerde Zimbabweanse wetenschapper en activist, die al sinds 1978 in Amsterdam woonde. 'Terwijl zijn gedachten naar Zimbabwe reisden, liet zijn hart hem definitief in de steek', meldde de overlijdensadvertentie.

een Rhodesisch bombardement. Jonge mensen vlogen in stukken geregen door de lucht. "Het meest dramatische dat ik ooit heb meegemaakt", zei hij ervan. Nog dramatischer vanwege de zinloosheid: Rhodesië verloor de oorlog en werd Zimbabwe.

Had de Zapu-activist kunnen weten dat de nieuwe leider van vrij, onafhankelijk en trots Zimbabwe zo'n gewetenloze strateeg zou blijken? Basker kende Mugabe tenslotte persoonlijk, nam samen met hem deel aan de lange onderhandelingsessie met Groot-Brittannië in Lancaster House, die in 1979 een einde aan de bevrijdingsoorlog maakte. Wat hij echt van de Zimbabweanse leider vindt, zullen we nooit weten, want zijn grote Mugabe-biografie blijft ongeschreven. Hij sprak er graag en veel over – hoewel hij nooit onthulde hoe ver hij er nu eigenlijk mee was. "Ik zoek naar sleutels", zo vatte hij zijn project samen. Hij dacht die sleutels te kunnen vinden in de psychologische complexiteit van zijn onderzoeksobject en in het drama van de twee presidentiële huwelijken.

Vier continenten

Vashee kreeg in nieuw Zimbabwe geen baan, omdat hij bij de 'verkeerde' factie hoorde. Zanu en Zapu raakten in gevecht verwikkeld en Mugabe begon met de beruchte zuiveringsoperatie Gukurahundi, Shona voor 'de eerste regen die het ergste stof wegspoelt'. De operatie duurde drie jaar en kostte minstens 10.000 Zimbabweanen het leven. Het had van Basker een verbitterde ex-activist kunnen maken. Maar hij pakte een nieuwe uitdaging aan: het Transnational Institute (TNI) bood hem een baan aan als directeur, in Amsterdam. Dit lag meer in de lijn van Counter Information Services. Bijkomend voordeel: hij kon weg uit Londen, dat hem nooit echt gelegen had. TNI doet sociaal, economisch en politiek onderzoek dat aanstuurt op gelijkwaardiger verhoudingen tussen rijke en arme landen.

Amsterdam is goed voor hem geweest, maar 'thuis' is het nooit geworden. Hij verwoordde dat zeldzaam mooi: "Ik existeer in Nederland.

Raar met geld

PRUDENCE MBEWU

Maar ik leef er niet." Dat was echter niet helemaal waar. Hij had een relatie met Gretta Duisenberg, met wier familie hij altijd nauw verbonden is gebleven. De vriendschap met 'liefdesrivaal' Hans van Mierlo was diep en innig, en zijn familie- en vriendenkring strekte zich uit over vier continenten. Maar altijd lag in het hart van dat alles: Afrika. Preciezer: Zimbabwe. Het enige land dat hij 'thuis' wilde noemen. De enige plek waar hij echt van hield. Het land met de mooiste zonsopgang en -ondergang ter wereld. Het land waarvoor hij had geleden en gevochten en dat hem diep teleurgesteld heeft. Het maakte hem melancholiek, eenzaam ook.

Maar bij Basker lag de humor meestal vlakbij. Relativeringsvermogen. Die zeldzaam aanstekelijke lach. Hij was bovendien een raconteur sans pareil. Ademloos luisterden we naar zijn verhalen uit het verzet, de gevangenis, Londen, de gloriëtijd van de verse onafhankelijkheid. Schrijvers gebruiken punten, komma's en uitroeptekens. Basker had zijn lach.

Door de mangel

Hij kreeg zijn eerste hartaanval in 1988. "Dat was geen verrassing", gaf hij toe, een erkenning van het feit dat hij wel heel veel van zijn fysiek had gevegd. Een tweede volgde ruim tien jaar later. Je merkte het, natuurlijk. Hij liep langzaam, voorzichtig, hield vaak zijn hand voor zijn borst, alsof hij vreesde dat het hart eruit zou springen. Zijn rechterhand was stram, gevolg van de medicijnen. Hij sprak over zijn zorgelijke gezondheidstoestand – maar met tegenzin. Liever haalde hij de laatste strapatsen van Mugabe door de mangel, of de illusiepolitiek van ontwikkelings-samenwerking, een andere favoriet. Hij deed dat graag, in de openbare arena, en vooral in de Balie, het Amsterdamse café dat voor hem gebouwd leek te zijn. Zijn retorische pijlen werden doordacht gegooid, de presentatie was onderkoeld, niet zelden met een ironische ondertoon. Weinigen kunnen dat. Daar heb je die curieuze combinatie van zachtaardigheid en scherp intellect voor nodig.

Basker is vertrokken in een lelijke, bange en bittere tijd. Een tijd waarin Mugabe en zijn vrienden liegen dat het geweldig gaat met de economie van Zimbabwe en dat zijn jongste opruimoperaties zijn ingegeven door respect voor de wet en zorg voor de volksgezondheid. Tijdens de laatste G8-bijeenkomst in Schotland logen de verzamelde staatshoofden dat ze echt iets gingen doen aan de armoede van de Afrikanen. Een paar Afrikaanse staatshoofden logen met hen mee. Basker sprak er nog over tijdens een Amsterdams forum, precies een maand en een dag voor zijn dood.

De derde hartaanval, nu fataal, kwam op 18 juli. Op de fiets, in zijn favoriete Vondelpark, voor zijn favoriete terras. "What a way to go!", schreef iemand op zijn herdenkingssite. Er zijn er die denken dat hij het met opzet deed. Wat, tenslotte, doet een hartpatiënt op een fiets? Het is goed mogelijk dat Basker zelf besloten had dat het nu tijd was om echt naar huis te gaan. Ook dat zullen we nooit weten. Wat ons rest is hem een mooie thuiskomst toe te wensen, ons eigen bestaan gewoon voortzetten en niet vergeten dat we nooit mogen worden als de tijd waarin we leven •

Een paar maanden terug overleed mijn nicht Ntombekaya's echtgenoot. Ik was zo bezorgd dat ik naar Kaapstad overvloog voor de begrafenis, er helemaal op voorbereid dat ze snikkend in mijn armen zou vallen. Maar toen ik arriveerde in het uitvaartgebouwtje, stond ze kalm naast een kist van glas, zo'n dure, die wel 20.000 rand kost. "Haai bo!" zei ik. "Wat krijgen we nou, is dat niet veel te duur?" Ze keek me trots aan en zei: "Bonisile (zo heette de echtgenoot) was een onderwijzer, weet je. Hij was niet van de straat. Hij hoort in zo'n kist."

Dat was niet het enige. Mijn nicht liep ineens ook anders. Een beetje als mevrouw De Klerk, op van die hoge hakken, klikklak klikklak. Het kwam allemaal van de levens- en pensioenverzekeringen die haar echtgenoot had afgesloten. Ntombekaya had ineens geld! De volgende dag gingen we boodschappen doen. Dat was ook al zo'n rare toestand. Ze kocht allemaal dingen waarvan ik wist dat ze die nooit gebruikte. Heb je ooit een darkie meegemaakt die ingeblikte maïskorrels door het gehakt gooit? Weer zei ik "Haai bo! Ga, je dat eten?" "Ja", zei ze. "Ik ben een beetje blank, soms. Ik vind dat blanke eten wel lekker." Nu begon ik te vrezen dat ze haar echtgenoots pensioengeld er op deze manier wel heel snel doorheen zou jagen. Maar wat ik ook zei, ze keek alsof ik babygebrabbel uitsloeg in plaats van woorden en negeerde me totaal.

Ik ben ook bang dat ze na de eerste uitbetaling tekortgedaan zal worden door die ambtenaren op het ministerie van Onderwijs, want die hebben natuurlijk ook meteen door dat Ntombekaya – 'meisje' betekent die naam en inderdaad, ze moet nog nodig opgroeien! – half zit te slapen. Zo'n ambtenaar slaapt niet, die zit de hele dag te bedenken hoe hij deze malle weduwe nu weer eens van de helft van haar pensioen zal ontdoen.

Om de zaak nog erger te maken, zijn er ook nog de advocaten. Ze zien je rondlopen in je zwarte kleren en op je nieuwe schoenen en ze weten meteen: ha, een weduwe met geld! Ntombekaya werd op straat door zo'n advocaat aangesproken en natuurlijk huurde ze hem meteen in. Het jagen op vrouwen in zwarte kleren schijnt een nieuwe sport te zijn, hoorde ik, daar in Kaapstad. Er zijn zelfs kerels die zulke nieuwe weduwes het hof maken, doen alsof ze zo verliefd op haar zijn. Dat we zo raar gaan doen als we ineens geld hebben, komt waarschijnlijk doordat we er niet aan gewend zijn. Wij zeggen altijd dat geld iets is van de blanken, dat gezegde is al zo oud als onze profetes Nongqawuse. Wij zijn gewend aan hard zwoegen voor een beetje geld, of voor de restjes spaghetti van madam. Ineens zo'n jackpot winnen, daar worden we helemaal gek van. Ntombekaya zegde ook meteen haar baan op. Al dat geld heeft haar volkomen verblind. Ze kan niet verder kijken of bedenken wat ze gaat doen als het op is. Het spijt me voor Ntombekaya's dochttertje Zizipho, die pas acht is. Zij zal een flinke klap krijgen, over een tijdje, als haar moeder ineens weer ingesteld moet worden op Kanaal Nul. •

Prudence Mbewu is onderwijzeres in Centurion, Zuid-Afrika

FOTO'S: ELLEN ELMENDORP

WAARLIJK VERSCHRI

KAREN RUTTER FOTO'S: BROOKE FASANI

Kitsch vind je overal in Zuid-Afrika. Salontafels gemaakt van olifantspoten, felgekleurde schilderijen met Afrikaanse zonsondergangen, asbakken gevormd naar het hoofd van Nelson Mandela. Het zijn karakteristieke voorbeelden van hedendaagse kitsch. Opzichtige, smaakloze, in massaproductie gemaakte prullen. Een van de meest fascinerende verzamelingen kitsch uit Zuid-Afrika's recente verleden is te vinden in Darling, in het theater van toneelschrijver/cabaretier Pieter-Dirk Uys.

Uys, internationaal befaamd om zijn scherpe satire en zijn niets ontziende gevoel voor humor, is al bijna veertig jaar een

Frankrijk heeft parfumflessen die op de Eiffeltoren lijken, Engeland Bierglazen met een portret van Churchill. En Zuid-Afrika asbakken in de vorm van Mandela's hoofd. Maar ook Afrikaner voorman Hendrik Verwoerd als schemerlamp. Cabaretier Pieter-Dirk Uys, in oktober op tournee in Nederland, verzamelt deze Boerekitsch. Om te lachen, om te huiveren.

uitgesproken criticaster van de Zuid-Afrikaanse politiek. Hij spuide niet aflatend zijn kritiek op het apartheidsregime, dat hem inspireerde tot zijn beste theaterwerk. In het nieuwe Zuid-Afrika blijft hij zijn rol van waakhond spelen; met zijn gebruikelijke bezieling beschimp hij vooral het aidsbeleid van de huidige regering. De satiricus woont in het plattelandsplaatsje Darling, dichtbij Kaapstad. Daar

heeft hij in het oude spoorwegstation, fel roze geschilderde, een theater opgezet. Het heet Evita se Perron, vernoemd naar een van zijn beroemdste creaties, mevrouw Evita Bezuidenhout. In Evita's Perron voert Uys al zijn eigen shows op, maar er spelen ook andere artiesten en plaatselijke groepen. Het kleurige gebouw staat in een wilde tuin vol vriendelijke katten en standbeelden van voormalige en tegenwoordige politieke figuren. Binnen bevindt zich Uys' opzienbarende uitstalling van Afrikaner memorabilia uit de tijd van de apartheid, ook wel Boerekitsch genoemd. Een andere naam voor dit sentimentele staaltje Afrikaner cultuur is Boerebarok.

Heroïsche penseelstreken

"Ik ben al aan het verzamelen sinds 1977", vertelt Uys bij een kop koffie in de gezellige binnenplaats van het Perron. "Ik begon ermee omdat ik rekwisieten nodig had voor een stuk dat ik toen speelde, en ik ben er gewoon nooit mee opgehouden. Tegenwoordig komen mensen met kofferbakken vol aanrijden en vragen of ik iets van hun spullen wil hebben." Het gaat om van alles, van een model van een ossenwagen tot oude politieke affiches van de Nationale Partij. Het theater puilt gewoon uit van dit soort spullen.

De grootste theaterzaal is getooid met bijna honderd schilderijen van vooral epische Zuid-Afrikaanse taferelen, in zware lijsten die met elkaar wedijveren om de ruimte aan de wanden. Voor de weinige ramen daartussenin prijken miniatuur-borstbeelden van voormalige Zuid-Afrikaanse presidenten, zoals Hendrik Verwoerd, goudgeschilderd en met een lampenkap op hun hoofd. Op de schilderijen staan belangrijke momenten uit de Afrikaner geschiedenis – de Slag bij de Bloedrivier, de Grote Trek – neergezet in heroïsche penseelstreken, waarmee de roem wordt gezongen van de dappere pioniers. Op andere staan majestueuze landschappen vol hoog oprijzende bergtoppen en donzige wolken. Ze zijn sentimenteel en serieus tegelijk, variaties

KKELIJK

op een geromantiseerd thema. Met de bizarre borstbeelden samen is dit allemaal onmiskenbaar kitsch.

De schilderijen kun je nog zien als een vrij onschuldige afspiegeling van Afrikaaner patriottisme – behalve dan de levendige gevechtsscènes waarop smakeloze stapels dode Afrikaanse krijgers staan. De collectie in de tweede, kleinere zaal – het ‘museum’ – slaat echter een andere toon aan. Hier wordt de Boerekitsch een weerzinwekkend symbool van gelegaliseerd racisme, in de vorm van bordjes *Non-Whites Only* en politieke affiches waarop de kiezer wordt voorgehouden *Bly Blank My Volk*. “Ik ben als het ware een detective die bewijzen verzamelt na een moord. Hier in deze kamer zijn de sporen te vinden”, zegt Uys. De rechthoekige ruimte herbergt een podium en stoelen voor ongeveer vijftig mensen. De groene muren en rode kozijnen stralen iets opgewekts uit – wat wordt getemperd door de sombere wandversieringen. Ook hier hangen de muren vol schilderijen, veelal met een godsdienstig onderwerp. Hier staan nog meer beeldjes van dode presidenten, er is propaganda van politieke partijen, er hangen spiegels met bijbelverzen erop en foto’s van beruchte nationalistische leiders.

Uys vermaakt zich over de reacties op zijn verzameling. “Pallo Jordan [de Zuid-Afrikaanse minister van Kunst en Cultuur] zei dat dit het enige museum ter wereld is dat hij waardeert om de boodschap die het uitdraagt”, herinnert Uys zich. Hij geeft toe dat de collectie het verhaal inderdaad nogal recht voor zijn raap vertelt. “Ik merk dat ouderen vaak met een zeker heimwee reageren – zij herkennen veel van het tentoongestelde. Jongere bezoeken

denken vaak dat het een grap is – die kunnen niet geloven dat wij in Zuid-Afrika echt dit soort dingen hadden. En zwarten moeten er vaak om lachen en poseren graag bij het bordje *Slegs vir Blankes*”, glimlacht hij. Buitenlandse bezoekers begrijpen maar al te goed waar de tentoonstelling voor staat. “Voor de Nederlanders – aan hen hebben we immers Jan van Riebeeck te danken”, zegt hij met pretoogjes. “Veel oudere werken hebben bovendien Nederlandse titels. Duitse gasten snappen het ook vrij snel.”

Massavernietigingswapen

Uys vindt zijn verzameling belangrijk vanwege de herinnering aan hoe erg het was. “We mogen nooit vergeten hoeveel succes de apartheid had. Als wij naar deze schilderijen en beelden en affiches kijken, huiveren we. Het zijn symbolen van een periode waarin velen van ons bang waren, waarin politici alles te vertellen hadden en God een Afrikaaner was. Je kunt lachen om hoe bespottelijk dit nu lijkt, maar in feite is het zeer beklemmend”, legt hij uit. Volgens Uys is lachen waarschijnlijk het beste middel om de duivel uit te drijven. “Humor is een reusachtig massavernietigingswapen”, zegt hij met een glimlach.

Het voorwerp waarmee Uys ooit zijn verzameling begon, was een sneeuwopruimer met een miniatuuruitvoering van het Voortrekker-monument erin. Zijn favoriete voorwerp is een stijve foto uit 1983 van de echtgenotes van de leden van het Driekamerparlement, een schertsorgaan [dat kleurlingen en Aziaten beperkte invloed gaf] opgezet als zoethoudertje voor critici van de

apartheid. “Parlementslid Peter Sole heeft deze foto voor mij uit het parlement gejat. Alle vrouwen op de foto zien eruit als travestieten – het is geweldig”, grinnikt hij, terwijl hij wijst naar de rijen forse vrouwen met nog forsere kapsels, die poseren buiten het parlamentsgebouw. Het is een waarlijk verschrikkelijk, en dus schitterend, stuk politieke kitsch.

Veel van Uys’ stukken komen uit doorsnee blanke huishoudens. Ooit zijn ze aangeschaft vanuit een mengeling van naïviteit en nationalisme; later zijn ze weggegeven met enige gêne over waarvoor ze inmiddels staan. “Hoewel, ik stel me zo voor dat er nog steeds huizen zijn waar zo’n gruwelkabinet in alle ernst staat uitgesteld”, zegt Uys. “Gelukkig verzamelen de meesten dit soort Boerekitsch tegenwoordig met een flinke dosis ironie. Goddank”, verzucht hij opgelucht •

Uys’ verzameling Boerekitsch is te zien in het theater Evita se Perron in Darling, op ongeveer een uur rijden van Kaapstad. U vindt er een restaurant, een bar, twee kleine theaterzalen, een cadeaushop en een expositieruimte. Voor meer informatie: www.evita.co.za. Voor reserveringen (restaurant en theater): tel. (022) 492-2831/492-2851 of bookings@evita.co.za.

Voor informatie over de Nederlandse tournee van Pieter-Dirk Uys: zie de agenda op pagina 51.

Dictatuur met vrouwenrechten

De economie van het koninkrijk Swaziland kan een impuls krijgen als het land gebruik zou maken van het ondernemerstalent van vrouwen. Nu zijn vrouwen volgens de traditionele wetgeving geen volwassenen. De nieuwe grondwet, die op 1 januari van kracht wordt, maakt een einde aan deze discriminatie.

Thandi Khumalo zal dat niet meemaken, haar tragische lot spreekt boekdelen. Ze had een riante vierkamerwoning gebouwd in een buitenwijk van Manzini, niet ver van de hoofdstad Mbabane. De bouw werd gefinancierd uit de inkomsten van een aantal appartementencomplexen die ze exploiteerde. Toen ze terugkeerde van een buitenlandse reis, vond ze haar huis voorzien van een ander slot. De nieuwe eigenaar vertelde haar dat Thandi's echtgenoot met het huis een gokschuldbetaling had afbetaald. Het huis stond geregistreerd op de naam van de echtgenoot, omdat de Swazische wetten een vrouw nu niet toestaan geheel zelfstandig een huis te bezitten. Ook mag ze voor zichzelf geen hypotheek afsluiten. Thandi Khumalo bezweek kort na het gebeurde aan een hartaanval. Een vrouwelijke advocaat in Manzini noemt het “beledigend dat vrouwen de handtekening van een man nodig hebben om zich een zekere mate van meerderjarigheid te verwerven.” Ze verbaast zich erover dat vrouwelijke ministers in de afgelopen jaren wel in staat zijn gesteld om regeringsdocumenten te tekenen.

De nieuwe grondwet laat de macht van het almachtige Swazische koningshuis intact en blijft politieke partijen uitsluiten van het bestuur. Democratische organisaties hebben dan ook weinig goede woorden over voor de nieuwe grondwet die na 27 jaar noodtoestand van kracht wordt. Maar voor vrouwen verandert er wel degelijk iets. Aan de wettelijke minderjarigheid van vrouwen komt een einde. Vanaf 1 januari hebben vrouwen het ‘recht op gelijke behandeling inclusief gelijke mogelijkheden om politiek, economisch en sociaal actief te zijn’, aldus de grondwet. Overigens stelt het recht om politiek actief te zijn voor vrouwen net zo weinig voor als voor mannen. Politiek mag ook in de toekomst immers alleen bedreven worden binnen de traditionele, door de koning bepaalde grenzen.

De nieuwe grondwet maakt ook een einde aan de *kuteka*, het gebruik dat een vrouw na overlijden van haar man dwong om de echtgenote te worden van haar zwager en ook kinderen van hem te krijgen. Bovendien ging alle bezit van de overleden echtgenoot naar zijn familie. Vrouwengroepen zijn erin geslaagd om een clause in de grondwet te krijgen die weduwen het recht geeft op een redelijk erfdeel. De *kuteka*-plicht vervalt. [Bron: IRIN]

Straatverkopers met Arum lelies in Kaapstad.
– foto: Edward Ruiz/iAfrika Photos –

De Markt inhoud:

Literatuur:
Zoeken naar
boeken p. 45
Nalatenschap Ingrid
Jonker p. 47
Verschenen p. 48

Muziek:
Hiphop op je
computer p. 49
De muziek van Erik
van der Westen p. 49

Kunst:
De schoonheid van
afval p. 50

Aanbevolen:
Waar naartoe? p. 51
Lezersaanbieding p. 51

SPEEL AFRIKAANSE SPELLETJES

Benodigheden: drie spelers, een ton, een balletje en enkele blikjes. Speelwijze: in het midden van het speelterrein staat de ton met een van de spelers ernaast. Aan beide zijden van de ton de andere spelers. De speler in het midden klemt de blikjes tussen beide voeten en probeert ze al springend in de ton te gooien. De andere spelers proberen de gooier te raken met het balletje. Wie raakt gooit, neemt de beurt over. Wie de ton vol krijgt, heeft een punt. Zo gaat *Deweke*, een spelletje uit Botswana.

Het is een van de vijftig spelletjes op de dvd *Playtime*. Op de dvd kun je kijken naar een selectie van de ruim driehonderd spelletjes die initiatiefnemer Jules Oosterwegen in de afgelopen jaren in de afgelepen jaren op film heeft vastgelegd. De filosofie van producent 2UKids is simpel: behoudt oude spelletjes en speel ze. Vaak zijn ze van een ontwapenende eenvoud, uitgevoerd met de simpelste hulpmiddelen, zoals stenen en touw. Op de dvd zijn spelletjes te zien uit onder meer Zimbabwe, Zuid-Afrika en Botswana. De dvd, verschenen in september, kost plusminus twintig euro. Voor meer informatie: www.zukids.nl. (BL)

Zoeken naar boeken

De Zuid-Afrikaanse literatuur doet internationaal van zich spreken. Schrijvers als Coetzee, Krog, Duiker, Dangor, Mda en Van Niekerk hebben met hun krachtige proza een belangrijke positie veroverd. Een bloeiende boekencultuur kent het land echter nauwelijks, ontdekte Jan Vinck, verkoper bij boekhandel Athenaeum in Amsterdam.

We staan voor de ingang van The Book Cottage in Hermanus, aan de westkust van Zuid-Afrika. De zoute zeewind kietelt onze ruggen, terwijl onze ogen wennen aan de kraakheldere kleuren en het veelsoortige design van boeken in de etalage. Mensen komen opgewekt met romans en poëzie onder de armen naar buiten gewandeld en onze vakantie neemt een subtiele wending. Terwijl mijn vriendin nog de zee af tuurt, vol van zojuist gespotte walvissen en dolfijnen, sta ik al in de boekhandel. Omsingeld door de Murakamis, Houellebecqs, Coetzees en Atwoods is mijn wereld, ondanks de kleine ruimte, onmiddellijk groter en wijder geworden. Voor een Europese boekenfreak in Afrika is het een welkome aankomst. De Zuid-Afrikaanse literatuur stond toch al gelijk aan Nobelprijzen en prestigieuze Booker Prize-nominaties, trotse vertalingen in het Duits, Frans en Nederlands, en charismatische optredens op de internationale festivalpodia. En dan ook nog zo'n lieve, charmante boekhandel in het vermeende culturele niemandsland tussen Karoo en Kaapstad. De verrukking is compleet.

Eén dag in Johannesburg is genoeg om mijn aanvankelijke geluksgevoel te temperen. Ik wandel vanaf Constitution Hill, op de rand van Hillbrow, door Jorissenstraat richting de nieuwe Mandelabrug. Regen is mijn escorte. De lucht is donker en dreigend en werpt een naargeestige somberheid over de stad. Op de honderden meters lange avenue die uitmondt in de Wits Universiteit worden de meest uiteenlopende zaken verkocht, maar het boek is alom afwezig. Ook

in het vlakbij gelegen Newtown-district, toch het beoogde culturele centrum van de stad, duidt niets op boekactiviteiten van enig belang. Als later de laatste regendruppels onder het asfalt verdwijnen, dringt de teleurstelling pas

goed tot me door. In café Gramadoelas blader ik door kranten en tijdschriften. Vergeleken met Nederland is de aandacht voor boeken (recensies, interviews, aankondiging, informatie over de boekenindustrie) bepaald summier te noemen. Maar mijn eigen verwachtingen zitten me natuurlijk in de weg: waar je in Nederland op haast iedere straathoek een boekwinkel verwacht en kranten en tijdschriften wedijveren om de beste literaire scoops, gelden in Zuid-Afrika andere prioriteiten, behoeften en mogelijkheden. De infrastructuur van het literaire leven oogt er als een oude mat vol sleetse plekken. De rode loper, zo vanzelfsprekend in Nederland, blijft in de meeste gevallen netjes opgeborgen.

Taalpolitiek

Verschillende onderzoeken over de periode 1990-1998, deels in opdracht van het ministerie van Cultuur, geven een helder beeld van de obstakels voor een bloeiende boekencultuur (in mijn definitie een levendige gemeenschap van uitgevers, schrijvers, media, bibliotheken, boekhandels en lezers). Een eerste punt van zorg betreft de slechte beschikbaarheid van het boek in grote delen van het land. Op vele plekken bestaat zelfs geen minimale boekvoorziening, zoals een bibliotheek of een boekhandel, of is het titelaanbod zo slecht, dat zelfs de minst slimme lezers er geen voldoening uit halen. De prijs van boeken vormt een volgend obstakel. Bij de huidige status-quo in de markt kiezen uitgevers altijd voor lage (want veilige) oplagen, met als vervelende consequentie dat de prijs per boek omhoog schiet. De financieel armlastige lezer is altijd de dupe.

De problemen worden vergroot door het anal-fabetisme en de (bewust of onbewust toegepaste) taalpolitiek. Francois Hendrikz, hoofd van de Provinciale Bibliotheekdienst in Mpumalanga, stelt in de studie *The Book Chain in Anglophone Africa* dat een aanzienlijke groep Zuid-Afrikanen niet in staat is te lezen in de eigen taal. Neem beheersing van Engels en Afrikaans als maatstaf en deze groep analfabeten wordt alleen maar groter. Cijfers van de Nationale Bibliotheek van Zuid-Afrika stemmen in dit licht gezien somber. Het aandeel

Afrikaans- en Engelstalige publicaties is in de periode 1990-1998 niet gedaald, maar zelfs licht gestegen tot bijna tachtig procent van het totaal. De overige twintig procent omvatte vooral titels in Zulu en Xhosa (meestal schoolboeken).

Publiceren in een andere taal dan Engels of Afrikaans blijft een moeilijke en frustrerende onderneming. Op een paar organisaties na, die zich speciaal inzetten voor literatuur in de lokale talen, bestaat er bij uitgevers weinig animo om zich aan dergelijke projecten te wagen. De markt is onverkend en de risico's lijken te groot. Sipiwo, een talentvolle schrijver die ik op een ochtend in de Johannesburgse wijk Melville ontmoet, vertelt dat hij aanvankelijk koppig zijn verhalen in Xhosa bleef schrijven, maar dit uiteindelijk opgaf. Docenten en medecursisten bij lessen in creatief schrijven waren blank en Engelstalig, en konden hem – zich overigens terdege bewust van de ongemakkelijke situatie – geen enkele feedback op zijn werk geven. Uitgevers stuurden zijn ingezonden manuscripten ongelezen retour.

Toch zijn er voorbeelden van uitgevers die, weliswaar zonder de overstap naar een meer-talig fonds te overwegen, ruimte bieden aan schrijvers uit verschillende taalgroepen. Kwela is hiervan een goed voorbeeld. Bij deze uitgever van literaire fictie en non-fictie spelen categorieën als zwart, gekleurd, of blank al sinds begin jaren negentig geen onderscheidende rol meer. De enige leidraad is goede literatuur tot stand te brengen. Dat auteurs niet in hun moedertaal kunnen schrijven maar in minder persoonlijk Engels, is een concessie die

FOTO: ELLEN ELMENDORP

economisch voorsnog noodzakelijk lijkt. Dankzij de inspanningen van Kwela – en van andere uitgevers zoals Jacana en Double Storey die ook dit succesvolle pad zijn ingeslagen – hebben talentvolle auteurs als Zubeida Jaffer, Zoë Wicomb, Achmat Dangor, Niq Mhlongo, Gebeba Baderoon, Kleinboer, Ishtiyah Shukri, Troy Blacklaws en misschien wel de meest veelbelovende van allemaal, de nu dode Sello Duiker, kansen kregen om hun werk te publiceren en bij een breder publiek naam te maken. Allen tezamen vormen deze auteurs het beste, zij het nog altijd magere, antwoord op de noodkreet die McQueen Motuba, literatuurmedewerker van de *Mail & Guardian*, op 10 februari 2005 neerschreef: “Het staat buiten kijf dat jonge mensen naar muziek luisteren en hun ogen op de televisieschermen gericht houden, maar aan het lezen van een boek wagen ze zich niet. Dat komt vooral, denk ik dan maar, doordat er erg weinig lokale boeken zijn waarin ze zich kunnen herkennen... [En] als Zuid-Afrika’s jongeren niet de kans krijgen om te ontdekken wie ze zijn middels ideeën die ze opdoen in de literatuur, hoe weten ze dan waarheen de toekomst van dit land zal leiden?”

Wereldbeelden kantelen

Op een avond bezoek ik met vrienden het filiaal van Exclusive Books in Sandton, een rijke en overwegend blanke wijk in Johannesburg. Stapels Britse en

Amerikaanse bestsellers en de geur van koffie dringen zich aan ons op. Is dit Afrika? De commerciële aanpak is overweldigend, maar het aanbod is breed en diep en ook de lokale literatuur is vertegenwoordigd. Ik heb het hier best naar mijn zin; toch wint mijn achterdocht. Want hoe bereikbaar is deze winkel voor mensen uit een township? Hoe dragen deze blanke culturele bastions bij aan het verspreiden van een algemene boekencultuur in Zuid-Afrika? Sandton is een tocht naar de hel met het lokale transportsysteem. De boeken zijn duur en de verkopers hebben net zoveel tijd voor de klant als de strenge blik van de manager het toestaat. Tja, dan zou ik misschien ook liever bij de muziek en tv blijven en in het uiterste geval, wanneer mijn leeshonger groter is dan mijn portemonnee, een illegaal kopietje maken. De volgende ochtend spreek ik af met Sipiwo bij café Spiros in Melville. Sipiwo zit op zijn praatstoel en legt uit dat een leescultuur voor Zuid-Afrika van het grootste belang is. Heeft Nelson Mandela niet ooit gezegd dat hij verhalen over Afrikaners las zodat hij beter begreep met wie hij te maken had? Literatuur draagt bij aan het vormen van denkbeelden over de maatschappij en dient als noodzakelijk tegengif voor al te simpele voorstellingen die vanuit de populaire cultuur in het hoofd van de Afrikaan belanden. Dankzij literatuur kunnen wereldbeelden kantelen, het relativerend vermogen neemt erdoor toe. En trouwens, zo vervolgt Sipiwo zijn hoorcollege, wie durft eigenlijk te beweren dat de teksten van klassieke en moderne literatoren in de grond ‘Europees’

zijn en niet resoneren in de Afrikaanse cultuur? Onzin. Homerus, Cervantes, Montaigne, Kafka, Woolf – de humaniteit van deze denkers en hun zoektocht naar volkomen menselijke waarden zijn juist zeer herkenbaar en houden de geest soepel. Later op de middag lopen we samen de heuvel af richting Die Boekhuis, volgens velen de beste boekhandel van de stad. En inderdaad, wat we hier aantreffen doet onze hoofden suizelen. Achter de hoge muren een tuin met prachtige bomen en planten en een fijn terras. Verscholen in het groen een aantrekkelijk wit gebouw, dat binnen even plotseling als vanzelfsprekend transformeert tot een klein boekenparadijs. Hier worden niet slechts producten verkocht, er wordt een luik naar de wereld voor ons geopend. Een wereld waarin Sipiwo en ik met alle plezier een tijdje onderduiken. Na een week Johannesburg blijkt het geromantiseerde beeld van een gezonde, bruisende Zuid-Afrikaanse boekencultuur te botsen met de bittere werkelijkheid. De aanwezigheid van urgente literaire stemmen gaat hand in hand met structurele achterstanden in onderwijs, ongelijke toegang tot boeken en een weifelende houding bij betrokken organisaties en overheden. Terwijl ik omkijk naar Sipiwo, die verdiept in een boek zit, herinner ik me de woorden van Anne Kellas, een geëmigreerde Zuid-Afrikaanse dichteres, en kan het alleen maar beamen: “Lezers en schrijvers in Zuid-Afrika zijn eenzame en dappere mensen. Laten ze het nooit opgeven.”
Jan Vinck

Boekencultuur op internet

organisaties/initiatieven:
www.centreforthebook.org.za
www.publishsa.co.za
www.read.co.za
www.nlsa.ac.za

boeken/boekhandels:
www.kalahari.net
www.eb.co.za

recensies/discussie/
 wetenswaardigheden:
www.litnet.co.za
www.sundaytimes.co.za

Die Boekhuis, de beste boekhandel van Johannesburg.

Debrah Stanmeier nadat zij als eerbetoon aan Ingrid Jonker 100 meter in zee is gezwommen.

FOTO: STEVE EGGINGTON/RAPPORT

Veertig jaar geleden pleegde de Zuid-Afrikaanse dichteres Ingrid Jonker zelfmoord. Haar literaire nalatenschap is op de kop getikt door de Nederlandse dichter/schrijver Gerrit Komrij. Tot verontwaardiging van Jonker-fans, die vinden dat dit nationaal cultureel erfgoed in Zuid-Afrika moet blijven.

Gerrit Komrij koopt Ingrid Jonker

Het beheer van de nagelaten brieven en andere persoonlijke bezittingen van Ingrid Jonker is een probleem sinds het overlijden van Ingrid's oudere zus, Anna Bairos (geb. Jonker), vertelt de biografe van Ingrid Jonker, de journaliste/schrijfster Petrovna Metelerkamp. De zus heeft de nalatenschap tot haar overlijden in 1997 onder beheer gehad. De zoon van Anna, Anthony Bairos, heeft de nalatenschap daarna verpatst aan Gerrit Komrij, die er 6250 euro voor betaalde. Metelerkamp is ervan overtuigd dat Gerrit Komrij destijds volkomen tegoedertrouw handelde, met de oprechte bedoeling om het materiaal voor teloorgang te behoeden. "Anthony Bairos heeft echt met de bezittingen van Ingrid geleurd en Komrij zelfs gedreigd de spullen liever in zee te gooien als hij niet op de vraagprijs in wilde gaan."

Simone, de dochter van Ingrid Jonker, heeft inmiddels een aanklacht tegen Anthony Bairos ingediend vanwege diefstal, waarmee Gerrit Komrij nu als een heler te kijk komt te staan. "Omdat Komrij in het buitenland woont", aldus Metelerkamp, "is het voor de erven onbegonnen werk om een peperdure juridische invordering te starten. Dat kan de Ingrid Jonker Trust, de rechtmatige eigenaar van de gewraakte nalatenschap, gewoon niet betalen." Er zijn evenwel goede gesprekken met Gerrit Komrij op gang gekomen. Metelerkamp: "Ik heb het volste vertrouwen in meneer Komrij, dat hij de zaak met de belanghebbenden in der minne zal schikken." Komrij reageerde niet op verzoeken om commentaar.

Met bloemenkrans en al

De delicate aangelegenheid laaide op rondom de veertigste sterfdag van Ingrid Jonker op 19 juli. Bijna tachtig bewonderaars namen toen deel aan een herdenkingsbijeenkomst in Kaapstad, waar Ingrid Jonker op 19 juli 1965 's nachts bij Drieankerbaai de zee in liep. Daarmee verloor Zuid-Afrika een toonaangevende dichteres, wier werk weer volop in de belangstelling staat. De VPRO-televisie herhaalde deze zomer een prachtige documentaire over haar, *Korreltjens niks is my dood* van Saskia van Schaik.

Op de noodlottige plek raakten de deelnemers van de bijeenkomst even in verwarring, toen een van hen met bloemenkrans en al de donkere zee inliep voor een wel zeer nadrukkelijk eerbetoon aan Ingrid Jonker. "Dat heb ik nou altijd gewild", verklaarde de druipnatte fan, weer veilig terug bij de opgeluchte schare, "zelf voelen hoe het voor Ingrid in haar laatste ogenblikken geweest moet zijn."

Ingrid Jonker liet een klein, maar indrukwekkend oeuvre achter. In haar eerste dichtbundel *Ontvlugting*, uitgegeven in 1956 en gedrukt in

Nederland, verwoordt de dan 22-jarige Jonker haar gevecht tegen het leven en haar uiteindelijke overgave. *My lyk lê uitgespoel in wier en gras/op al die plekke waar ons eenmaal was*.

Is dit wellicht de verklaring voor haar huidige populariteit? Een tragische heldin met wie het prettig dwepen is? Krisjan Fourie, een van de organisatoren van de herdenking, vindt dat veel te kort door de bocht. Hij zegt: "De thema's die Ingrid heeft beschreven, zijn tijdloos en blijken in hoge mate actueel. Haar werk heeft bij herlezing opeens de kracht van het bladeren door een fotoalbum dat laat zien waarmee wij in Zuid-Afrika hebben geworsteld." Wellicht was dat ook de overweging van Nelson Mandela, toen hij ervoor koos Jonker's gedicht *Die kind* te reciteren bij de opening van het parlement in 1994. Jonker schreef dat gedicht in maart 1960 naar aanleiding van een baby die door soldaten doodgeschoten werd bij gewelddadigheden in Nyanga, een township bij Kaapstad. In Jonker's woorden *lokasies van die omsingelde hart*.

Peter van den Akker

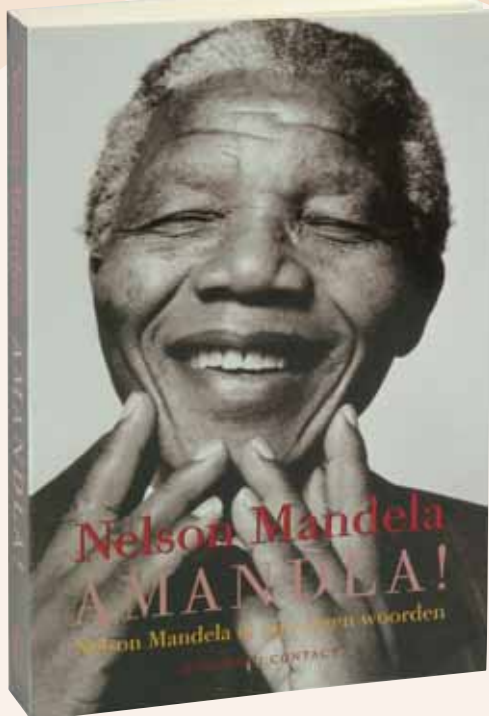
Dit jaar verscheen een derde editie van de fraai verzorgde biografie die Petrovna Metelerkamp over Ingrid Jonker publiceerde, *Ingrid Jonker – Beeld van 'n digterslewe*. Hemel & See Boeke, Vermont, 2003. 252 p., 80 rand. ISBN 0 620 28535.

Marlene van Niekerk, *Agaat*

Tafelberg Publishers, Kaapstad, 2004. 718 p., 250 rand. ISBN 0624042065

Tien jaar geleden publiceerde Marlene van Niekerk *Triomf*, een boek waarin een versukkeld en armlastig Afrikaner gezin op de vooravond van de eerste vrije verkiezingen in 1994 het einde van apartheid zag naderen. Het ruige, tragikomische *Triomf* oogstte groot succes in Zuid-Afrika en ook in Amerika, Frankrijk, Nederland en Denemarken. De triomftocht van Van Niekerks volgende roman *Agaat* is ondertussen begonnen. Dit boek heeft reeds drie grote literaire prijzen in Zuid-Afrika gewonnen en de eerste vertalingen ervan worden binnenkort gepubliceerd. Begin 2006 verschijnt bij Querido een Nederlandse vertaling (van de hand van Riet de Jong-Goossens).

Agaat is een totaal ander boek dan *Triomf*. Het speelt zich af tussen de jaren 1960 en 1996 en sluit nauw, maar sterk ironiserend aan bij de zogenaamde *plaasroman* – de geschiedenis van een boerenfamilie, een belangrijk genre in de Afrikaanstalige literatuur. De eigenlijke ‘boer’ van de *plaas* is Milla de Wet. Zij lijdt aan de vreselijke zenuwziekte ALS en wordt op haar sterfbed verzorgd door de bruine vrouw Agaat, haar aangenomen dochter cum bediende. Zij zal uiteindelijk de boerderij erven. De vaardigheid van de schrijfster ligt in een volgehouden verstrengeling van verhaallijnen en tekstsoorten. Van Niekerk tast de grensgebieden van intimiteit af. De roman is specifiek Zuid-Afrikaans, maar verwijst ook naar globale debatten over identiteit, gender, grondbezit en historiografie. *Agaat* is een archief waarin vaak liefdevol, maar ook soms op weerzinwekkende wijze tot in de fijnste bijzonderheden wordt ingegaan op de ambivalenties van het Zuid-Afrikaanse leven. Het is een krachttoer van realisme, filosofie, poëtisch taalgebruik en gewaagde vormgeving, 718 bladzijden lang. [Ena Jansen]

Nelson Mandela, *Amandla! Nelson Mandela in zijn eigen woorden* (vertaling Onno Kosters). Contact, 2005. 279 p., € 19,90. ISBN 90 254 2762 6. Een bundeling van belangrijke redevoeringen van Nelson Mandela, onder andere de pleitrede tijdens het Rivona-proces

in 1964 waarmee zijn onschuld aantoonde en zijn inaugurale rede als president in 1994. “Wie echter ook wat meer te weten wil komen over de mens Mandela komt na lezing van deze bundel bedrogen uit”, meent Toef Jaeger in *NRC Handelsblad*. Zie de lezersaanbieding op pagina 51.

Alexander McCall Smith, *Het volle leven* en *Het raadsel van de pompoen* (vertaling Ineke van Bronswijk). Sijthoff, 2005. 224 en 256 p., € 13,50. ISBN 90 245 5266 4 en 90 245 5276 1. Deeltjes 5 en 6 van de vermakelijke reeks over de ‘traditioneel gebouwde’ Mma Ramotswe, de eerste vrouwelijke detective van Botswana, en haar aanstaande echtgenoot Mr. J.L.B. Matekoni. Raak getroffen sfeer.

J.M. Coetzee, *Langzame man* (vertaald door Peter Bergsma). Cossee, Amsterdam, 2005. 288 p., € 19,90. ISBN 90 5936 073 7. Soms komische familieroman over

J.M. Coetzee, *De roman in Afrika*. (CD-luisterboek). Cossee, Amsterdam, 2005. 50 minuten, € 7,50. ISBN 90 5936 077 X. Aangrijpend verhaal over een cruise, onderdeel van Coetzee’s vorige roman *Elizabeth Costello*, voorgelezen door Eva Cossée.

Willem Vriend, *Mpumalanga*. Gigaboek, Heerhugowaard, 2005. 141 p., € 12,50. ISBN 90 8548 040 X. Als sportvrijwilliger verbleef Vriend van juli 1996 tot juli 1997 in de Zuid-Afrikaanse provincie Mpumalanga. Een levendige reisimpressie van het lokale leven. Te bestellen via www.gigaboek.nl.

Hiphop op je computer

Africanhiphopradio.com is een nieuw digitaal radiostation. Deeja's uit Zuid-Afrika, Nederland, Kaapverdië, Nigeria en Angola met eigen shows op populaire muziekstations presenteren de nieuwste hiphop, interviews en nieuwtjes. Daarnaast kunnen luisteraars en artiesten uit heel Afrika hun eigen muziek, interviews of reportages uploaden. Bij voldoende kwaliteit krijgen de nummers een plek in de speellijst. Het is de bedoeling dat elke maand een nieuwe set op de site wordt gezet. Iedere lijst biedt enkele

uren radio. Initiatiefnemer Thomas Gesthuizen: "Via de site kun je gemakkelijk kennis nemen van muziek uit alle windstreken van het continent. Senegalese hiphoppers weten zo wat er speelt in de scene in Tanzania." (Bron: Afrika Nieuws)

KORT AFRIKAANS ● Schrijfster Antjie Krog heeft gemengde gevoelens over de verfilming van haar boek *Country of my Skull* (in Nederland bij Mets & Schilt uitgekomen onder de titel *De Kleur van je Hart*). Krog vond de film *In My Country*, met in de hoofdrollen Samuel E. Jackson en Juliette Binoche, "minder erg dan verwacht", maar van het verhaal over de Zuid-Afrikaanse Waarheidscommissie is weinig overgebleven. "De getuigenissen van de slachtoffers leken goedkoop en te sentimenteel." ● Journalist Darryl Accone is met zijn boek *All Under Heaven. The story of a Chinese family in South Africa* genomineerd voor de jaarlijkse Alan Paton Award. Accone was eind 2002 gastredacteur van *Zuidelijk Afrika Magazine*. ● Breyten Breytenbach is overgestapt van uitgeverij Meulenhoff naar Podium. Begin 2006 verschijnt een bundel essayistische beschouwingen over 'literatuur, poëzie en het leven.' ● Van Ryszard Kapuściński komt in november bij De Arbeiderspers *Reizen met Herodotos* uit. De Poolse journalist neemt de lezers mee op reis naar onder meer Tanzania, Ethiopië, Senegal, Congo en Soedan.

Inge Ruigrok, *Landenreeks Mozambique*. KIT Publishers, Amsterdam, 2005. 80 p., € 11,90. ISBN 90 6832 410 1. Bondige beschrijving van geschiedenis, politiek, samenleving, geografie, cultuur en natuur. Prima geschikt als eerste kennismaking met het land.

Nini van Driel, *Een Vriendschap van Twintig Jaar. Stedenband Amsterdam-Beira*. NiZA, Amsterdam, 2005. 56 p., € 5 + porto. ISBN 90 78028 01 7. Geïllustreerde geschiedenis van het samenwerkingsverband tussen Amsterdam en de Mozambikaanse haven-

stad. Verscheen bij beëindiging van de stedenband. Bestellen bij NiZA, tel. 020-5206210.

Elma Doeleman, *Verkiezingen in Mozambique, over waarnemers, overgespoten staatsauto's en obscure software*. NiZA, Amsterdam, 2005. 36 p., € 5 + porto. Gebundelde reisverhalen van waarnemer bij de parlements- en presidentsverkiezingen in Mozambique, december 2004. Bestellen bij NiZA, tel. 020-5206210.

De muziek van...

Eric van der Westen, bassist

FOTO: MERITING

Wat is uw lievelingsplaat?

Ekaya van – toen nog – Dollar Brand, later is hij zich Abdullah Ibrahim gaan noemen. Het is een soort *greatest hits*-verzameling, die ik nog steeds op cassette heb. Ooit, in '84 of '85, heb ik deze plaat, samen met tien andere, uit de muziekbibliotheek geleend. Niet meer te vinden, ik zoek 'm al jaren.

Obscuur dus, maar wat maakt Ekaya zo bijzonder?

Het arrangement. Vooral van de ballad *Ntyilo ntyilo* was ik helemaal stuk. Het is een *traditional*, bleek later, maar dat heeft Dollar Brand opnieuw gearrangeerd. Trouwens, ook de plaat *Yakhal 'Nkomo* (1968) van saxofonist Winston Mankunku Ngozi staat hoog bij mij.

Want?

Dat is de Zuid-Afrikaanse John Coltrane. Het mooie aan Winston Mankunku, die ook nog steeds speelt, is zijn enorme levenslust en het feit dat hij zo ontzettend in de muziek zit. Hij heeft zijn muziek altijd gespeeld, tegen de verdrukking in. Hij is altijd in Zuid-Afrika gebleven, terwijl Dollar Brand bijvoorbeeld toch naar New York is gegaan.

Luistert u ook naar de moderne jazzmusici?

Jazeker, saxofonist McCoy Mrubata uit Johannesburg en trompettist Feya Faku vind ik er goed. En natuurlijk mijn tweelingbroer Louis Mhlanga, die goed doorheeft hoe te bewegen op de scheidslijn tussen pop en jazz.

Is het puur Zuid-Afrika in uw platenkast?

Ik ben een groot liefhebber van West-Afrikaanse muziek. *Maya van Habib Koité* is een tip; geweldig. Dansbaar en ook contemplatief. West-Afrikaanse muziek is compleet anders.

Hoe anders?

In Zuid-Afrika spelen ze om de beat heen, terwijl ze in West-Afrika de beat bevestigen. Makkelijker. Daarom ook slaat muziek uit West-Afrika eerder aan in Europa; ze slaan op de één van de vierkwartsmaat. Eén twee drie vier, hoedje van papier, zeg ik altijd.

Dat klinkt bijna denigrerend...

O nee, absoluut niet. Het is gewoon anders.

Nieuwe galerie voor Afrikaanse kunst

De schoonheid van afval

De eerste vaste tentoonstellingsplek voor hedendaagse Afrikaanse kunst, Galerie 23 in Amsterdam, opende op 18 september haar deuren. De Zuid-Afrikaan Mbongeni Buthelezi heeft met zijn 'wegwerpkunst' de primeur van de openingsexpositie.

Mbongeni Buthelezi (39), opgegroeid in Soweto, 'schildert' met plastic. Hij bewerkt verpakkingen en tassen met een warmtepistool. Het zacht geworden materiaal 'plakt' hij op de achtergrond van vier lagen aaneengesmolten plastic en laat het één worden met andere stukken kneedbaar gemaakt plastic. Hierdoor ontstaan meestal figuratieve werken, die een goed beeld geven van het dagelijkse leven in de townships. De voorstellingen zijn doorgaans vrolijk van karakter, niet meelijwekkend. Buthelezi wil laten zien dat je van 'niets' iets bij-

zonders kunt maken, dat zelfs lelijk afval tot schoonheid kan leiden. Tegelijkertijd ziet hij synthetisch afval als een toepasselijk symbool voor de kunstmatige wereld waarin we leven. "Mensen schamen zich in toenemende mate om wat ze zijn. Sommigen doen er alles aan om op een ander te lijken. We lijken allemaal te spartelen in een bad van verwarring", zegt hij. Buthelezi's werk is voor het eerst in Nederland te zien. Kunstliefhebbers in Duitsland, Portugal, Engeland en de Verenigde Staten konden er al eerder mee kennis maken. In het

voorjaar nam hij deel aan de biënnale van Praag, later dit jaar opent een eigen expositie in de toonaangevende Johannesburg Art Gallery.

Galerie 23 is deel van een nieuwe keten van vier galerieën die de Stichting Beeldende Kunst in de hoofdstad opent. De andere galerieën concentreren zich op onder meer fotografie en tekeningen op papier. Fons Geerlings, die '23' coördineert, wil komende tijd twaalf Afrikaanse kunstenaars presenteren. Hun werk zal telkens een maand te zien zijn. Na Buthelezi zijn al exposities aangekondigd van Saranga en Gonçalo Mabunda, leden van het Mozambikaanse kunstenaarscollectief *Arms into Art*. Het schilderwerk van Saranga werd dit jaar op

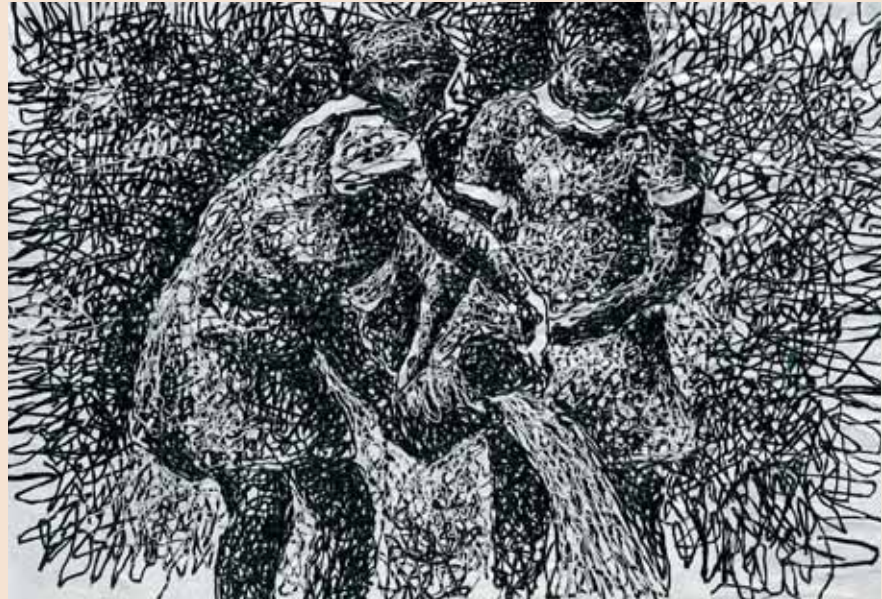
FOTO: ANDREW TSHABANGU

Mbongeni Buthelezi.

de biënnale van Maputo met de eerste prijs bekroond. Dan volgen Patrick Makumbe, een Zimbabwaanse schilder en *fellow* aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam, en Etiyé Dimma Poulsen, een in Antwerpen gevestigde beeldend kunstenaar afkomstig uit Ethiopië. (BL)

FOTO: WAYNE OOSTHUIZEN

↑ Preparing traditional beer, 2005
Plastic collage, 95 x 142 cm.

← "All by myself", 2005.
Plastic collage, 276 x 283 cm.

Galerie 23 is gevestigd aan de Nieuwe Herengracht 23 te Amsterdam, vlakbij metrohalte Waterlooplein. Geopend: woensdag t/m zondag van 13.00 tot 17.00 uur.
Meer informatie: tel. 020-623 92 15 of 06-537 92 390, e-mail: fgeerlings@sbk.nl
Zie ook: www.galleries.nl

Aanbevolen

Diverse steden, 4 september t/m 4 oktober

Muziek – African Mamas

Wegens groot succes geprolongeerd: de African Mamas. Wervelende show van dames uit Johannesburg, onder regie van Leoni Jansen. Zie voor speellijst: www.africanmamas.com.

Amsterdam, 21 augustus tot 26 oktober

Kunst – Land van Legendes

Expositie van beeldhouwwerk uit Venda, in het noorden van Zuid-Afrika. Er is werk te zien van onder anderen Noria Mabasa en Owen Ndou. In de laatste week van de expositie geeft Avashoni Mainganye demonstraties. Plaats: Zuid-Afrika Huis, Keizersgracht 141, Amsterdam. Geopend van dinsdag t/m vrijdag, 10.00 tot 16.00 uur. Meer informatie: www.zuidafrikahuis.nl.

Amsterdam, 3 september t/m 16 oktober

Kunst – ADAM

Kendell Geers en James Becket vertegenwoordigen een Zuid-Afrikaans geluid op ADAM, een internationale expositie over hedendaagse kunstenaars en hun commentaar op Amsterdam. Dagelijks te zien in de voormalige pathologisch-anatomische laboratoria van het voormalige Wilhelmina Gasthuis in Amsterdam-West. Meer informatie: www.adamsterdam.net

Diverse steden, 5 t/m 23 oktober

Cabaret – Pieter-Dirk Uys: The End is Naai

Tiende programma van Uys in Nederland, dat eerder volle zaken trok op Broadway. Een politiek incorrecte, oprechte en hoopvolle visie op tien jaar democratie en gelijkheid in Zuid-Afrika. De première vindt plaats op 7 oktober in Theater De Veste in Delft. Meer informatie: www.bosttheaterproducties.nl

Diverse steden, 10 oktober t/m 10 november

Muziek – Ladysmith Black Mambazo

Het Zuid-Afrikaanse a capella-koor maakt een tournee door de Benelux en doet daarbij 24 steden aan. Prachtige meerstemmige zang volgens Zulu-tradities. Ladysmith Black Mambazo maakte eind jaren tachtig furore met Paul Simon's Gracelandproject. Voor tourschema: zie www.mambazo.com.

Nederland 3, 12 oktober

Documentaire – De Sterkste Schakel

Regisseur Paul King maakte een documentaire over de gezondheidszorg in Zuid-Afrika. Het is een aflevering uit de serie Een Dollar per Dag. De makers willen de complexe en urgente armoedeproblematiek 'levensrecht' maken via persoonlijke verhalen uit de hele wereld. De serie wordt uitgezonden door de RVU. De Sterkste Schakel is te zien op woensdag 12 oktober om 20.56 uur. Herhaling op 15 oktober om 13.07 uur.

Amsterdam, 21 en 22 oktober

Muziek – Voices from Heaven

Het Soweto Gospel Choir werd in 2002 opgericht en viert sindsdien triomfen. Tournees voerden het koor naar Australië, Duitsland en Singapore. Tijdens het concert wordt het koor begeleid door traditionele danser, drummers en een band. Plaats: theater Carré. Aanvang: 14.00 en 20.00 uur. Info: www.bosttheaterproducties.nl en www.sowetogospelchoir.com.

Den Haag, 27 oktober

Manifestatie – De Nacht van de Dictatuur

Een avond vol stevige debatten, aangrijpende documentaires en sprankelende (live) muziek uit Afrika en Burma. Hoe staat het met verwezenlijking van de VN-Millenniumdoelstellingen in de extreme dictaturen Zimbabwe, Wit-Rusland en de Oekraïne? Hoe is de bevolking daar te steunen in de strijd voor sociaal-economische rechten en goed bestuur? Een initiatief van het Burma Centrum Nederland, Zimbabwe Watch, FNV Mondiaal en Free Voice. Plaats: Nieuwspoor, Lange Poten 10. Aanvang 19.00 uur.

Lezersaanbieding

4,40 euro korting op

Nelson Mandele, Amandla!

Verzamelde redevoeringen en verklaringen van een vernieuwend leider

4,40 euro korting op
Nelson Mandela, Amandla!

Zuidelijk
Afrika

Uitgeverij Contact, ISBN 90 2542 762 6 Actienummer: 900-97010
Normale prijs: € 19,90 Actieprijs: € 15,50

Tegen inlevering van deze bon bij de boekhandel krijgt u een korting van 4,40 euro. De actie loopt van 27 september t/m 27 december 2005

TREK VIER KEER PER JAAR DOOR HET ZUIDEN VAN AFRIKA

energie

sensualiteit

traditie

aids

diversiteit

schoonheid

conflict

toekomst

verlangen

avontuur

kracht

ruimte

honger

woede

confrontatie

spanning

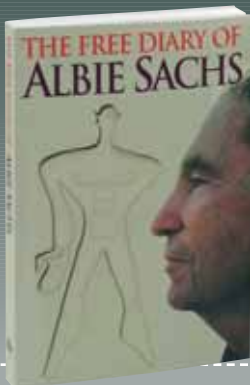
wijsheid

euforie

Reis nooit alleen

Bent u zelf al abonnee?

Laat iemand gratis kennismaken met Zuidelijk Afrika Magazine. De eerste vijftig inzenders ontvangen voor hun moeite gratis *The Free Diary of Albie Sachs*.

Albie Sachs, rechter aan het Constitutionele Hof van Zuid-Afrika en mensenrechtenactivist, sprak tijdens een reis door Europa met oude bekenden uit de anti-apartheidsstrijd en met onbekenden over de toekomst van zijn land. Dit hoopvolle dagboek is er de weerslag van. (232 p., nog niet verkrijgbaar in Nederland)

Mail naar magazine@niza.nl of bel met 020-5206210 of stuur onderstaande bon op

Bent u nog geen abonnee?

Neem dan snel een abonnement.

U krijgt dan gratis het eerstvolgende nummer plus de Zuid-Afrikaanse jazz-cd *Ten + One Song*.

Mail naar magazine@niza.nl of bel met 020-5206210 of stuur onderstaande bon op.

Ik geef een gratis kennismakingsnummer aan:

Voorletters _____ Achternaam _____ m/v

Adres _____

Postcode en plaats _____

Telefoonnummer _____

*Behoor ik tot de eerste vijftig inzenders, dan krijg ik *The Free Dairy of Albie Sachs*. Mijn gegevens zijn:*

Voorletters _____ Achternaam _____ m/v

Adres _____

Postcode en plaats _____

Telefoonnummer _____

Kopieer de bon of knip hem uit. Stuur hem in een envelop zonder postzegel naar Zuidelijk Afrika, Antwoordnummer 11800, 1000 RA Amsterdam. Faxen mag ook: 020-5206249.

Ik neem een abonnement en krijg het eerste nummer plus cd cadeau.

Voorletters _____ Achternaam _____ m/v

Adres _____

Postcode en plaats _____

Telefoonnummer _____

Bank- of girorekening _____

Een abonnement kost per kalenderjaar € 20,65 (Europa: € 26,85; buiten Europa: € 30,95). U krijgt een acceptgiro thuisgestuurd. Het abonnement geldt tot wederopzegging. Kopieer de bon of knip hem uit. Stuur hem in een envelop zonder postzegel naar Zuidelijk Afrika, Antwoordnummer 11800, 1000 RA Amsterdam. Faxen mag ook: 020-5206249.

**Zuidelijk
Afrika**
Maatschappij Cultuur Reizen